

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DÂRİMÎ VE BUHÂRÎ’NİN RİKÂK
BÖLÜMLERİNİN TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sadettin YÜCE

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Erdiñ AHATLI

MAYIS–2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**DÂRİMÎ VE BUHÂRÎ’NİN RİKÂK
BÖLÜMLERİNİN TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sadettin YÜCE

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis

Bu tez 18.05.2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdullah AYDINLI

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Erdiç AHATLI

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sadettin YÜCE

30.04.2010

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere, Hz. Peygamber'in (s.a.) söz, fiil ve takrirlerinden, O'nun ahlâkî ve fizikî vasıflarından meydana gelen hadisler, Kur'ân-ı Kerim'den sonra dinin ikinci kaynağını teşkil etmektedir. Hz. Peygamber döneminden itibaren çok sayıda hadis ezberlenmiş/yazılmış, ardından bir araya getirilmiş ve çeşitli özelliklerine göre kitaplarda tasnif edilmiştir. Konularına göre tasnif edilen iki eser hadis külliyyâtı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Zirâ bunlardan biri İslam dünyasının çoğunluğu tarafından Kur'ân'dan sonra dinin en sahih kaynağı olarak kabul edilen İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i, ikincisi de yine âlimler arasında güvenilirlik açısından önemli bir itibara sahip olan Dârimî'nin *Sünen*'idir. Bu iki eserdeki bazı benzerlikler daha önce bu eserleri analiz eden bazı çalışmalarda kısmen konu edilmişti. Ne var ki ne eserlerin tamamını ne de belli bölümlerini mukayese eden çalışmalar tespit edilebildiği kadar henüz yapılmamıştı. Bu nedenle bu tezde *el-Câmiu's-sahîh*'in ve *Sünen*'in en azından birer ana bölümü (kitâb) karşılaştırılmak suretiyle bir çalışma yapılması kararlaştırıldı. Çeşitli açılardan iyi bir örnekleme sunması sebebiyle söz konusu iki eserin "rikâk" bölümlerinin çalışmada esas alınması uygun görüldü. Her iki eserin rikâk bölümleri hem sened hem de metin açısından incelenmeye çalışıldı.

Bu çalışma giriş, onu takip eden üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve metodu üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, Dârimî ile Buhârî'nin hayatı ve ilmî kişiliği ele alınmıştır. İkinci bölümde, rikâk kelimesinin tahlili yapıp *Kütüb-i sitte* ile Dârimî'nin *Sünen*'inde yer alan rikâk bölümleri incelenmiştir. Bunların yanısıra ikinci bölümde, Dârimî ile Buhârî'nin rikâk bölümlerindeki senedlerin tahlili yapılarak ortak senedler tespit edilip bunlar üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise rikâk bölümlerindeki bâb başlıkları ele alındıktan sonra hadisler muhtevâ açısından karşılaştırılmıştır. Sonuçta ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Tezin konusunun seçilmesindeki fikrin sahibi ve tezin hazırlanması aşamasında değerli bilgilerinden istifâde ettiğim hocam Prof. Dr. Abdullah AYDINLI'ya, çalışma boyunca kıymetli zamanlarını ayıran ve çalışmayı baştan sona satır satır okuyup tezin bu şekle gelmesinde büyük yardımları olan hocam Yrd. Doç. Dr. Erdinç AHATLI'ya ayrıca bu çalışma esnasında bizlerden yardımını esirgemeyen tüm arkadaşlarıma ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Sadettin YÜCE

30.04.2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
TABLolar LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DÂRİMÎ İLE BUHÂRÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	3
1.1. Dârimî’nin Hayatı	3
1.1.1. İsmi, Künyesi ve Nisbesi	3
1.1.2. Doğumu ve Ailesi	3
1.1.3. İlmî Faaliyetleri	3
1.1.3.1. Hadis Eğitimi, Hocaları ve İlmî Seyahatleri.....	3
1.1.3.2. Öğrencileri	4
1.1.3.3. Eserleri.....	4
1.1.4. Kadılık Görevi	5
1.1.5. Vefâtı	5
1.2. Dârimî’nin İlmî ve Ahlâki Kişiliği	5
1.3. Buhârî’nin Hayatı	6
1.3.1. İsmi, Künyesi ve Nisbesi	6
1.3.2. Doğumu ve Ailesi	7
1.3.3. İlmî Faaliyetleri	7
1.3.3.1. Hadis Eğitimi, Hocaları ve İlmî Seyahatleri.....	7
1.3.3.2. Öğrencileri	8
1.3.3.3. Eserleri.....	8
1.3.4. Vefâtı	10
1.4. Buhârî’nin İlmî ve Ahlâki Kişiliği.....	10

BÖLÜM 2: “RİKÂK” KELİMESİNİN VE DÂRİMÎ İLE BUHÂ-RÎ’NİN RİKÂK	
BÖLÜMLERİNDEKİ SENEDLERİN TAHLİLİ	13
2.1. Rikâk Kelimesinin Tahlili	13
2.1.1. “Rikâk”ın Sözlük Anlamı	13

2.1.2. “Rikâk”ın Terim Anlamı	13
2.1.3. Kur’ân-ı Kerim’de r-k-k Kökü	14
2.1.4. Hadislerde “Rikâk” Kelimesi	14
2.1.4.1. İnce Anlamında Kullanımı	14
2.1.4.2. Köle/Câriye Anlamında Kullanımı.....	14
2.1.4.3. Yufka Yürekli ve Yumuşak Kalpli Anlamında Kullanımı.....	15
2.1.4. Kütüb-i Sitte ve Dârimî’nin Sünen’inde Rikâk Bölümleri.....	16
2.2. Dârimî ile Buhârî’nin Rikâk Bölümlerindeki Senedlerin Tahlili	22
2.2.1. Rikâk Bölümlerindeki Senedlerinin Alfabetik Olarak Listelenmesi	22
2.2.2. Ortak Senedli Hadisler.....	23
2.2.2.1. Senedinin Tamamı Ortak Olan Hadisler	23
2.2.2.2. Müellif Tarafından İkinci Râvisinden İtibaren Ortak Olan Senedler	27
2.2.2.3. Müellif Tarafından Üçüncü Râvisinden İtibaren Ortak Olan Senedler .	33

BÖLÜM 3: DÂRİMİ VE BUHÂRÎ’NİN RİKÂK BÖLÜMLERİN-DEKİ BÂB

BAŞLIKLARI VE HADİSLERİN MUHTEVÂ ANALİZİ..... 43

3.1. Bâb Başlıklarının Analizi	43
3.2. Muhtevâları Aynı veya Benzer Olan Hadisler	46
3.2.1. Sağlık ve Boş Zamanın Değeri	46
3.2.2. Dil ile Eli Koruma ve Susma	47
3.2.3. Dünya ve Dünya Malı.....	47
3.2.4. İyilerin Ölüp Gitmesi.....	48
3.2.5. Arzu ve Ümitler	48
3.2.6. Aşırılıktan Kaçınıp Orta Yolu Tutma	48
3.2.7. Bildiğim Şeyleri Bilseydiniz!	48
3.2.8. Allâh Teâlâ Hakkındaki Hadisler	48
3.2.8.1. Allâh Teâlâ’ya Kavuşmayı Sevmek	48
3.2.8.2. Allâh Teâlâ’nın Rahmet ve Merhameti	49
3.2.8.3. Allâh Teâlâ’dan Korkma	49
3.2.8.4. Allâh Teâlâ’yı Görme.....	49
3.2.9. Kıyâmet.....	49
3.2.10. Helak Edici Şeyler	50

3.2.11. Cennet ve Cehennem	50
3.2.12. Riyâkârlık	50
4.2.13. Dedikodunun Kerih Görülmesi.....	51
3.2.14. Haşr.....	51
3.2.15. Kevser	51
3.2.16. İbâdetler	51
3.2.17. Şefaât	52
3.3. Muhtevâları Farklı Olan Hadisler.....	52
3.3.1. Sadece Sünen’de Yer Alan Hadisler.....	52
3.3.1.1. İlim, İman, İbadet ve Ahlak.....	52
3.3.1.2. Vücut Âzâlarını Yasaklardan Koruma	53
3.3.1.3. Cennet ve Cehennem	53
3.3.1.4. Fakirlik ve Zenginlik	54
3.3.1.5. Hz. Peygamber ve Peygamberler	54
3.3.2. Sadece Sahih’te Yer Alan Hadisler	55
3.3.2.1. Dünya ve Dünya Malı	55
3.3.2.2. Arzu ve Ümitler	56
3.3.2.3. İmân, İbâdet ve Ahlak	56
3.3.2.4. Cennet ve Cehennem	56
3.3.2.5. Fakirlik ve Zenginlik	57
3.3.2.6. Kıyâmet	57
3.3.2.7. Hz Peygamber ve Peygamberler	57
3.3.2.8. Kevser.....	57
3.4. Senedleri ve Muhtevaları Aynı Olan Hadisler	58
3.4.1. Sened ve Muhtevaları Aynı Olan Hadisler.....	58
3.4.2. Müellif Tarafından İkinci Ravisinden İtibaren Senedi Ortak ve Muhtevaları Aynı Olan Hadisler	60
3.4.3. Müellif tarafından Üçüncü Ravisinden İtibaren Senedi Ortak ve Muhtevaları Aynı Olan Hadisler	61
SONUÇ.....	63
KAYNAKÇA	67

EKLER.....	70
ÖZGEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR

a. mlf.	: Aynı müellif
B.	: Buhârî
b.	: İbn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint (kızı)
çev.	: Çeviren
D.	: Dârimî
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyânet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
krş.	: Karşılaştır
mad.	: Madde
msl.	: Mesela
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
R.	: Merfu
r.a	: Radıyallahü anh
s.	: Sayfa
s. a.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkîk eden
ty.	: Tarih yok
V.	: Mevkuf
v. dğr.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayınları
yy.	: Yer yok

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: İbn Mâce'nin Zühd Bölümü ile Dârimî ve/veya Buhârî'nin Rikâkında Yer Alan Benzer Muhtevalı Hadisler	17
Tablo 2: Dârimî ile Buhârî'nin Rikâkındaki Muhteva Benzerliği Olan Bâb Başlıkları.....	44

Tezin Başlığı: Dârimî Ve Buhârî'nin Rikâk Bölümlerinin Tahlili	
Tezin Yazarı: Sadettin YÜCE	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Erdiñ AHATLI
Kabul Tarihi: 18.05.2010	Sayfa Sayısı: VIII (ön kısım)+69 (tez)+43 (ekler)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Hadis
<p>Hicri II. ve III. asırda İslâm coğrafyasında büyük hadis âlimleri yetişmiş ve bunlar vasıtasıyla geniş bir hadis literatürü oluşmuştur. Bu âlimler arasında Dârimî ile Buhârî önemli bir yere sahiptir. İmam Buhârî'nin <i>el-Câmiu's-sahîh</i>'i İslam dünyasının çoğunluğu tarafından Kur'ân'dan sonra dinin en sahih kaynağı olarak kabul edilmiştir. İkincisi ise Dârimî'nin <i>Sünen</i>'idir. Dârimî'nin Buhârî'nin hocası olması ve <i>Sünen</i> ile <i>Sahîh</i>'te "kitâbü'r-rikâk" diye bir bölümün bulunması söz konusu bölümlerin mukayeseli tahlilinin yapılmasında etken olmuştur. Bu çalışma iki eserde bulunan rikâk bölümlerini tahlil edip bu bölümlerin benzer ve farklı yönlerini tespit etmeyi hedeflemektedir. İki muhaddisin birbirlerinden veya önceki müşterek kaynak/kaynaklardan faydalanıp faydalanmadıklarının ortaya konulması da çalışmamızın amaçları arasındadır.</p> <p>Tez, giriş, onu takip eden üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve metodu üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, Dârimî ile Buhârî'nin hayatı ve ilmî kişiliği ele alınmıştır. İkinci bölümde, rikâk kelimesinin tahlili yapıp <i>Kütüb-i sitte</i> ile Dârimî'nin <i>Sünen</i>'inde yer alan rikâk bölümleri incelenmiştir. Ayrıca ikinci bölümde, Dârimî ile Buhârî'nin rikâk bölümlerindeki hadislerin sened tahlili yapılarak ortak senedler tespit edilip bu senedler üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Dârimî ve Buhârî'nin rikâk bölümlerindeki bâb başlıkları incelenip hadislerin muhtevâ analizi yapılmıştır. Sonuçta ise genel bir değerlendirme sunulmuştur.</p>	
Anahtar kelimeler: Dârimî, Buhârî, Hadis, Rikâk, Tahlil	

Title of Thesis : Analysis of Sections of Rikak of Darimi and Buhari

Writer of the Thesis: Sadettin YÜCE **Advisor:** As. Prof. Erdinç AHATLI

Acception Date: 18.05.2010 **Number of the Pages:**VIII(pre text)+69 (main body)
+43(appendices)

Department: Basic Islam Sciences **Field:** Hadith

In Hijri II. and III. eras, there were notable hadith scholars in Islamic Geography and thanks to these scholars, an extensive hadith literature has been formed. Among these scholars, Darimi and Buhari have an important place. El- Camiu's- sahih of Imam Buhari was regarded as a most correct resource of religion by the greater part of Islam World, after the Koran. Second one is Darimi's Sünen. Due to the fact that Darimi is teacher of Buhari and there is 'kitabü'r-rikak' section in both Sünen and Sahih, it is in question to be analysed the afore said sections comparatively. This study aims to be analysed the 'kitabü'r-rikak' sections in both work and to be determined the common and different sides of these sections. It is among the aims of our study to be presented if these muhaddiths were impressed by eachothers or previous common resources or not.

The thesis consists of introduction, it's follower three parts and conclusion. Introduction part is about the subject, aim and method of the study. In the first part, after mentioning lifes and scholar sides of Darimi and Buhari, the word of 'rikak' is analysed and the rikak sections in kütüb-i sitte and are handled. In the second part, Hadiths in Darimi and Buhari's rikak sections are analysed. In the third part, translations and content analyzes of rikak sections of Darimi and Buhari are emphasized. In the conclusion part, there is a general evaluation.

Key Words: Darimi, Buhari, Hadith, Rikak, Analyze.

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, İslam dünyasının çoğunluğu tarafından Kur'ân'dan sonra dinin en sahih kaynağı olarak kabul edilen İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i ile yine âlimler arasında güvenilirlik bakımından makbul addedilen Dârimî'nin *Sünen*'inin rikâk bölümlerinin tahlilidir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, *Sünen* ile *Sahîh*'te yer alan rikâk bölümlerini sened ve metin açısından inceleyip iki muhaddisin rikâk bölümlerindeki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulmasıdır. Böylece iki eserde yer alan rikâk bölümlerinin ortak ve farklı yönleri tespit edilmiş olacaktır. İki muhaddisin birbirlerinden veya önceki müşterek bir kaynak ya da kaynaklardan beslenip beslenmediklerinin ortaya konulması da çalışmamızın amaçları arasındadır.

Çalışmanın Yöntemi

Birinci bölümde, Dârimî ile Buhârî'nin hayatı ve ilmî kişiliği ele alındı. Öncelikle iki âlim hakkındaki Türkçe kaynaklardan istifâde edildi. Türkçe eserler kullanıldığında bilgiler orjinal kaynaklarından da tetkik edildi. Birinci bölüm söz konusu Türkçe kaynaklar ve bunların dışında ricâl ve tabakât kitaplarından elde edilen bilgilerin tasnif edilmesiyle oluşturuldu.

İkinci bölümde önce rikâk kelimesinin tahlili yapıldı. Burada rikâk kelimesinin lügavî anlamı tespit edilirken Cevherî'nin (ö.400/1004) *es-Sihâh*'ından, İbnü'l-Esîr'in (ö.606/1209) *en-Nihâye fi-ğarîbi'l-hadîs*'inden, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-arab*'ından ve bunların dışında başka sözlüklerden de istifâde edildi. “Rikâk” (رِقَاق) ve bu kelimenin müfredi olan “er-rakîk” (الرَّقِيق) kelimelerinin terim anlamı ile Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki kullanımları ele alınıp incelendi. *Kütüb-i sitte'deki* “zühd” bölümlerinin “rikâk” bölümleri ile olan ilişkisi nedeniyle bu bölümdeki hadisler taranıp “rikâk” bölümleriyle olan irtibatları tespit edilmeye çalışıldı. Rikâk bölümleri ile zühd bölümlerindeki hadisler muhteva açısından karşılaştırıldı.

Bunların yanısıra ikinci bölümde, Dârimî ve Buhârî'nin rikâk bölümlerindeki hadislerin sened tahlili yapıldı. Sened tahlilinden önce rikâk bölümlerindeki senedlerde geçen ravilerin kimlik tespiti yapıldı. Buhârî'nin rikâk bölümünde geçen râvîlerin kimlik tespiti yapıldıktan sonra, Buhârî ile Dârimî'nin senedleri her iki âlimin hocalarından itibaren alfabetik olarak sıralandı, daha sonra sırasıyla birer ravi atılarak elde edilen sened silsileleri alfabetik olarak listelendi. Metnin okunmasını zorlaştıracığı için bu listeleme çalışmasının Ek'te verilmesi uygun görüldü. Ortak senedli hadisler bu listeleme çalışması sayesinde belirlendi. Daha sonra bu ortak senedler üzerinde çalışıldı.

Üçüncü bölümde ise Dârimi ve Buhârî'nin rikâk bölümlerindeki bâb başlıkları ve hadislerin muhtevâ analizi üzerinde duruldu. Muhtevaları aynı veya benzer olan, muhtevaları farklı olan ve hem senedi hem de muhtevası benzer olan hadisler ele alınıp incelendi. Sonuçta ise genel bir değerlendirme yapıldı.

Bu çalışmanın tümünde Buhârî'nin hadislerinin numaralandırılmasında daha çok kullanılması sebebiyle *Fethu'l-bârî* esas alındı.

Bu çalışmada öncelikle Dârimi'nin *Sünen*'i ile Buhârî'nin *Sahih*'inden, şerhlerinden ve tercümelerinden istifâde edildi. Özellikle râvîlerin kimlik tespitinde İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si ile *Takrîb*'inden ve Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'sinden, bâbların ve hadislerin tercümelerinde ise Mehmed Sofuoğlu'nun *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi* ile Abdullah Aydın'ın *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerh*'inden faydalanıldı. Zühd bölümleri ile ilgili tetkiklerde ise *Kütüb-i sitte* ve tercümeleri kullanıldı.

BÖLÜM 1: DÂRİMÎ İLE BUHÂRÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Dârimî'nin Hayatı

1.1.1. İsmi, Künyesi ve Nisbesi

Dârimî'nin tam ismi, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî'dir.¹ Neseb kaydının tahlilinden künyesinin Ebû Muhammed olduğu anlaşılır. Yaşadığı şehre nisbetle es-Semerkandî nisbesini, Temîm kabîlesinin Dârim koluna mensubiyeti sebebiyle de et-Temîmî ve ed-Dârimî nisbelerini almıştır.²

1.1.2. Doğumu ve Ailesi

Dârimî, Abdullâh b. el-Mübârek'in vefat yılı olan 181'de (797–98) Semerkand'da doğdu. Bâbasının adı Abdurrahmân'dır. Muhammed adında da bir oğlu vardır.³

1.1.3. İlmî Faaliyetleri

1.1.3.1. Hadis Eğitimi, Hocaları ve İlmî Seyahatleri

Dârimî, hadis eğitimi için, muhtemelen kendi beldesindeki tahsilini tamamladıktan sonra, İslâm âleminin belli başlı ilim merkezlerini dolaştı. Tahsili esnasında zamanın büyük âlimleriyle görüşüp onlardan ilim aldı.⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.) ilme teşviki ile sahâbenin örnek faaliyetleri, daha sonra gelen nesillerin ilim elde etmek için çeşitli bölgelere seyahat etmelerine vesîle oldu. Hadisler tedvin edilmeden sahâbenin geniş bir coğrafyaya dağılmış olması nedeniyle, hadislerin bir araya toplanması ve gelecek nesillere aktarılması bir sorun haline geldi. Bu sorunu aşmak için hadis öğrenme uğruna uzun ve meşakkatli seyahatler yapıldı. Talebû'l-hadis

¹ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, V, 99; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, X, 30; Semânî, *el-Ensâb*, V, 249; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 534–535; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 181; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 229; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstedrafe*, s. 25

² Semânî, *el-Ensâb*, V, 249-250; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 534–535; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 224; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 181; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstedrafe*, s. 25; krş., Aydınlı, "Dârimî", VIII, 494

³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 536; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 182; krş. Aydınlı, "Dârimî", VIII, 494; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 123

⁴ Aydınlı, *Hadis Târihi*, s. 41

için yapılan bu yolculuklar sahâbe devrinden itibaren başlatılmış ilmî faaliyetlerdir.⁵ Dârimî de hadis öğrenimi için ilmî seyahatler gerçekleştirdi. O, Hicaz, Mısır, Şam, Irak, Kûfe ve Horasan gibi ilim merkezlerini dolaştı özellikle Horasan'da hadis ilmine büyük hizmetlerde bulundu.⁶

Sünen'ine rivayetlerini aldığı hocalarının sayısı 250 civarındadır.⁷ Abd b. Humeyd, Abdürrezzâk, Affân b. Müslim, Ahmed b. Hanbel, Haccâc b. Minhâl, Ebû Bekr b. Ebû Şeybe, Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Hâlid b. Mahled, Halife b. Hayyât, Hammâd b. Yezîd, Humeydî, Muhammed b. Selâm el-Bîkendî, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Müsedded, Nadr b. Şümeyl, Saîd b. Mansûr, Vehb b. Cerîr, Yezîd b. Hârûn vb. gibi tanınmış âlimlerden ilim tahsil etti.⁸

1.1.3.2. Öğrencileri

Dârimî, Bağdat'a gidip orada birçok önemli şahsiyete ders verdi. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Bakî b. Mahled gibi meşhur âlimler öğrencileri arasında yer aldı. Buhârî *el-Câmi 'u's-sahîh* dışındaki eserlerinde, Müslim *el-Câmi 'u's-sahîh* 'inde, Ebû Dâvûd ve Tirmizî *Sünen*'lerinde, Nesâî ise *Sünen* dışındaki eserlerinde Dârimî'den hadis rivayet etmişlerdir.⁹

1.1.3.3. Eserleri

Dârimî'nin en meşhur eseri *Müsned* diye de anılan *Sünen*'idir. Kaynaklarda *el-Müsnedü'l-câmi'*, *el-Câmi 'us-sahîh* adlarıyla geçen eserler muhtemelen O'nun *Sünen*'idir.¹⁰ Dârimî *Sünen*'ini çok sayıda kaynağa başvurarak hazırlamıştır. Ebû Bekr b. Ebû Şeybe'nin *Musannef*'i, Abdürrezzâk'ın *Musannef*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'i Dârimî'nin doğrudan başvurduğu, günümüze kadar ulaşmış olan kaynakların bir kısmıdır. Dârimî'nin *Sünen*'inde Buhârî ile aynı kaynakları kullandığı, Buhârî kadar olmasa da, zaman zaman İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Hanbel,

⁵ Geniş bilgi için bkz. Subhi Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 39–52; Koçyiğit, *Hadis Târîhi*, s. 97–103

⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 535; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 227; krş. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 123–124

⁷ Aydınlı, *Sünen-i Dârimî*, I, 52

⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 535; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 224–225; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 181; krş. Aydınlı, *Sünen-i Dârimî*, I, 52

⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 535; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 225; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 181; Aydınlı, "Dârimî", VIII, 494

¹⁰ Aydınlı, "Dârimî", VIII, 494

Müslim ve Ebû Dâvûd'la da aynı kaynakları kullandığı bazı araştırmalarla ortaya konulmuştur.¹¹

Dârimî'nin *Sünen*'inden başka *Tefsir ve Kitâbü's-Sünne* adlı iki eserinin daha olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹²

1.1.4. Kadılık Görevi

Dârimî, kendisine yapılan ısrar üzerine Semarkand kadılığı görevini kabul etmek zorunda kalmışsa da bir defa hüküm verdikten sonra söz konusu görevden ayrılmıştır.¹³

1.1.5. Vefâtı

8 Zilhicce 255 (17 Kasım 869) tarihinde 75 (veya 74) yaşındayken Merv'de vefat eden Dârimî, bir gün sonra cumaya rastlayan arefe günü defnedildi.¹⁴

1.2. Dârimî'nin İlmî ve Ahlâki Kişiliği

Dârimî'nin ilmî bakımdan en üst seviyede olan bir devirde yaşaması ve böyle bir devirde Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî gibi o dönemin en meşhur muhaddislerinin hocası olması, O'nun hadis ilmindeki otoritesini göstermektedir. Dârimî, Hicrî III. yüzyılda hadis ilminin merkezi haline gelen Horasan bölgesinde yetişen âlimlerin önde gelenlerinden biri olmuştur. Mısır ve Şam gibi bölgelerde çağdaşı olan Buhârî henüz bilinmezken O, tanınmaktaydı. Dârimî, cerh ve ta'dîl ilminde de görüşüne itibar edilen bir âlimdi. Nitekim Ahmed b. Hanbel ile Ebû Hatim er-Râzî O'nun hadis tenkidi konusunda otorite olduğunu ifade etmişlerdir. Tirmizî de *Sünen*'inde yer alan cerh ve ta'dîl ile ilgili bilgilerin bir kısmını Dârimî'den aldığını belirtmiştir.¹⁵ Muhammed b. Beşşâr, dünyada hadis hâfızı; Ebû Zur'a, Müslim, Abdullâh b. Abdurrahmân (ed-Dârimî) ve Muhammed b. İsmâîl olmak üzere dört kişidir derken, Ebû Hamîd b. eş-Şarkî ise Abdullâh b. Abdurrahmân'ın hadis imamı olduğunu söylemiştir.¹⁶

¹¹ Aydınli, *Sünen-i Dârimî*, I, 57–58

¹² Sezgin, *GAS*, I, 115; krş., Aydınli, "Dârimî", VIII, 495; a. mlf., *Sünen-i Dârimî*, I, 53–54;

¹³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 534; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 181; krş. Aydınli, "Dârimî", VIII, 494; a. mlf., *Sünen-i Dârimî*, I, 53

¹⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 536; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 228; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 181; krş. Aydınli, "Dârimî", VIII, 494; a. mlf., *Sünen-i Dârimî*, I, 53

¹⁵ Aydınli, "Dârimî", VIII, 494

¹⁶ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 227

Dârimî, hadis öğretimi faaliyetleri ve kitap telifi gibi çalışmalarıyla hadis ilminin Semerkand'da yayılmasında ve bu ilimle ilgili bazı yanlış bilgilerin düzeltilmesinde büyük hizmetler yapmıştır.¹⁷ Dârimî, muhaddis ve fakih olduğu gibi aynı zamanda namı bir müfessirdi.¹⁸ O'nun *Tefsîr* adında bir eserinin olduğu kayanıklarda geçmesine rağmen söz konusu eser günümüze ulaşmamıştır. *Sünen*'inde ise, "Fezâilü'l-Kur'ân" başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu kitapta Kur'ân okumanın, öğretmenin, dinlemenin, Kur'ân'ın bütününün, sûre ve ayetlerin faziletine dâir hadisler zikredilmiştir.¹⁹

Dârimî, aynı zamanda bir fakihti.²⁰ Ancak, fıkıhla ilgili müstakil bir eseri tespit edilememiştir. Bununla birlikte, Dârimî *Sünen*'inde zaman zaman yeri geldikçe şahsi görüşlerini de belirtir.²¹ Dârimî'nin Hanbelî olduğu iddia edilmişse de *Sünen*'inde bazı hadislerden sonra yaptığı açıklamalar ve belirttiği görüşler O'nun herhangi bir mezhebe bağlı olmayan bir müctehid olduğunu göstermektedir.²²

Sade ve zâhidâne bir hayat yaşayan Dârimî dünyalıklara iltifat etmedi. Dârimî son derece zeki, yumuşak huylu, güvenilir bir kimse idi.²³ Muhammed b. Abdullâh b. Numeyr: "O ezberde ve verâda bizden üstündür"²⁴ derken, Muhammed b. İbrâhîm b. Mansûr: "Dârimî akı ve dindarlığı çok olan bir zâttir. Hilm, zühd ve ibâdeti darb-ı mesel haline geldi" demiştir.²⁵

1.3. Buhârî'nin Hayatı

1.3.1. İsmi, Künyesi ve Nisbesi

Buhârî'nin tam adı, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre b. Berdizbeh el-Buhârî el-Cu'fî'dir.²⁶ Künyesi Ebû Abdullâh'tır. Buhâra'da doğduğu için

¹⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 535; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 225-232; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 181-182; krş. Aydınli, "Dârimî", VIII, 494; a. mlf., *Sünen-i Dârimî*, I, 53

¹⁸ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 227; krş. Aydınli, "Dârimî", VIII, 494

¹⁹ Yıldırım, *Dârimî ve Sünen'i*, s. 37-38

²⁰ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 227; Aydınli, "Dârimî", VIII, 494

²¹ Yıldırım, *Dârimî ve Sünen'i*, s. 38

²² Bkz. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 535; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 225-232; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 181-182; krş. Aydınli, "Dârimî", VIII, 494; a. mlf., *Sünen-i Dârimî*, I, 53

²³ Aydınli, "Dârimî", VIII, 494

²⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 32

²⁵ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 227

²⁶ Semânî, *el-Ensâb*, II, 100; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 430-431; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 555; a. mlf. *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 391; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 30

el-Buhârî nisbesini, Mecûsî olan dedesi el-Muğîre'nin, el-Yemân b. Ahnes el-Cu'fî'nin elinde Müslüman olması sebebiyle de el-Cu'fî nisbesini almıştır. Bu nisbe Buhârînin âzadlık nisbesidir.²⁷

1.3.2. Doğumu ve Ailesi

Buhârî 13 Şevval 194 (810) Cuma günü Buhârâ'da doğdu. Bâbası İsmâîl b. İbrâhîm, Buhârî henüz çocukken vefat etti. Buhârî, annesinin terbiyesi altında yetişti. Annesinin dindar bir kadın olduğu zikredilmektedir.²⁸

1.3.3. İlmî Faaliyetleri

1.3.3.1. Hadis Eğitimi, Hocaları ve İlmî Seyahatleri

Buhârî küçük yaşlarda eğitim hayatına başladı. Birçok hocadan hadis ve fıkıh okudu. Memleketindeki eğitimini bitirince, ilim yolculuklarına çıkıp, birçok ilim merkezini dolaştı. Kendi ülkesinde ve ilim tahsili amacıyla gezdiği yerlerde pek çok âlimden hadis tahsil etti.²⁹ Henüz on yaşlarındayken hadîse ilgi duyarak ülkesinde bulunan muhaddislerden hadis dinlemeye ve dinlediklerini ezberlemeye başladı. Muhammed b. Selâm el-Bîkendî ve Abdullâh b. Muhammed el-Müsnedî gibi döneminin ünlü muhaddislerinden hadis öğrendi.³⁰ Henüz on bir yaşındayken hocası Dâhilî'nin, "Süfyân an Ebi'z-Zübeyr an İbrâhîm" isnâdıyla rivayet ettiği hadise "Ebü'z-Zübeyr İbrâhîm'den hadis rivayet etmemiştir" diyerek itirâz etti. Dâhilî on bir yaşındaki bu çocuğun ikâzı üzerine, haklısın diyerek kitabını tashîh etmek zorunda kaldı. Buhârî on altı yaşına geldiğinde Abdullâh b. Mübârek ve Veki' b. Cerrâh'ın kitaplarını ezberlemiştir.³¹ Annesi ve kardeşi Ahmed ile birlikte hacca giden Buhârî, hac sonrası onlarla dönmeyerek, Mekke'de kaldı. Hallâd b. Yahyâ ve Humeydî gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Döneminin eğitim-öğretim anlayışına uygun olarak şu ilim merkezlerini dolaştı: Sekiz defadan fazla gittiği Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel, dört veya beş defa gittiği Basra'da Muhammed b. Abdullâh ve Haccâc b. Minhâl gibi muhaddislerden, birkaç defa gittiği Belh'de Mekî b. İbrâhîm ve Kuteybe b. Saîd gibi âlimlerden istifâde etti. Dımaşk'ta Ebû Müshir'den

²⁷ Semânî, *el-Ensâb*, II, 100; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 392; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstedrafe*, s. 1

²⁸ Hatib, *Târihu Bağdâd*, II, 5; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 555; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 392; A'zamî, "Buhârî", VI, 368; krş. Aydınli, *Hadis Târihi*, s. 33

²⁹ A'zamî, "Buhârî", VI, 368; Aydınli, *Hadis Târihi*, s. 33

³⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 555; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 393; krş. A'zamî, "Buhârî", VI, 368; krş. Koçyiğit, *Hadis Târihi*, s. 251;

³¹ Koçyiğit, *Hadis Târihi*, s. 251; krş. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 555

hadis öğrendi. Hicaz'da altı yıl kalıp, Humus'a gitti. Kûfe seyahatleri vesilesiyle Âdem b. Ebû İyâs, Ubeydullah b. Mûsâ, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn gibi muhaddislerden, Medine'de İsmail b. Ebû Üveys, Merv'de Abdan b. Osman, Mısır'da Saîd b. Ebû Meryem, Abdullah b. Yûsuf ve Asbağ b. Ferec gibi hocalardan, Nîsâbur'da da Yahya b. Yahya el-Minkarî gibi hadis hafızlarından faydalandı.³² Buhârî kendilerinden hadis yazdığı muhaddislerin sayısının 1080 olduğunu söylemektedir.³³ Yazdığı her hadisin isnâdını da bilmektedir.³⁴ Ezberlediği hadis sayısı ise, 100.000'i sahih toplam 300.000'dir.³⁵

Hocalarının arasında Dahhâk b. Mahled, Dârimî, Müsedded ve İshâk b. Râhûye de vardır.³⁶

1.3.3.2. Öğrencileri

İmam Buhârî'nin en tanınmış talebeleri; İmam Müslim, Tirmizî, Ebû Hâtim, Ebû Zûr'a er-Râzî, Firebrî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Salih Cezere ve İbn Huzeyme gibi muhaddislerdir.³⁷

1.3.3.3. Eserleri

Buhârî'nin belli başlı eserleri şunlardır:³⁸

1. *el-Câmi'u's-sahîh*: Buhârî'nin en meşhur ve ismiyle özdeşleşen eseridir. Kısaca *Sahîh-i Buhârî* veya sadece *Buhârî* diye bilinen bu eserin tam adı şöyledir: *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasaru min Umûri Rasûlillâhi ve Sünenihi ve Eyyâmihî*. Buhârî, bu eserini hocası İshâk b. Râhûye'nin; "Rasûlüllâh'ın sahîh hadislerini bir kitapta toplasanız!" şeklindeki bir temennisi üzerine kaleme almıştır. Buhârî, hadis ilmindeki geniş bilgisinin, metin ve isnadlardaki illetlere, ricâlin cerh ve ta'dîl yönünden değişik

³² A'zamî, "Buhârî", VI, 368; Koçyiğit, *Hadis Târîhi*, s. 251; Ayrıca bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 431-43; Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, XII, 395-400; a. mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 555

³³ A'zamî, "Buhârî", VI, 368; Koçyiğit, *Hadis Târîhi*, s. 251

³⁴ Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, XII,407; Koçyiğit, *Hadis Târîhi*, s. 251

³⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 556; Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 322; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 79

³⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 5; Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, XII, 407

³⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 555; a. mlf., *A'lâmü'n-Nübelâ*, XII, 397; krş. A'zamî, "Buhârî", VI, 368; Koçyiğit, *Hadis Târîhi*, s. 251

³⁸ Buhârî'nin eserleri hazırlanırken büyük oranda *DİA*'daki ilgili maddeden istifade edilmiş, bilgiler orijinal eserlerinden de tetkik edilmiştir.

hallerine derin vukufunun ve sahih hadisi sakîm olanından ayırma hususunda gösterdiği son derece titiz davranışı sayesinde mükemmel bir hadis eseri tasnif etti. Bu eser, İslam dünyasında, Kurân'ı Kerîm'den sonra dinin ana kaynağı oldu. *Sahîh-i Buhârî* diye şöhret bulan bu eseri 600.000 kadar hadis arasından seçerek on altı yılda meydana getirdi. Her bir hadîsi (veya bâbı) yazmadan önce mutlaka gusûl abdesti alarak iki rekât namaz kıları. Eserini Buhâra'da yazmaya başladı, çalışmasına Mekke, Medine ve Basra'da devam etti. Yeryüzünde hiçbir esere gösterilmeyen bir ilgiye mazhar oldu. İslâm dünyasında üzerine yüzlerce inceleme ve şerh kaleme alındı.

2. *et-Târîhul-kebîr*: Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ten önce yazdığı bu kitabı, sahasının ilk eserlerinden biri olup burada ashabtan kendi şeyhlerine gelinceye kadar 13.000'e yakın râvinin güvenilirlik derecesini tespit etmiştir.

3. *et-Târîhu'l-evsat*: *et-Târîhu'l-kebîr*'in bir muhtasarı olduğu anlaşılmalı beraber eserin tam olarak günümüze ulaştığı bilinmemektedir.

4. *et-Târîhu's-sağîr*: *et-Târîhu'l-kebîr*'in bir hulâsası olup râvileri *et-Târîhu'l-kebîr*'deki gibi alfabetik olarak değil, vefat tarihlerine göre ele almakta ve onlar hakkında diğer eserlerinde bulunmayan bilgiler vermektedir.

5. *Kitâbü'd-Du'afa'i's-sağîr*: İbrâhim ismiyle başlamakta ve 418 râviyi ihtiva etmektedir. Buhârî'nin daha önce zikredilen kitaplarına nisbetle oldukça küçük hacimli olup alfabetiktir.

6. *Kitâbü'l-Künâ*: *et-Târîhu'l-kebîr*'i tamamlayıcı mahiyette olan bu eser, isimlerinden çok künyeleriyle tanınan 1000 kadar râvi hakkında kısa bilgiler vermektedir. Kitabın sonunda Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî'nin eseri tanıtan bir yazısı bulunmaktadır.

7. *et-Târîh fî ma'rifeti ruvâti'l-hadîs*: Bu eser Buhârî'nin diğer tarih kitaplarına nisbetle oldukça küçüktür.

8. *et-Tevârîh ve'l-ensâb*: Bazı önemli şahsiyetler hakkında bilgiler ihtiva eden eserin diğer kitaplarda olduğu gibi belli bir metodu yoktur.

9. *el-Edebü'l-müfred*: Zühd ve ahlakla ilgili hadisleri ihtiva eden, 644 bâb içinde 1322 hadisi toplayan eseridir.

10. *Halku ef'âli'l 'ibâd*: Kulların diğer fiilleri gibi Kur'ân'ı telaffuz edişlerinin de mahlûk olduğunu ortaya koymak maksadıyla yazdığı eseridir.

11. *Ref'u'l-yedeyn fi's-salât*. Namazda rükûa varırken ve rükûdan kalkarken elleri kaldırarak tekbir almanın sünnet olduğuna dair olan eserdir.

12. *Kitâbü'l-Kırâ'ati halfe'l-imâm*. Ehl-i re'y'in görüşlerinin aksine farz namazlarda imamla beraber cemaatin de Kur'ân okumasının gerekli olduğunu ileri sürdüğü eserdir.³⁹

Daha çok *et-Târîhu'l-kebîr*'de görülen *es-Sahîh*, *el-Müsned*, *el-Müsnedü'l-kebîr*, *el-Muhtasar* gibi kitap isimleriyle de *el-Câmi'u's-sahîh* kastedilmiş olmalıdır.⁴⁰

1.3.4. Vefâtı

Buhârî, 40 yıl kadar süren ilim yolculukları sonunda Nisâbur'a yerleşmek istedi. Ancak Muhammed b. Yahya ez-Zühli'nin muhtemelen çekememezliği sebebiyle buraya yerleşemedi. Sarayında hadis hocalığı yapmayı kabul etmediği için de Hâlid b. Ahmed ez-Zühli tarafından Buhârâ'yı terketmeye mecbur bırakılmıştır.⁴¹ Buhârâ'dan ayrıldıktan sonra Semerkand'a gitti. Hartenk köyünde bulunan akrabalarının yanına yerleşti. Semerkandlılar, Buhârî'den istifâde etmek istediler. Bir heyet gönderip Semerkand'a gelmesi ricasında bulundular. Buhârî, Semerkand'a gitmek için hazırlık yapmaya başladı. Ancak bu arada hastalandı ve 256 (870) yılında Ramazan Bayramı gecesi 62 yaşında vefat etti.⁴²

1.4. Buhârî'nin İlmî ve Ahlâki Kişiliği

Buhârî tarihin kaydettiği en büyük hadis âlimlerinden biridir. O yalnız devrinin değil, devirlerin âlimidir. Hadis ilmindeki derin bilgisiyle tanınan Buhârî, aynı zamanda fıkıh sahasında da otoriteydi. Buhârî olağanüstü bir hafızaya, keskin bir zekâyâ ve müthiş bir ezberleme yeteneğine sahipti.⁴³ Yazdığı hadislerin kitablarda kalmayıp onları ezberlediğinin en güzel göstergesi Bağdat'ta verdiği sınavdır. İbn Adî'nin rivayetine

³⁹ A'zamî, "Buhârî", VI, 368; Ayrıca bkz., Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, XII, 400–407; Sezgin, *GAS*, I, 256–259

⁴⁰ A'zamî, "Buhârî", VI, 368; Aydınli, *Hadis Târîhi*, s. 33–34

⁴¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 79; Aydınli, *Hadis Târîhi*, s. 33

⁴² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 556; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 31; krş. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 80

⁴³ Uğur, *Buhârî*, s. 43–45

göre, Buhârî'nin Bağdat'a geldiğini duyan muhaddisler 100 hadisin sened ve metinlerini birbirine karıştırarak bunları 10 kişiye verdiler, onlara, Buhârî toplantı yerine gelince bu hadisleri sırasıyla sormalarını istediler. Bu 10 kişi tesbit edilen hadisleri çeşitli İslâm ülkelerinden gelmiş olan muhaddislerin huzurunda okuyarak bu hadisler hakkında bilgi istediler. Buhârî onlara bu hadislerin hiçbirini okunduğu şekliyle bilmediğini belirttiikten sonra, ilk soruyu yönelten kişiden başlayarak, sordukları hadislerin sened ve metinlerinin doğrusunu her birine ayrı ayrı söyledi. Buhârî hakkında tereddüdü olanlar O'nun hafıza gücü ve hadis külürünü bu olayla müşâhede ettiler.⁴⁴ Buhârî'yi yakından tanıyan âlimlerin onunla ilgili söyledikleri övgü dolu sözler O'nun ilmî şahsiyeti ve otoritesi hakkında fikir vermektedir. Hocası Nuaym b. Hammâd ile muhaddis Ya'kûb b. İbrâhim, "Buhârî bu ümmetin fakihidir" derlerken, Muhammed b. Beşşar, Buhârî gibi bir âlim görmediğini ifade etmektedir. Hocası İshak b. Râhuye muhaddislere, "Bu gençten hadis yazınız" diye tavsiyede bulunurdu. Ali b. el-Medînî, "Onun gözleri kendi gibi birini görmemiştir" derken, Amr b. Ali Fellâs, "Buhârî'nin bilmediği hadise hadis denilmez" demiştir.⁴⁵ Büyük hadis otoritelerinden bazılarının Buhârî'yle ilgili sözleri şöyledir: Ahmed b. Hanbel: "Horasan onun gibi birini yetiştirmedir" demiştir. Ahmed b. Hamdûn, İmam Müslim'in Buhârî'ye gelip alnından öptüğünü, sonra da ona şöyle dediğini söyler: "Bırak da ayaklarını öpeyim, ey üstâdların üstâdı, muhaddislerin efendisi, hadîs illetlerinin tabîbi" Bundan sonra Müslim bir hadis hakkında soru sorar, cevabını aldıktan sonra ona şöyle der: "Sana, yalnız haset edenler düşman olur, şahâdet ederim ki, dünyada senin bir eşin daha yoktur." Tirmizî ise şöyle söylemektedir: "Hadislerin illetlerini ve râvîlerin hallerini Buhârî'den daha iyi bilen birini görmedim." Kendisinden yüzyıllar sonra İbn Hacer: "Gök kubbenin altında, Rasûlüllâh'ın (s.a.) hadislerini el-Buhârî'den daha iyi bilen birini görmedim" demektedirler.⁴⁶

Buhârî, hadis ilminde tartışmasız otoriteydi. Yüz binlerce rivayet arasından en sahih olanlarını seçti. Rivayetlerde her âlimin göremediği ince kusurları fark eder, senetlerdeki râvîlerin aynı zamanda yaşamış ve birbiriyle görüşmüş olma şartını uygular. Hadislerden elde ettiği fikhî görüşlerini bâb başlıklarında göstermeye çalışması, bir hadisin ihtiva ettiği birkaç hükmü ilgili yerlerde zikretmek için onu

⁴⁴ A'zamî, "Buhârî", VI, 368-369

⁴⁵ A'zamî, "Buhârî", VI, 370

⁴⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 80; Koçyiğit, *Hadis Târîhi*, s. 252; Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 322; bu muhtevadaki sözler için bkz. Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, XII, 416-437

tekrardan kaçınmaması gibi ilmî özellikleri sebebiyle *el-Câmiu's-Sahîh* diğer hadis kitaplarına tercih edilmiştir. Buhârî eserlerine aldığı hadisleri hangi prensiplere göre seçtiğini kaydetmemiştir. Onun prensipleri daha sonra eserleri incelenerek tespit edilmiştir. Bununla beraber Buhârî bazı râviler hakkında tenkitte bulunurken bir kısım prensiplerinden söz etmiştir. Meselâ İbn Ebî Leylâ'dan söz ederken, sadûk olmakla beraber hadisin sağlamı ile çürüğünü birbirinden ayıramadığı için ondan ve onun gibilerden hadis rivayet etmediğini belirtmiştir. Birinden hadis yazarken onun ismini, künyesini, nisbesini ve hadisi nasıl öğrendiğini mutlaka sorduğunu, aldığı cevaplar sonunda eğer o kişiyi yeterli bulursa ondan hadis rivayet ettiğini, aksi halde onun şeyhinden yazdığı asl'ı gördükten sonra hadislerini yazdığını ifade etmekte, fakat bazı hadis talebelerinin ne yazdıklarına ne de nasıl yazdıklarına dikkat etmediklerinden yakınmaktadır. Buhârî rivayetteki titizliğine rağmen çoğu kendi hocası olan bazı zayıf râvilerden hadis almıştır. Kendilerinden Müslim'in rivayette bulunmayıp sadece Buhârî'nin hadis aldığı muhaddislerin sayısı 435'tir. Bunlardan zayıf olmaları sebebiyle tenkit edilenler 80 kadardır. Buhârî bu muhaddislerin her biriyle bizzat görüşmüş, rivayetlerini gözden geçirmiş ve onların hadislerini çok defa bir konuyu desteklemek üzere kullanmıştır.⁴⁷

Buhârî zühd ve takvâ sahibi, dünya malına kıymet vermeyen, emîr ve sultanların heves ve arzularına cevap vermeyecek kadar ilim haysiyetine düşkün bir kimseydi.⁴⁸ Gece gündüz Kur'ân okurdu.⁴⁹ Orta boylu olup zayıf ve ince yapıydı. Az konuşur, yiyip içmeye önem vermez, cömertliği ve yardım severliği ile tanınırdı. Buhârî dünya işleriyle ilgilenmezdi. Şahsî işlerini bir başkasının yürüttüğü bildirilmektedir.⁵⁰ Onun sevdiği yegâne eğlence ok atıcılığıydı. Uzun müddet yanında kalan kâtibi birlikte oldukları süre içinde Buhârî'nin sadece iki kez hedefe isabet ettiremediğini belirtmiştir.⁵¹

⁴⁷ A'zamî, "Buhârî", VI, 370

⁴⁸ Koçyiğit, *Hadis Târîhi*, s. 253

⁴⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 80

⁵⁰ A'zamî, "Buhârî", VI, 369–370

⁵¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 80; A'zamî, "Buhârî", VI, 370

BÖLÜM 2: “RİKÂK” KELİMESİNİN VE DÂRİMÎ İLE BUHÂRÎ’NİN RİKÂK BÖLÜMLERİNDEKİ SENEDLERİN TAHLİLİ

2.1. Rikâk Kelimesinin Tahlili

2.1.1. “Rikâk”ın Sözlük Anlamı

Rakîk, r-k-k kökünden türetilen “rakka” (رق) fiilinin sıfat-ı müşebbehesidir. Rakîk kelimesinin müennesi rakîka’dır. Zayıf ve güçsüz dişi deveye “rakika” denilmektedir. Rakîk kelimesinin cemisi rikâk ve rekâik’tir.⁵² Rakîk, rahmet, merhamet, şefkat, ince ve yumuşak manalarına geldiği gibi köle, câriye ve yufka yürekli anlamlarına da gelmektedir.⁵³ Rakîk sertliğin, kabalığın ve kalının zıddıdır.⁵⁴ Mesela; “sevbin rakîkun” “توب رقيق” “ince (kalın olmayan) elbise” demektir. Yine “Zeydün rakîkü’l-kalbi” “زيد رقيق القلب” denildiğinde “Zeyd yufka/yumuşak kalplidir” denilmek istenmektedir.⁵⁵ Rakîk, gönül inceliğinden ortaya çıkan bir ruh halidir.⁵⁶ Köle ve câriye için kullanıldığında rakîk müfred ve cemî⁵⁷, müzekker ve müennes için kullanılır.⁵⁸

2.1.2. “Rikâk”ın Terim Anlamı

Rikâk terim olarak: “Zühde, Âhirete yönelmeye, iyiliğe teşvik etmeye ve kötülüklerden sakındırmaya dair hadisler” demektir.⁵⁹ Kitâbü’r-rikâk ise kalpte yufkalık ve incelik meydana getirecek özellikteki hadisleri toplayan bölüme verilen isimdir.⁶⁰

Rikâk bölümü; cennet ve cehennem, dünyanın ve nimetlerinin değersizliği, vücut âzalarını yasaklardan koruma, kıyamet ve kevser gibi temel konularda çok sayıda hadisin bulunduğu, kişiyi Allah Teâlâ’ya ve ahirete yönelten ve onun kalbinin yumuşamasına, yufkalaşmasına vesile olan hususlardan haber veren, zühdle de

⁵² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arap*, X, 121 (rkk mad)

⁵³ Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Tertibü’l-Kâmûsü’l-Mühît*, II, 376 (rkk mad); Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, III, 863; Kâmil Mîras, *Tecrîdi Sarîh Tercüme ve Şerhi*, XII, 356; Sofuoğlu, *Sahih’i Buhârî ve Tercemesi*, XIV., 6353

⁵⁴ Cevherî, *Sihâh*, IV, 1483 (rkk mad.); İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arap*, X, 121 (rkk mad); Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, III, 863

⁵⁵ Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, III, 863

⁵⁶ Kâmil Mîras, *Tecrîdi Sarîh Tercüme ve Şerhi*, XII/357

⁵⁷ Cevherî, *Sihâh*, IV, 1484 (rkk mad.)

⁵⁸ Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, III, 864

⁵⁹ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 260

⁶⁰ Kâmil Mîras, *Tecrîdi Sarîh Tercüme ve Şerhi*, XII, 356; Sofuoğlu, *Sahih’i Buhârî ve Tercemesi*, XIV., 6353

yakından alakalı bir bölümdür. Rikâk bölümündeki hadisler bir yandan kıyâmetin korkunçluğundan ve cehennem azâbının çetinliğinden bahsederken diğer taraftan hak edenleri cennette bekleyen mükâfatlardan insanları haberdar etmektedir.

2.1.3. Kur'ân-ı Kerim'de r-k-k Kökü

Kurân'ı Kerim'de “rakk” kelimesi (في رق منشور) ayetinde geçmektedir.⁶¹ Rak, üzerine yazı yazılan ince deri anlamına gelmektedir.⁶² Bunun dışında Kurân'ı Kerim'de r-k-k kökünden gelen herhangi bir kelime bulunmamaktadır.⁶³

2.1.4. Hadislerde “Rikâk” Kelimesi

Rikâk ve rekâik kelimeleri veya bu kelimelerin müfredi olan rakîk kelimesi birçok *Kütüb-i sitte* hadisinde geçmektedir:

2.1.4.1. İnce Anlamında Kullanımı

Hiz. Âişe'den rivayet olunduğuna göre, Esmâ bnt. Ebû Bekir (bir gün) üzerinde ince bir elbise (ثياب رفاق) ile Rasûlüllah'ın (s.a.) yanına gelmişti. (Hz. Peygamber) ondan yüzünü çevirdi ve: “Ey Esmâ! Muhakkak ki, kadın ergenlik çağına erişince ondan şundan ve şundan başkasının görünmesi uygun olmaz” dedi ve (kendi) yüzü ile elini işaret etti.⁶⁴ Bu hadiste rikâk (رفاق) kelimesi ince manasında kullanılmaktadır. *Kütüb-i tis'a*'da yukarıdaki hadisler dışında bu kelimenin ince manasında kullanıldığı pek çok hadis vardır.⁶⁵

2.1.4.2. Köle/Câriye Anlamında Kullanımı

Amr b. Şuayb (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlüllah'ı (s.a.) hutbe verirken dinledim şöyle diyordu: “Bir kimse kölesini yüz ukıyye karşılığında hürriyetine kavuşacağını söylese o köle de on birim veya on dirhem dışında bütün borcunu ödemiş olsa o kalan miktarı

⁶¹ Tûr (52), 3

⁶² Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Tertibü'l-Kâmûsü'l-Mühîr*, II, 376 (rkk mad)

⁶³ Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâki, *Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 397–398

⁶⁴ Ebû Dâvûd, Libâs 31; Tirmizî, Fiten 47

⁶⁵ Msl. Bkz. İbn Mâce, Tahâret 107; Nesâî, Tahâret 132

ödeyemediğinden dolayı kölelikten kurtulmuş sayılmaz.”⁶⁶ Râkîk (رقيق) kelimesi pek çok hadiste köle/câriye anlamında kullanılmıştır.⁶⁷

2.1.4.3. Yufka Yürekli ve Yumuşak Kalpli Anlamında Kullanımı

Ebû Mûsâ şöyle demiştir: Nebî (s.a.) hastalandı ve hastalığı şiddetlendi. Bunun üzerine Rasûlüllâh (s.a.): “Ebû Bekir’e emrimi iletiniz. Cemaate namaz kıldırın” buyurdu. Hz. Âişe: “(انه رجل رقيق) Ebû Bekir gerçekten yufka yüreklidir. Sizin yerinize geçtiği zaman insanlara namaz kıldırılmaz” dedi. Hz. Peygamber: “Ebû Bekir’e emrimi iletiniz. Cemaate namaz kıldırın” buyurdu. Hz. Âişe sözünü yine tekrar etti. Hz. Peygamber: “(Ey Âişe), sen Ebû Bekir’e emret de, insanlara namazı kıldırın. Şüphesiz siz kadınlar, Yusuf’un günündeki kadınlar gibisiniz” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir’e elçi geldi ve Hz. Peygamber hayattayken insanlara O namaz kıldırıldı.⁶⁸ İbnü’l-Esir bu hadisdeki rakîk kelimesini zayıf, kibar, nâzik ve yumuşak huylu olarak açıklamıştır.⁶⁹ Rakîk kelimesinin yufka yürekli ve yumuşak kalpli anlamında kullanıldığı birçok hadis vardır.⁷⁰

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere rakîk kelimesi hadislerde ince, köle/câriye ve yufka yürekli, yumuşak kalpli olmak üzere üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Dârimî ve Buhârî rikâk bölümlerini kelimenin yufka yürekli ve yumuşak kalpli manasından yola çıkarak oluşturdukları anlaşılmaktadır. Çünkü her iki âlim de kişinin kalbini yumuşatan ve yüreğini yufkalaştıran hususlarla ilgili hadisleri rikâk bölümlerinde vermektedirler.

Rikâk veya rekâik ya da bu kelimelerin müfredi olan rakîk kelimelerinin bulunduğu hiçbir hadis Dârimî ile Buhârî’nin rikâk bölümlerinde bulunmamaktadır. Ancak, “rakîk”ın mastarı olan “Rikkat” kelimesi Dârimî’nin “rikâk”ında geçmektedir: Hz. Peygamber’e (s.a.) “belâlara hangi insanlar daha çok uğrarlar” diye soruldu da, O şöyle buyurdu: “Peygamberler, sonra sırasıyla onlara en yakın olanlar! İnsan dinine göre belâlara uğratılıp denenir. Bunun için eğer dininde kuvvetlilik varsa, kuvvetliliği artırılır

⁶⁶ Tirmizî, Büyü’ 35; Ebû Dâvûd, Diyat 20; İbn Mâce, Itk 3

⁶⁷ Msl. bkz., Buhârî, İkrâh 6; İbn Mâce, Itk 3; a.mlf., Ticarât 44; a.mlf., Zekât 4, 15; Ebû Dâvûd, Büyü’ 70; a.mlf., Zekât 11; Tirmizî, Büyü’ 35; a.mlf., Zekât 3; Nesei, Zekât 18

⁶⁸ Buhârî, Ezân 46

⁶⁹ İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, II, 252

⁷⁰ Msl. bkz., Buhârî, Ezân 46, 51; Müslim, Salât 90, 94, 104; Cennet 63; Nesâi, İmâme 40

(ve ona çok belâ verilir). Eğer dininde zayıflık varsa, onun belâsı hafifletilir. Belâ kulda, o yeryüzünde hiçbir günahı kalmamış olarak yürüyünceye kadar bulunmaya devam eder!”⁷¹ Bu hadiste رقة kelimesi incelik ve zayıflık anlamında kullanılmaktadır.

2.1.4. *Kütüb-i Sitte* ve Dârimî'nin *Sünen*'inde Rikâk Bölümleri

Kütüb-i sitte diye isimlendirilen Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahih*'inde, Ebû Dâvud, Nesâ'î, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerinde “كتاب الرقاق” “kitâbü'r-rikâk” sadece Buhârî'nin *Sahih*'inde⁷² bulunmaktadır. “كتاب الرقاق” “kitâbü'r-rikâk” diye müstakil bir ana bölüm Dârimî'nin *Sünen*'inde⁷³ de vardır. Tezin ilerleyen bölümlerinde *Sahih ile Sünen*'in rikâk bölümleri sened ve metin açısından geniş bir şekilde inceleneceği için burada bu bölümlerin üzerinde durulmayacaktır.

Kütüb-i sitte'de “كتاب الرقاق” “kitâbü'r-rikâk” sadece Buhârî'nin *Sahih*'inde bulunmasına rağmen Müslim'in *Sahih*'inde “zühd ve rekâik”,⁷⁴ Tirmizî'nin *Sünen*'inde ise “kıyâmetin sıfatları, rekâik ve verâ” diye bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerde rikâk değil rekâik kelimesi kullanılmıştır. Müslim'in “zühd ve rekâik” kelimelerini ayırmayıp birlikte vermesi bu iki konu arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Yine Tirmizî'nin *Sünen*'inde “kıyâmetin sıfatları, rekâik ve verâ” bölümü “zühd” bölümünün hemen ardından gelmektedir. Tirmizî'nin bu bölümleri bu şekilde sıralaması söz konusu iki bölüm arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Zühd ve rikâk bölümleri arasındaki ilişkiyi daha net anlayabilmek için bu iki bölümdeki hadisleri muhteva açısından karşılaştırmak gerekmektedir.

Müslim'in *Sahih*'inin “kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik”ında mükerrerler hariç 75 hadis bulunmaktadır. Bu hadisler içerisinde; Allâh katında dünyanın önemsiz olduğu,⁷⁵ dünya nimetlerine aşırı rağbet edilmemesi⁷⁶ ve dünya nimetleri bakımından kişinin kendisinden aşağıda olana bakması gerektiği⁷⁷ gibi dünya ve dünya nimetleri hakkında Dârimî ve/veya Buhârî'nin rikâkında yer alan hadisler Müslim'in *Sahih*'inin zühd ve'r-rekâik bölümünde de bulunmaktadır.

⁷¹ Dârimî, Rikâk 67

⁷² Buhârî, *Sahih*, VII, 169

⁷³ Dârimî, *Sünen*, II, 606

⁷⁴ Müslim, *Sünen*, VI, 2291

⁷⁵ Müslim, Zühd 2957; Dârimî, Rikâk 27/2740

⁷⁶ Müslim, Zühd 2961; Buhârî, Rikâk 7/6425–6432, 17/6452–6460, 20/6470

⁷⁷ Müslim, Zühd 2963; Buhârî, Rikâk 30/6490

Ayrıca ölüyü ailesi, malı ve amelinin takip etmesine rağmen onunla sadece amelinin kaldığı,⁷⁸ Allâh Teâlâ'nın kıyâmet günü görüleceği,⁷⁹ fakirlerin zenginlerden önce cennete gireceği,⁸⁰ riyâkârlık yapan kimsenin riyâkârlığını Allâh Teâlâ'nın ortaya çıkaracağı,⁸¹ mü'minin bir haşerât deliğinden iki defa sokulmayacağı⁸² ve mü'minin her işinin kendisi için hayırlı olduğu⁸³ gibi hususlarda Müslim'in zühd ve'r-rekâik bölümünde bulunan hadisler aynı zamanda Dârimî ve/veya Buhârî'nin rikâkında da yer almaktadır. Müslim'in zühd ve'r-rekâik bölümünde bulunan 10 hadis muhtevâsı bakımından Dârimî ve/veya Buhârî'nin rikâkındaki hadislerle aynıdır.

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde zühd bölümü vardır.⁸⁴ Burada ise, 241 hadis bulunmaktadır. Bunların içerisinde 48 hadisin muhtevâsı Dârimî ve/veya Buhârî'nin rikâkında yer alan hadislerle aynıdır. Bunu şöyle bir tablo ile gösterebiliriz:

Tablo 1: İbn Mâce'nin Zühd Bölümü ile Dârimî ve/veya Buhârî'nin Rikâkında Yer Alan Benzer Muhtevâlî Hadisler

	Dârimî'nin Hadis Numarası	Buhârî'nin Hadis Numarası	Hadisin Muhtevâsı	İbn Mâce'nin Hadis Numarası
1	2721	-	Dünyada insana bir hizmetçi ile bir bineğin yeterli olacağı	4103, 4104
2	2740	-	Dünyanın Allâh katındaki önemsizliği	4111
3	-	6416	Dünyada insanın yolcu veya yabancı gibi olması gerektiği	4414
4	-	6447–6451	Fakirliğin fazileti	4120

⁷⁸ Müslim, Zühd 2960; Buhârî, Rikâk 42/6514

⁷⁹ Müslim, Zühd 2968; Dârimî, Rikâk 81/2804; Buhârî, Rikâk 52/6573, 6574

⁸⁰ Müslim, Zühd 2979; Dârimî, Rikâk 118/2847

⁸¹ Müslim, Zühd 2986, 2987; Dârimî, Rikâk 35/2751; Buhârî, Rikâk 36/6499;

⁸² Müslim, Zühd 2998; Dârimî, Rikâk 65/2784

⁸³ Müslim, Zühd 2999; Dârimî, Rikâk 61/2780

⁸⁴ İbn Mâce, *Sünen*, II, s. 1373

Tablo 1'in Devamı

5	2847	-	Fakirlerin zenginlerden önce cennete girmesi	4123, 4124
6	2770	6444, 6445	Hz. Peygamber'in; "Şayet, benim Uhud dağı kadar altınım olsaydı..." sözü	4132
7	-	6446	Asıl zenginliğin gönül zenginliği olduğu	4137
8	-	6490	Dünya nimeti bakımından kişinin kendisinden aşağıda olana bakması gerektiği	4142
9	2710	6412	Sağlık ve boş zamanın değeri	4170
10	-	6560	Kalbinde hardal tohumu ağırlığınca imanı olan kimsenin cehennemden çıkarılacağı	4173
11	2751	6499	Riyâkârlık yapan kimsenin riyâkârlığını Allâh Teâlâ'nın ortaya çıkaracağı	4206, 4207
12	2732	6418	İnsanın arzu ve ümitlerinin peşinde koşarken âniden ecelinin gelmesi	4231
13	-	6421	İnsanoğluyla beraber mal sevgisi ve ömür uzunluğu temennisinin büyüdüğü	4233, 4234
14	2781	6436-6440	İnsanoğlunun iki vâdi dolusu malı olsa yine istiyeyeceği	4235
15	-	6461-6463, 6465, 6466	Sâlih amele devâm etme	4237-4240
16	2729, 2771	6492	Helak edici günâhlar hakkında	4243
17	2731	-	Kulun tevbesine en çok sevmenin Allâh olduğu	4247-4249
18	-	6502	Kulun Allâh'a farz ve nâfilelerle yaklaşılmaya çalışması gerektiği	4248
19	-	2730	Tevbe	4251

Tablo 1'in Devamı

20	2816	6480, 6481	Allâh korkusundan dolayı öldüğümde beni ateşte yakın diye vasiyette bulunan, bu davranışından dolayı Allâh tarafından affedilen	4255
21	2817	-	Bir kadının, bir kediden dolayı cehenneme girmesi	4256
22	2759	6507, 6508	Allâh'a kavuşmayı isteme	4264
23	2761	-	Ölmeyi istememe	4265
24	2749	-	Hız Peygamber'in: "Hiç kimseye, benim, Yunus b. Mettâ'dan daha hayırlı olduğumu söylemesi yakışmaz" sözü	4274
25	2805	6522–6527, 6529, 6531, 6532	Haşrın nasıl olacağı ve insanların durumu	4276
26	2810	6472, 6541–6543	Hız. Peygamber'in ümmetinden yetmiş bin kişinin cennete hesap vermeden gireceği	4285–4287
27	2788, 2789	6469	Allâh Teâlâ'nın çok rahmetli ve merhametli olduğu	4293
28	2840	6575, 6576, 6578, 6579, 6581,	Kevser	4301, 4302, 4304, 4334
29	-	6565	Kıyâmet günü şefaât	4308, 4312, 4339
30	-	6559	"cehennemlikler" diye isim verilenler	4315
31	2811	-	Hız. Peygamber'in ümmetinden bir adamın şefaatiyle yetmiş bin kişinin cennete gireceği	4316, 4323
32	2814	6544, 6545, 6548	Cennet ve cehennem ehline ölümün olmadığını ilânı	4327
33	2823	6515	Cennetteki küçük bir yerin dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğu	4330
34	-	6550, 6567	Bir çok cennetin olduğu	4331
35	2841, 2842	6552, 6553	Cennetin ağaçları	4335

Görüldüğü gibi İbn Mâce'nin zühd bölümündeki hadislerle Dârimî ve/veya Buhârî'nin rikâkındaki hadisler arasındaki muhteva benzerliği azımsanmayacak derecededir.

Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde ise zühd bölümü bulunmamaktadır. Ayrıca söz konusu iki eserde rikâk bölümleri de yoktur. Rikâk bölümlerinde yer alan hadisler Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin daha çok edeb (6 hadis) ve sünnet (3 hadis) bölümlerinde bulunurken Nesâî'nin *Sünen*'inde imân (3 hadis), cenâiz (3 hadis) ve sehv (3 hadis) bölümlerinde yer almaktadır.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde⁸⁵ zühd bölümü bulunmaktadır. Tirmizî'nin zühd bölümünde 110 hadis vardır. Dünyanın Allâh katındaki önemsizliği,⁸⁶ dünyada insana bir hizmetçi ile bir bineğin yeterli olacağı,⁸⁷ dünyada insanın yolcu veya yabancı gibi olması gerektiği⁸⁸ ve mal fitnesinden sakınmanın gerekliliği,⁸⁹ insanoğlunun iki vâdi dolusu malı olsa yine istiyeyeceği,⁹⁰ dünyanın tatlı ve çekici olduğu,⁹¹ mal ve mevki hırsının dini bozduğu⁹² gibi dünya ve dünya nimetleriyle ilgili Dârimî ve/veya Buhârî'nin rikâkında da yer alan hadisler Tirmizî'nin *Sünen*'inin zühd bölümünde de bulunmaktadır.

Sağlık ve boş zamanın değeri,⁹³ Allâh'a kavuşmayı istemek,⁹⁴ Hz. Peygamber'in "Bildiğim şeyleri bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız!" sözü,⁹⁵ ömrü uzun, ameli güzel olan kimsenin insanların en hayırlısı olduğu,⁹⁶ insanın arzu ve ümitlerinin peşinde koşarken âniden ecelinin geleceği,⁹⁷ insanoğluluyla beraber mal sevgisi ve ömür uzunluğu temennisinin büyüdüğü,⁹⁸ fakirlerin zenginlerden önce cennete gireceği,⁹⁹ asıl zenginliğin gönül zenginliği olduğu,¹⁰⁰ ölüyü ailesi, malı ve amelinin takip edip ölüyle sadece amelinin kaldığı,¹⁰¹ riyâkârlık yapan kimsenin riyâkârlığını Allâh Teâlâ'nın

⁸⁵ Tirmizî, *Sünen*, IV, s. 550

⁸⁶ Tirmizî, Zühd 13; Dârimî, Rikâk 27/2740

⁸⁷ Tirmizî, Zühd 19; Dârimî, Rikâk 10/2721

⁸⁸ Tirmizî, Zühd 25; Buhârî, Rikâk 3/6416

⁸⁹ Tirmizî, Zühd 26; Buhârî, Rikâk 10/6435

⁹⁰ Tirmizî, Zühd 27; Dârimî, Rikâk 62/2781; Buhârî, Rikâk 10/6436–6440

⁹¹ Tirmizî, Zühd 41; Dârimî, Rikâk 37/2753; Buhârî, Rikâk 11/6441

⁹² Tirmizî, Zühd 43; Dârimî, Rikâk 21/2733

⁹³ Tirmizî, Zühd 1; Dârimî, Rikâk 2/2710; Buhârî, Rikâk 1/6412

⁹⁴ Tirmizî, Zühd 6; Dârimî, Rikâk 43/2759; Buhârî, Rikâk 41/6507, 6508

⁹⁵ Tirmizî, Zühd 9; Dârimî, Rikâk 26/2738–2739; Buhârî, Rikâk 27/6485, 6486

⁹⁶ Tirmizî, Zühd 21, 22/2330; Dârimî, Rikâk 30/2745, 2746

⁹⁷ Tirmizî, Zühd 25; Dârimî, Rikâk 20/2732; Buhârî, Rikâk 4/6417, 6418

⁹⁸ Tirmizî, Zühd 28, 2339; Buhârî, Rikâk 5/6421

⁹⁹ Tirmizî, Zühd 37; Dârimî, Rikâk 118/2847

¹⁰⁰ Tirmizî, Zühd 40; Buhârî, Rikâk 15/6446

¹⁰¹ Tirmizî, Zühd 46; Buhârî, Rikâk 42/6514

ortaya çıkaracağı,¹⁰² Allâh hakkında güzel düşünceler taşımak gerektiği,¹⁰³ ahlak güzelliği,¹⁰⁴ gözü kör olup da sabreden kimse¹⁰⁵ ve diline ve iki uyluğu arasındakine sahip çakabilenin cennetle mükâfatlandırılacağı¹⁰⁶ hususlarında *Sünen*'nin zühd bölümünde bulunan 28 hadis Dârimî ve/veya Buhârî'nin rikâkındaki hadislerle benzer muhtevalıdır.

Ayrıca Tirmizî'nin *Sünen*'inde “kıyâmetin sıfatları, rekâik ve verâ” ismiyle bir bölüm de vardır.¹⁰⁷ Söz konusu bölümünde 107 hadis vardır. Bu bölümde; Kıyâmette herkese hakkının verileceği,¹⁰⁸ haşrın nasıl olacağı,¹⁰⁹ kıyâmet günü şefaât,¹¹⁰ Hz. Peygamber'in ümmetinden yetmiş bin kişinin cennete hesap vermeden gireceği,¹¹¹ kevser,¹¹² insanın arzu ve ümitlerinin peşinde koşarken âniden ecelinin geleceği,¹¹³ dünyanın tatlı ve çekici olduğu,¹¹⁴ Hz. Peygamber'in döşeği,¹¹⁵ Hz. Peygamber ve ashâbının açlık ve susuzluğu,¹¹⁶ kulun tevbesine en çok sevinenin Allâh olduğu,¹¹⁷ dil ile eli koruma ve susma,¹¹⁸ kişinin kendisinden aşağıda olana bakması gerektiği¹¹⁹ ve kişinin kendisi için sevdiği şeyi din kardeşi için de sevmedikçe gerçek mü'min olamayacağı¹²⁰ gibi Dârimî ve/veya Buhârî'nin rikâk bölümlerinde de bulunan 18 benzer muhtevalı hadis yer almaktadır.

Yukarıdaki aynılık veya benzerliklerden anlaşıldığı üzere rikâk bölümüne en yakın olan bölüm zühd bölümüdür. Dârimî ve/veya Buhârî'nin rikâkında yer alan önemli denilebilecek kadar hadis diğer eserlerin zühd bölümlerinde geçmektedir. Meselâ dünyanın ve dünya malının değersizliği, bedeni bütün yasaklardan koruma, kıyâmetin

¹⁰² Tirmizî, Zühd 48; Dârimî, Rikâk 35/2751; Buhârî, Rikâk 36/6499

¹⁰³ Tirmizî, Zühd 51; Dârimî, Rikâk 22/2734

¹⁰⁴ Tirmizî, Zühd 52; Dârimî, Rikâk 74/2794, 2795

¹⁰⁵ Tirmizî, Zühd 57; Dârimî, Rikâk 76/2798

¹⁰⁶ Tirmizî, Zühd 60; Buhârî, Rikâk 23/6474

¹⁰⁷ Tirmizî, *Sünen*, IV, 611

¹⁰⁸ Tirmizî, Rikâk 2; Buhârî, Rikâk 48/6533–6535

¹⁰⁹ Tirmizî, Rikâk 2; Dârimî, Rikâk 82/2805; Buhârî, Rikâk 45/6522–6527, 46/6529, 47/6531, 6532

¹¹⁰ Tirmizî, Rikâk 10; Buhârî, Rikâk 51/6565

¹¹¹ Tirmizî, Rikâk 12; Dârimî, Rikâk 86/2810; Buhârî, Rikâk 21/6472, 50/6541–6543

¹¹² Tirmizî, Rikâk 14; Dârimî, Rikâk 113/2840; Buhârî, Rikâk 53/6579, 6582, 6581, 6588–6590

¹¹³ Tirmizî, Rikâk 22; Dârimî, Rikâk 20/2732; Buhârî, Rikâk 4/6417, 6418

¹¹⁴ Tirmizî, Rikâk 29; Dârimî, Rikâk 37/2753; Buhârî, Rikâk 11/6441

¹¹⁵ Tirmizî, Rikâk 32; Buhârî, Rikâk 17/6457

¹¹⁶ Tirmizî, Rikâk 34; Buhârî, Rikâk 17/6454

¹¹⁷ Tirmizî, Rikâk 49; Dârimî, Rikâk 19/2731

¹¹⁸ Tirmizî, Rikâk 50, 52; Dârimî, Rikâk 4/2713–2715, 5/2716, 8/2719 Buhârî, Rikâk 22/6473, 23/6474–6478, 26/6484

¹¹⁹ Tirmizî, Rikâk 59; Buhârî, Rikâk 30/6490

¹²⁰ Tirmizî, Rikâk 59; Dârimî, Rikâk 29/2743

durumu, cennet ve cehennem, riyakârlıktan sakınma, haşr, kevser, fakirlik ve zenginlik gibi bahisler ve burada sayılmayan daha başkaları hem rikâk hem de zühd bölümlerinin ortak konularıdır. Bu iki bölümdeki hadislerin büyük çoğunluğu yukarıda ifade edilen temel konular hakkındadır. Ayrıca ortak konularda gelen hadis sayıları eşit değildir. Mesela cennet ve cehennemle ilgili rikâk bölümündeki hadisler, zühd bölümündeki hadislerden çok daha fazladır. Öte yandan fakirlik ve zenginlik hakkındaki hadisler ise zühd bölümlerinde daha çoktur.

Rikâk bölümleriyle zühd bölümleri arasında benzerlik olduğu gibi farklılıklar da vardır. Zühd bölümlerinde hased, hayâ, hilm, niyet, şüpheli şeylerden sakınma, verilen rızka kanaat etme, giyim ve kişiyi güzel huylarıyla anma gibi rikâk bölümlerinde bulunmayan konularda hadisler bulunmaktadır.

Rikâk bölümlerinde yer alan hadislerin başka hangi bölümlerde geçtiği ele alınması gereken diğer bir husustur. Rikâk bölümündeki bazı hadislerin aynı zamanda zühd bölümlerinde geçtiği daha önce ortaya konulmuştu. Rikâk bölümündeki hadislerin *Kütüb-i sitte'nin* hadis eserlerinin başka hangi bölümlerinde bulunduğu Darimî'nin rikâkından hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dârimî'nin rikâkında bulunup *Kütüb-i sitte* diye meşhur olan 6 hadis kitabının iman bölümlerinde toplam 23, cennet bölümlerinde toplam 21, edep bölümlerinde toplam 14 ve tefsir bölümlerinde toplam 14 ve birr bölümlerinde toplam 10 hadis bulunmaktadır. Dârimî'nin rikâkındaki hadislerin yer aldığı diğer bölümler sırasıyla zühd, iman, cennet, edep, tefsir ve birr bölümleridir.¹²¹

2.2. Dârimî ile Buhârî'nin Rikâk Bölümlerindeki Senedlerin Tahlili

2.2.1. Rikâk Bölümlerindeki Senedlerinin Alfabetik Olarak Listelenmesi

Rikâk bölümlerindeki senedler üzerinde yapılan çalışmada takip edilen sıralama şu şekilde olmuştur: İlk başta özellikle Buhârî'nin senedlerinde geçen râvilerin kimlik tespiti yapıldı. Bunun sebebi, Buhârî'nin *Sahih*'indeki râvilerin kısa isimlerle verilmesi ve bunun da isim karışıklığına sebep olmasıdır. Râvilerin kimlik tespitinin yapılmasıyla isimlerin karıştırılma ihtimalinin önüne geçilmiştir. Daha sonra Buhârî ile Dârimî'nin senedleri her iki âlimin hocalarından itibaren alfabetik olarak sıralandı. Sonra bu

¹²¹ Bu tespit Aydınlı'nın *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Tahkik*'inden istifade edilmiştir.

senedlerden sırasıyla birer râvi atılarak elde edilen sened silsileleri alfabetik olarak listelendi. Bu listeleme çalışması sayesinde ortak senedler tespit edildi. Söz konusu alfabetik listeleme çalışmasının Ek’de verilmesi uygun görülmüştür.¹²²

2.2.2. Ortak Senedli Hadisler

Rikâk bölümlerindeki ortak senedler senedinin tamamı ortak olan hadisler, müellif tarafından ikinci râvisinden itibaren ortak olan senedler, müellif tarafından üçüncü râvisinden itibaren ortak olan senedler diye üç ana başlık altında incelenecektir.

2.2.2.1. Senedinin Tamamı Ortak Olan Hadisler

Bu başlık altında her iki müellifin rikâk bölümlerindeki ortak senedler hocalarından itibaren alfabetik olarak verilip bu ortak senedler, senedlerdeki müşterek raviler ve edâ sigaları üzerinde durulacaktır. Ortak sened, müşterek râvi ve edâ lafızları hakkındaki bilgi ve değerlendirmeler ortak senedin hemen ardından verilecektir. Rikâk bölümlerindeki ortak senedler şunlardır:

1)

(اخبارنا)Fazl b. Dükeyn (Ebû Nuaym)>(حد ثنا)Zekeriyyâ b. Ebû Zâide>(عن)Âmir eş-Şa‘bî>(سمعت)Abdullâh b. Amr>R 2719-D

(حد ثنا)Fazl b. Dükeyn(Ebû Nuaym)>(حد ثنا)Zekeriyyâ b. Ebû Zâide>(عن)Âmir eş-Şa‘bî>(سمعت)Abdullâh b. Amr>R 6484-B

Dârimî ve Buhârî’nin rikâk bölümlerinde bulunan yukarıdaki ortak senedde ilk müşterek râvi Fazl b. Dükeyn’dir. Her iki âlimin de hocası olan¹²³ ve emîrû’l-mü’minîn fi’l-hadîs unvanıyla anılan ortak râvi Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Süfyân es-Sevrî’nin hocalarından 100 kadar âlimden hadis yazdığını söylemiştir.¹²⁴ Fazl b. Dükeyn’in eserlerini inceleyen Abdullâh b. Mübârek bunlardan daha sahih bir hadis kitabı görmediğini söylemiş ve kendisinden hadis rivayet etmiştir.¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, rivayet konusundaki ihtilafların Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn’in ölümünden sonra onun

¹²² Bkz. s. 70

¹²³ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 372

¹²⁴ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 373

¹²⁵ İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, IV, 170

kitaplarına başvurularak çözümlendiğini belirtmiştir.¹²⁶ Bu bilgiler Fazl b. Dükeyn'in kitap sahibi olduğunu göstermektedir.

Müşterekliğin Fazl b. Dükeyn'le başladığı ortak seneddeki edâ sigalarında farklılık söz konusudur. Dârimî hadisi hocasından (اخبرنا) edâ lafızla rivâyet etmiştir. İhbâr edâ lafzı genellikle râvinin hadisi hocasından kıraat yoluyla aldığını gösterir.¹²⁷ Buhârî ise hadisi rivayet ederken (حد ثنا) edâ lafızını kullanmıştır. Genellikle bu siga semâ yoluyla alınan hadislerin rivâyetinde kullanılmaktadır. Ayrıca Buhârî bu edâ sigasını kıraat yoluyla aldığı hadislerin rivayetlerinde de kullanmaktadır. Bu durumda bu edâ lafzının manası; “Biz hocaya hadisini okuduk, o da onayladı” anlamına gelmektedir.¹²⁸ Her iki edâ lafzı ortak senedle gelen hadislerin yazılı bir eserden gelmiş olma ihtimalini barındırmaktadır. Farklı iki eserde aynı senedin bulunması, müşterek râvinin eserlerinin olması ve hadislerin edâ lafızlarının yazılı bir eseri işaret etmesi söz konusudur. Ayrıca “haddese ve ahbere edâ lafızlarının kullanıldığı yerlerde asıl nushası olan bir hocanın veya asıl nushanın kendisine ulaştığı son hocanın kitabından rivayetin söz konusu olduğu” örnekleriyle açıklanmış bir durumdur.¹²⁹ Fazl b. Dükeyn'le ilgili yukarıda verilen bilgilerden ve hadislerin rivâyetinde kullanılan edâ lafızlarından hareketle ortak senedle gelen yukarıdaki rivayetle ilgili iki ihtimalin söz konusu olduğu söylenebilir: Bu hadisler ya Fazl b. Dükeyn'in ya da Fazl b. Dükeyn'e ulaşan hocası Zekeriyâ b. Ebû Zâide'nin asıl nushasından gelmiş olmalıdır.

2)

(Haccâc b. Minhâl>(حد ثنا)Hemmâm b. Yahyâ>(عن)Katade b. Diâme>Enes b. Mâlik>(عن)Ubâde b. Sâmit>R 2759-D

(Haccâc b. Minhâl>(حد ثنا)Hemmâm b. Yahyâ>(حد ثنا)Katâde b. Diâme>Enes b. Mâlik>(عن)Ubâde b. Sâmit>R 6507-B

Rikâk bölümlerinde Haccâc b. Minhâl'in müşterek râvi olduğu ortak bir sened bulunmaktadır. Dârimî ve Buhârî'nin hocası olan Haccâc b. Minhâl'in hadisleri yazıp

¹²⁶ Kandemir, “Ebû Nuaym, Fazl b. Dükeyn”, X, 200

¹²⁷ Yücel, “İhbâr”, XXI, 528

¹²⁸ Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 108

¹²⁹ Aydınli, “Hadis Rivâyetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği”, s. 342

yazmadığı veya eserinin olup olmadığı hususunda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.¹³⁰ Ancak yukarıdaki hadisi Dârimî hocasından “ahberenâ”, Buhârî ise “haddesena” edâ lafzıyla rivayet etmiştir. “Haddese” ve “ahbere” edâ lafızlarının kullanıldığı yerlerde asıl nusha veya kendisine ulaşan son hocanın asıl nushasından rivayet söz konusudur.”¹³¹ Haccâc, yukarıdaki rivayeti hocası Hemmâm b. Yahyâ’dan “haddesenâ” edâ sigasıyla rivayet etmektedir. Hemmâm’ın yazılı eserlerinin olduğu bilinmektedir.¹³² Muhtemelen bu rivayet, Haccâc’ın hocası Hemmâm b. Yahyâ’nın asıl nushasından veya Hemmâm’a ulaşan hocasının nushasından gelmektedir.

3)

(ثنا حد)Hakem b. Nâfi‘ (Ebü’l-Yemân)>(عن)Şuayb b. Ebû Hamza>(عن)Zührî>(اخبرنى)Saîd b. el-Müseyyeb ile Ebû Seleme>Ebû Hureyre>R 2735-D

(ثنا حد)Hakem b. Nâfi‘ (Ebü’l-Yemân)>(عن)Şuayb b. Ebû Hamza>(عن)Zührî>(اخبرنى)Saîd b. el-Müseyyeb>Ebû Hureyre>R 2788-D

4)

(ثنا حد)Hakem b. Nâfi‘ (Ebü’l-Yemân)>(عن)Şuayb b. Ebû Hamza>(عن)Zührî>(اخبرنى)Saîd b. el-Müseyyeb ile Atâ b. Yezîd>Ebû Hureyre>R 2804-D

(ثنا حد)Hakem b. Nâfi‘ (Ebü’l-Yemân)>(اخبرنا)Şuayb b. Ebû Hamza>(عن)Zührî>(اخبرنى)Saîd el-Müseyyeb ile Atâ b. Yezîd>Ebû Hureyre>R 6573-B

Rikâk bölümlerinde Ebü’l-Yemân Hakem b. Nâfi‘ ile ortaklığın başladığı 2 müşterek sened bulunmaktadır. Bu ortak senedlerle *Sünen’de* 3, *Sahih’te* ise 1 hadis gelmektedir. Bu hadisleri hocalarından hem Dârimî hem de Buhârî (حد ثنا) edâ sigasıyla rivayet etmiştir. Hakem b. Nâfi‘ yukarıdaki hadislerin hepsini hocası Şuayb b. Ebû Hamza’dan almıştır. Hakem b. Nâfi‘’nin Şuayb b. Ebû Hamza’dan rivayeti, ondan hadis dinlemediği veya sadece bir hadis dinlediği, öteki rivayetleri ise icazet yoluyla aldığı ileri sürülerek eleştirilmiştir.¹³³ Ahmed b. Hanbel, Ebü’l Yemân’dan Şuayb b. Ebû Hamza’dan yaptığı

¹³⁰ Bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 301; Buhârî, *Târîhu’s-sağîr*, II, 337; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 403; a. mlf., *A’lâmü’n-nübelâ*, X, 352

¹³¹ Aydınli, “Hadis Rivâyetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği”, s. 342

¹³² Bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 273; krş. Budak, *Katâde b. Diâme ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 29

¹³³ Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VII, 150–151; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 412; a.mlf., *A’lâmü’n-nübelâ*, XIX, 301; krş. Köten, “Ebü’l-Yemân”, X, 350

rivayetler konusunda bilgi istediği zaman, hadislerin bir kısmını Ebü'l-Yemân'a okuduğunu, bir kısmını ondan dinlediğini, bazılarını da icâzet ve münavele yoluyla aldığı, fakat münavele yoluyla aldığı hadisleri kimseye rivayet etmediğini söylemiştir.¹³⁴ Her iki müellifin hadisleri hocalarından alış şekilleri ve senedleri aynı olan, her iki rikâk bölümünde geçen yukarıda da senedleri verilen hadislerin Ebü'l-Yemân'ın icâzet yoluyla aldığı hocası Şuayb b. Ebû Hamza'nın kitaplarından gelme ihtimali söz konusudur.

Öte yandan, Hakem b. Nâfi' 'nin hocası Şuayb'ın hadis kitaplarını rivayet izni aldığı için Şuayb'ın oğluna giderek söz konusu kitapları alıp yazdığı ve onları Şuayb'dan dinlemiş gibi rivayet ettiği bilgisi de vardır.¹³⁵ Bu durumda, Hakem b. Nâfi' hocası Şuayb'ın kitaplarını istinsah etmiş ve talebelerine kendi nushasından rivâyet etmiştir.

5)

(اخرنا)Mekkî b. İbrâhîm>(حدثنا)Abdullâh b. Saîd>(سمع)Saîd b. Ebû Hind>(عن)Abdullâh b. Abbâs>R 2710-D

(حدثنا)Mekkî b. İbrâhîm>(اخرنا)Abdullâh b. Saîd>(عن)Saîd b. Ebû Hind>(عن)Abdullâh b. Abbâs>R 6412-B

Rikâk bölümlerinde bulunan ortak senedlerdeki müşterek râvilerden birisi de Mekki b. İbrâhîm'dir. Mekkî b. İbrâhîm, Abdullâh b. Saîd'in öğrencisidir.¹³⁶ Mekkî b. İbrâhîm 17 tâbi'iden hadis yazdığını ifade etmektedir.¹³⁷ Ayrıca kendisi tâbi'î olmayanlardan da hadis yazmıştır.¹³⁸ Hadisleri yazdığı hususunda bilgiler olmasına rağmen hadis cüzünün veya kitabının olup olmadığı konusunda bir bilgiye rastlanamamıştır.¹³⁹

Rikâk bölümlerinde 5 ortak senedle Dârimî'de 6, Buhârî'de 4 olmak üzere toplam 10 hadis gelmektedir. Rikâk bölümlerdeki 315 hadisın içerisinde 10'unun senedi ortaktır.

¹³⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 150; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 301; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 442; krş., Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 36

¹³⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 150; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 301; krş. Köten, "Ebü'l-Yemân", X, 351

¹³⁶ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, V, 104

¹³⁷ Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 116; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 365; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 85

¹³⁸ Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 116; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 85

¹³⁹ Bkz. Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 115-117; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 365; a. mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 83-86; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 477-482

Yukarıda da listelendiği üzere ortak senedli hadisler Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Ebü'l-Yemân Hakem b. Nâfi', Haccâc b. Minhâl ve Mekkî b. İbrâhîm olmak üzere 4 müşterek hocadan gelmektedir.

Rikâk bölümlerindeki ortak senedler, bu senedlerdeki ortak râviler ve kullandıkları edâ lafızları incelendiğinde Dârimî ve Buhârî'nin Fazl b. Dükeyn'in ya da Fazl b. Dükeyn'e ulaşan hocası Zekeriyâ b. Ebû Zâide'nin asıl nushasından ve Ebü'l-Yemân Hakem b. Nâfi''nin kendi kitabı veya icâzet yoluyla aldığı hocası Şuayb b. Ebû Hamza'nın kitaplarından istifâde ettikleri anlaşılmaktadır.

2.2.2.2. Müellif Tarafından İkinci Râvisinden İtibaren Ortak Olan Senedler

Müellif tarafından ikinci râvisinden itibaren ortak olan senedler müşterek ravisi esas alınarak alfabetik olarak listelenip müşterek râviler hakkında gerekli bilgiler verilerek ortak sened ve edâ lafızları üzerinde durulacaktır. İkinci râvisinden itibaren ortak olan senedler şunlardır:

1)

Mekkî b. İbrâhîm>(حد ثنا)Abdullâh b. Saîd>(سمع)Saîd b. Ebû Hind>(عن)Abdullâh b. Abbâs>R 2710-D

Mekkî b. İbrâhîm>(اخبّرنا)Abdullâh b. Saîd>(عن)Saîd b. Ebû Hind>(عن)Abdullâh b. Abbâs>R 6412-B

İkinci râvisinden itibaren ortak olan senedlerde müşterek râvisi Abdullah b. Saîd olan bir sened bulunmaktadır. Bu müşterek râvinin hadisleri yazıp yazmadığı veya eserinin olup olmadığı hususunda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.¹⁴⁰

2)

Haccâc b. Minhâl>(حد ثنا)Hemmâm b. Yahyâ>(عن)Katade b. Diâme>Enes b. Mâlik>(عن)Ubâde b. Sâmit>R 2759-D

Haccâc b. Minhâl>(حد ثنا)Hemmâm b. Yahyâ>(حد ثنا)Katade b. Diâme>Enes b. Mâlik>(عن)Ubâde b. Sâmit>R 6507-B

¹⁴⁰ Bkz. Buhârî, *Târîhu 'l-kebîr*, V, 104; a. mlf., *Târîhu 's-sağîr*, II, 77; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 12; İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü 'l-Cerh ve 't-Ta 'dîl*, V, 70; Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XV, 37-40; İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, XX, 206

3)

Affân b. Müslim>(حد ثنا)Hemmâm b. Yahyâ>(حد ثنا)Katâde b. Diâme>(عن)Enes b. Mâlik>R 2739-D

Hüdbe b. Hâlid>(حد ثنا)Hemmâm b. Yahyâ>(حد ثنا)Katâde b. Diâme>(قال)Enes b. Mâlik>V 6457-B

Hüdbe b. Hâlid>(حد ثنا)Hemmâm b. Yahyâ>(عن)Katâde b. Diâme>(حدثنا)Enes b. Mâlik>R 6559-B

Hişâm b. Abdülmelik>(حد ثنا)Hemmâm b. Yahyâ>(عن)Katâde b. Diâme>(حدثنا)Enes b. Mâlik>R 6581-B

İkinci râvisinden itibaren senedi ortak olan 6 hadisin senedinde müşterek râvi Hemmâm b. Yahyâ'dır. Bu 6 hadis 2 ortak senedle gelmektedir. Hemmam b. Yahyâ, Katâde'nin öğrencilerindedir.¹⁴¹ Yukarıda senedleri verilen hadisleri de hocasından rivayet etmiştir. Yukarıda verilen 2759, 6559 ve 6581 numaralı hadislerde: "...haddesenâ Hemmâm b. Yahyâ an Katâde..." şeklinde sened vardır. Hemmâm b. Yahyâ, Katâde'nin hadislerini imlâ yoluyla yazmıştır.¹⁴² Yukarıda numaraları verilen 3 rivâyeti hocasının aslından (müellifin, bizzat yazdığı veya yazdırdığı hadis kitabının kendisine ait nushasından) değil, ondan imlâ yoluyla aldığı hadislerden oluşturduğu kendi aslından rivâyet ettiği için, kendisi "an" edâ lafzını kullanırken; talebeleri "haddesene" edâ sigasını kullanmışlardır. Nitekim "an" edâ lafzı imlâ yoluyla alınan hadislerin rivâyetinde de kullanılmaktadır.¹⁴³

Hemmâm b. Yahyâ'dan itibaren ortak olan diğer 3 rivâyeti talebeleri Hemmâm b. Yahyâ'dan "haddesenâ" edâ lafzıyla rivâyet etmişlerdir. "Haddese ve ahbere edâ lafızlarının kullanıldığı yerlerde asıl nushası olan bir hocanın veya asıl nushanın kendisine ulaştığı son hocanın kitabından rivayet" ihtimali söz konusudur. Ortak senedle gelen yukarıdaki 2739, 6457 ve 6507 no'lu rivayetlerle ilgili iki ihtimal vardır: Bu hadisler ya Hemmâm b. Yahyâ'nın ya da Hemmâm b. Yahyâ ulaşan hocası Katâde'nin asıl nushasından gelmektedir.

¹⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 44

¹⁴² Aydınlı, "Hadis Rivâyetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği", 342; krş, Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 282

¹⁴³ Aydınlı, "Hadis Rivâyetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği", 342

4)

Abdullah b. Sâlih>(حدثني)Leys b. Sa‘d>(حد ثنا)Ukayl b. Hâlid>(عن)Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî>Saïd b. el-Müseyyeb>(اخبرني)Ebu Hüreyre>R 2784-D

Yahyâ b. Bükeyr>(حد ثنا)Leys b. Sa‘d>(عن)Ukayl b. Hâlid>(عن)Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî>Saïd b. el-Müseyyeb>(عن)Ebû Hureyre>R 6485-B

İkinci râvisinden itibaren ortak olan yukarıdaki senedlerde müşterek râvi Leys b. Sa‘d’dır. Leys’in çeşitli hocalarından derlediği hadislerden oluşan sayfalar halinde bir hadis mecmuasının olduğu kaydedilmektedir. Leys tâbi‘în neslinin ileri gelenlerinden İbn Şihâb ez-Zührî ve Ebü’z-Zübeyr gibi birçok muhaddisin özel koleksiyonlarına da sahipti. Böyle olmasına rağmen Zührî’den ayrı şahıslar aracılığıyla rivâyette bulunmuştur. Bu da ilmî titizliğinin gereği olarak hocalarından doğrudan işitmediği hadislerin kaynaklarını göstermesi şeklinde açıklanmıştır.¹⁴⁴ Yukarıdaki ortak senedde de söz konusu durum görülmektedir. Muhtemelen Leys, sahib olduğu İbn Şihâb ez-Zührî’nin hadislerini doğrudan İbn Şihâb ez-Zührî’den işitmediği için direkt ondan rivâyet etmemiş, doğrudan işittiği hocası Ukayl’dan rivâyet etmiştir. Bu durum da Dârimî ve Buhârî’nin dolaylı olarak kullandıkları ortak kaynak İbn Şihâb ez-Zührî’nin özel koleksiyonlarıdır. Yani iki müellif İbn Şihâb’ın asıl nushalarından hocalarının hocaları vasıtasıyla istifâde etmişlerdir.

5)

Hişam b. Abdülmelik>(حد ثنا)Şu‘be b. Haccâc>(عن)Mûsâ b. Enes>(عن)Enes b. Mâlik>R 2738-D

Süleymân b. Harb>(حد ثنا)Şu‘be b. Haccâc>(عن)Mûsâ b. Enes>(عن)Enes b. Mâlik>R 6486-B

Yukarıdaki ortak senedde müşterek ravi Şu‘be b. Haccâc’tır. O hadisleri sadece öğrenmekle kalmaz aynı zamanda onları bizzat yazardı. Aynı zamanda Şu‘be’nin kitab te’lif ettiği de anlaşılmaktadır.¹⁴⁵ İbn Hanbel’e göre ise Şu‘be hadisleri genellikle ezberlemiştir. Bu sebeble yazdığı hadis sayısı çok fazla değildir.¹⁴⁶ Yukarıdaki ortak

¹⁴⁴ Özen, “Leys b. Sa‘d”, XVII, 167

¹⁴⁵ A‘zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 147

¹⁴⁶ Hâtîb, *Târîhu Bağdât*, IX, 259

senedde de görüldüğü üzere öğrencileri hadisi Şu'be'den (حد ثنا) edâ lafızıyla rivayet etmişlerdir. Muhtemelen bu rivâyetler Şu'be b. Haccac'ın asıl nushasından veya ona ulaşan hocasının asıl nushasından gelmektedir. Çünkü Şu'be b. Haccâc, yukarıdaki rivayeti hocasından “an” edâ lafızıyla rivâyet etmektedir. Bu durumda ya Şu'be b. Haccâc bu rivayetleri hocasından imlâ yoluyla aldığı hadislerden oluşturduğu kendi nushasından ya da kendisine intikal eden hocası Mûsâ b. Enes'in eserlerinden rivâyet ediyor. Aksi halde Şu'be'nin öğrencilerinin edâ lafızını değiştirmesinin bir manası kalmazdı.

6)

Hakem b. Nâfi' >(عن)Şuayb b. Ebû Hamza >(عن)ez-Zührî >Saîd b. el-Müseyyeb ile Atâ b. Yezîd >Ebû Hureyre >R 28 04-D

Hakem b. Nâfi' >(حد ثنا)Şuayb b. Ebû Hamzâ >(عن)Zührî >Saîd el-Müseyyeb ve Atâ b. Yezîd >Ebû Hureyre >R 6573-B

7)

Hakem b. Nâfi' >(عن)Şuayb b. Ebû Hamza >(عن)ez-Zührî >Saîd b. el-Müseyyeb ile Ebû Seleme b. Abdurrahmân >Ebû Hureyre >R 2735-D

Hakem b. Nâfi' (عن)Şuayb b. Ebû Hamza >(عن)ez-Zührî >Saîd b. el-Müseyyeb >Ebû Hureyre >R 2788-D

Rikâk bölümlerinde müşterekliği Şuayb b. Ebû Hamza ile başlayan 2 ortak sened bulunmaktadır. Bu iki ortak senedle 4 hadis gelmektedir. Şuayb b. Ebû Hamza Zührî'nin kâtibi idi. Halife Hişâm b. Abdülmelik, kendisine hadis yazması için Şuayb'ı Zührî'ye gönderdi. Zührî ona hadis yazdırdı.¹⁴⁷ Yukarıdaki Buhârî'de geçen 6573 numaralı hadisin senedinde Şuayb “an”, öğrencisi ise “haddesenâ” edâ sigasını kullanmıştır. Muhtemelen Şuayb b. Hamza, hocasının aslından değil, imlâ yoluyla oluşturduğu kendi aslından rivayet ettiği için kendisi “an”, öğrencisi Hakem b. Nâfi' de “haddesenâ” edâ lafzını kullanmıştır.

Öte yandan Şuayb, Halife'ye yazdıklarından bir nüsha da kendisi için yazdı. Şuayb b. Ebû Hamzâ'nın kitapları sahihdi.¹⁴⁸ Kitaplarını kimseye kullanırmazdı. Fakat ölüm

¹⁴⁷ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 250

¹⁴⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 221; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 351

döşeginde iken bazı öğrencilerinin kendi adına rivayet etmelerine müsaade etti. Dolayısıyla Buhârî’de geçen 6573 numaralı rivâyetin Şuayb’ın kendisi için yazdığı asıl nushasından gelme ihtimali de vardır.

Hakem b. Nâfi‘, Şuayb’ın öğrencileri arasındadır. Yukarıdaki ortak senedlerin hepsi de Hakem b. Nâfi‘ aracılığıyla gelmektedir. Yukarıda verilen Dârimî’de geçen ortak senedleri Hakem b. Nâfi‘ “(عن)Şuayb b. Ebû Hamza>(عن)ez-Zührî...” şeklinde sevketmektedir. Muhtemelen ez-Zührî’nin asıl nushası Şuayb b. Hamza’ya ondan da Hakem b. Nâfi‘’ye intikal etmiştir. Ya da ez-Zührî’nin imla ettirdiği Şuayb b. Ebû Hamza’nın eserlerini istinsah eden Hakem b. Nâfi‘ bu rivâyetleri kendi aslından rivayet etmiştir. “(حد ثنا)Hakem b. Nâfi‘ (عن)Şuayb b. Ebû Hamza>(عن)ez-Zührî...”¹⁴⁹ senedin bu şekilde sevk edilmesi de son söylenileni desteklemektedir.

8)

Saîd b. Mansûr>(حد ثنا)Vaddâh b. Abdullâh>(عن)Beyân b. Bişr>(عن)Kays b Ebû Hâzim>(عن)Mirdâs b. Mâlik>R 2722-D

Yahyâ b. Hammâd>(حد ثنا)Vaddâh b. Abdullâh>(عن)Beyân b. Bişr>(عن)Kays b Ebû Hâzim>(عن)Mirdâs b. Mâlik>R 6434-B

Yukarıdaki ortak seneddeki müşterek râvi olan Ebû ‘Avâne Vaddah b. Abdullâh, İbn Maîn’den gelen bir rivayete göre okuma biliyor ama yazma bilmiyordu.¹⁵⁰ Yazma bilmediği için Vaddâh b. Abdullâh’ın bu rivâyetleri imla yoluyla alma ihtimali yoktur. Diğer taraftan kendisinden başkaları hadis yazardı. Kitaptan hadisleri okumuş ve bazen onları ezbere rivayet ettiği sırada hatalar yapmıştır. Fakat kitapları sahihtir.¹⁵¹ Muhtemelen bu rivayetler öğrencileri tarafından yazılan kendi aslından veya kendisine ulaşan hocasının aslından gelmektedir.

9)

Müsedded b. Müserhed>(حد ثنا)Yahyâ b. Saîd el-Kattân>(عن)Süfyân b. Saîd es-Sevrî>(عن)Saîd b. Mesrûk es-Sevrî>(عن)Münzir b. Ya‘lâ>(عن)Rabi‘ b. Huseym>(عن)Abdullâh b. Mesûd>V 2732-D

¹⁴⁹ Bkz. s. 25

¹⁵⁰ A‘zamî, *Dirâsât*, I, 319

¹⁵¹ Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, I, 214

Sadaka b. Fazl>(اخبرنا)Yahyâ b. Saîd el-Kattân>(عن)Süfyân b. Saîd es-Sevrî>(حدثني)Saîd b. Mesrûk es-Sevrî>(عن)Münzir b. Ya'lâ>(عن)Rabî' b. Huseym>Abdullâh b. Mesûd>V 6417-B

Rikâk bölümlerindeki ortak senedlerden birinde de müşterek râvi Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dır. Yahyâ b. Saîd, İkrime b. Ammâr'ı Fazl b. Rabî'e hadis yazdırırken gördüğü halde yazı malzemesi olmadığı için ondan hadis yazamamıştır. Fakat daha sonra İkrime'nin hadislerini Bişr b. el-Sarrî'nin yazdıklarından istinsah etmiştir.¹⁵² Yahyâ b. Saîd, Sevr b. Yezîd¹⁵³ ve Usâme b. Zeyd'den¹⁵⁴ hadis yazmıştır. Hadisleri topladığı ve birçok kitabının olduğu kaydedilen Süfyân b. Saîd'den hadisler yazmış ve bu hadisleri de rivayet etmiştir.¹⁵⁵ Hatta Süfyân es-Sevrî öğrencisi Yahyâ b. Saîd'e "Küfe'ye git, beraberinde benim kitaplarımı da götür ki, onları size rivayet edebileyim" diye emretmiştir.¹⁵⁶ Bütün bunlardan anlaşılacaktır ki ortak yazılı kaynak ya Yahyâ b. Saîd'in hocalarından aldığı hadisleri yazdığı eserleri ya da Süfyân b. Saîd'in kitaplarıdır. Çünkü Yahyâ b. Saîd hocasından hadisi rivâyet ederken "an" eda lafzını, talebeleri ise "haddese ve ahbere" lafızlarını kullanmışlardır.

10)

Fazl b. Dükeyn>(حدثنا)Zekeriyâ b. Ebû Zâide>(عن)Âmir eş-Şa'bi>(سمعت)Abdullâh b. Amr>R 2719-D

Fazl b. Dükeyn>(حدثنا)Zekeriyâ b. Ebû Zâide>(عن)Âmir eş-Şa'bi>(سمعت)Abdullâh b. Amr>R 6484-B

Yukarıda ki senedde müşterek râvi olan Zekeriyâ b. Ebû Zâide'nin hocaları arasında Âmir eş-Şa'bi de vardır.¹⁵⁷ Âmir eş-Şa'bi talebelerine her şeyi kaydetmelerini söylüyordu.¹⁵⁸ Âmir eş-Şa'bi'nin kaynaklarda hadisleri imlâ ettirdiği de geçmektedir. Yukarıdaki hadisler de onun kaydettirdiği hadislerden olmalıdır. Çünkü Zekeriyâ b. Ebû Zâide hocasından imlâ yoluyla aldığı hadisleri kendi aslından rivayet ettiği için kendisi "an", öğrencisi ise "haddese" edâ lafzını kullanmıştır.

¹⁵² A'zamî, *Dirâsât*, I, 293

¹⁵³ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 152

¹⁵⁴ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 155

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 259; krş. A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 150

¹⁵⁶ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 42

¹⁵⁷ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, III, 421; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XI, 249; a. mlf., *Mizânü'l-itidâl*, II, 73

¹⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 174

Rikâk bölümlerinde müellif tarafından ikinci râvilerinden itibaren 10 ortak sened bulunmaktadır. Bu 10 ortak senedle gelen 22 hadisin 12'si Dârimî'de, 12'si de Buhârî'de yer almaktadır.

Müellif tarafından ikinci râvilerinden itibaren ortak olan senedler ve bu senedlerdeki müşterek râviler incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Dârimî ve Buhârî, Hemmâm b. Yahyâ'nın hocası Katâde'nin aslından ve imlâ yoluyla aldığı hadislerden oluşturduğu kendi aslından rivâyet ettiği hadisleri hocaları vasıtasıyla kullanmışlardır. Dârimî ve Buhârî, İbn Şihâb ve onun gibi bir çok muhaddisin özel koleksiyonlarına sahip olan Leys b. Sa'd'ın hadis mecmualarından, Şu'be b. Haccâc'ın hocasından imlâ yoluyla aldığı hadislerden oluşturduğu kendi nushasından ya da kendisine intikal eden hocası Mûsâ b. Enes'in eserlerinden ve Yahyâ b. Saîd'in yazdığı hadislerden hocaları vasıtasıyla yararlanmışlardır. Şuayb b. Ebû Hamza'nın hocası ez-Zührî'nin eserlerinden istinsah ettiği kitablarından ve hocasından imlâ yoluyla oluşturduğu kendi aslından ve kendisine intikal eden ez-Zührî'nin asıl nushasından hocaları Hakem b. Nâfi' vasıtasıyla istifâde etmişlerdir. Âmir eş-Şa'bi'den hadis imlâ edenlerin aslından hocaları aracılığıyla hadis almışlardır.

2.2.2.3. Müellif Tarafından Üçüncü Râvisinden İtibaren Ortak Olan Senedler

Müellif tarafından üçüncü râvisinden itibaren ortak olan senedler müşterek râvileri esas alınarak alfabetik olarak listelenip ortak sened, müşterek ravi ve edâ lafızları incelenecektir. Müellif tarafından üçüncü râvisinden itibaren ortak olan senedler şunlardır:

1)

Saîd b. Süleymân>İsmâîl b. Ca'fer>(عن)Abdullâh b. Saîd>(عن)Saîd b. Ebû Hind>(عن)Abdullâh b. Abbâs>R 2709-D

Abbâs el-Anberî>Safvân b. İsâ>(عن)Abdullâh b. Saîd>(عن)Saîd b. Ebû Hind>(سمعت)Abdullâh b. Abbâs>R 6412-B-2

Yukarıdaki ortak senedde müşterek râvi Abdullâh b. Saîd'dir. Daha önce de ifade edildiği gibi onun hadisleri yazdığı veya yazmadığı hususunda bir bilgi bulunamamıştır.¹⁵⁹

2)

Hakem b. Nâfi' > Şuayb b. Ebû Hamza > (عن) Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî > (اخبرني) Saîd b. el-Müseyyeb ile Atâ b. Yezîd > Ebû Hureyre > R 2804-D

Hakem b. Nâfi' > Şuayb b. Ebû Hamzâ > (عن) Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî > (اخبرني) Saîd el-Müseyyeb ile Atâ b. Yezîd > Ebû Hureyre > R 6573-B

3)

Hakem b. Nâfi' > Şuayb b. Ebû Hamza > (عن) Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî > (اخبرني) Saîd b. el-Müseyyeb ile Ebû Seleme b. Abdurrahmân > Ebû Hureyre > R 2735-D

Hakem b. Nâfi' > Şuayb b. Ebû Hamza > (عن) Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî > Ebû Seleme b. Abdurrahmân > Ebû Hureyre > R 2802-D

Abdülazîz b. Abdullâh > İbrâhîm b. Sa'd > (عن) Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî > (عن) Ebû Seleme > Ebû Hureyre > R 6475-B

Abdülazîz b. Abdullâh > İbrâhîm b. Sa'd > (عن) Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî > (عن) Ebû Seleme b. Abdurrahmân ve Abdurrahmân el-A'recî > Ebû Hureyre > V 6517-B

Hakem b. Nâfi' > Şuayb b. Ebû Hamza > (عن) Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî > (اخبرني) Ebû Seleme > Ebû Hureyre > R 2848-D

Hakem b. Nâfi' > Şuayb b. Ebû Hamza > (عن) Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî > (حدثني) Ebû Seleme b. Abdurrahmân > Ebû Hureyre > R 2808-D

Hakem b. Nâfi' > Şuayb b. Ebû Hamza > (عن) Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî > (اخبرني) Saîd b. el-Müseyyeb > Ebû Hureyre > R 2788-D

Müellif tarafından üçüncü râvilerinden itibaren 3 ortak senedle 9 hadis gelmektedir. Bu ortak 3 senedde müşterek râvi İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Zührî'nin hadisleri yazdığı¹⁶⁰ ile

¹⁵⁹ Bkz. Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, V, 104; a. mlf., *Târîhu's-sağîr*, II, 77; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 12; İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 70; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 37-40; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XX, 206

alakalı oldukça fazla rivayet vardır. İbn Hallikan'ın verdiği bilgiye göre Zührî, evinde kaldığı zamanlarda, kitaplarını etrafına yayar ve onlarla meşgul olmaktan dünya ile ilgisini keserdi. Bu durumdan hoşnut olmayan karısı bir gün ona: “Bu kitaplar, benim için, üzerime getireceğin üç eşten daha çekilmez.” diyerek şikâyet etmiştir.¹⁶¹ Ayrıca Ömer b Abdülazîz'in hadislerin tedviniyle ilgili olarak bazı vâlilerine gönderdiği yazılı emirlerden birinin de Zührî'ye geldiği ve Halife'nin hu emrini ilk yerine getiren kimsenin Zührî olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan Zührî, hadis tarihinde, hadisleri resmi yoldan ilk defa tedvin eden kimse olma şerefine nail olmuştur.¹⁶²

Yukarıdaki 9 rivâyeti de İbn Şihâb ez-Zührî'den öğrencileri “an” edâ lafzıyla rivâyet etmişlerdir. Bu durum da iki ihtimal karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki rivayetler ya İbn Şihâb ez-Zührî'nin öğrencilerine intikal eden kitablarından ya da öğrencilerine imlâ ettirdiği hadislerden gelmektedir.

4)

Fazl b. Dükeyn>Zekeriyyâ b. Ebû Zâide>(عن)Âmir eş-Şa'bi>(سمعت)Abdullâh b. Amr>R 2719-D

Fazl b. Dükeyn>Zekeriyyâ b. Ebû Zâide>(عن)Âmir eş-Şa'bi>(سمعت)Abdullâh b. Amr>R 6484-B

Üçüncü râvisinden itibaren ortak olan senedlerin birinde de Âmir eş-Şa'bi müşterek râvidir. Âmir eş-Şa'bi hâfızasına güvenip hadisleri hiç bir zaman yazmadığını söylemektedir.¹⁶³ Ancak kendisi hadisleri yazmamasına rağmen talebelerine her şeyi kaydetmelerini söylüyordu.¹⁶⁴ Kaynaklarda hadisleri imlâ ettirdiği de geçmektedir.¹⁶⁵ Yukarıdaki hadislerde onun kaydettirdiği hadislerden olmalıdır. Nitekim hem *Sünen*'deki hem de *Sahih*'teki rivayeti Zekeriyyâ hocasından “an” edâ lafzıyla rivayet etmiştir.

¹⁶⁰ Bkz. Bağdâdî, *Tarihu Bağdat*, V, 137; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 448; krş. Koçyiğit, Talat, “İbn Şihâb ez-Zührî”, s. 58

¹⁶¹ İbn Hallikân, *Vefâyât*, III, 317

¹⁶² Koçyiğit, “İbn Şihâb ez-Zührî”, s. 66

¹⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 174; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 67; krş. A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 61

¹⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 174

¹⁶⁵ A'zamî, *Dirâsât*, I, 152

5)

İshâk b. İsâ>Abdurrahmân b. Ebü'z-Zinâd>(عن)Amr b. Ebû Amr>(عن)Saîd b. Ebû Saîd el-Makburî>(عن)Ebû Hureyre>R 2723-D

Kuteybe b. Saîd>Ya'kûb b. Abdurrahmân>(عن)Amr b. Ebû Amr>(عن)Saîd b. Ebû Saîd el-Makburî>(عن)Ebû Hureyre>R 6424-B

Kuteybe b. Saîd>Ya'kûb b. Abdurrahmân>(عن)Amr b. Ebû Amr>(عن)Saîd b. Ebû Saîd el-Makburî>(عن)Ebû Hureyre>V 6469-B

Bu bölümde ortak râvisi Amr b. Ebû Amr'dan başlayan 1 ortak sened bulunup bu ortak senedle 3 hadis gelmektedir. Amr b. Ebû Amr ile ilgili yapılan araştırmada bu râvinin hadisleri yazıp yazmadığı, kendisine atfedilen sahife veya kitabın olup olmadığı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.¹⁶⁶

6)

Saîd b. Mansûr>Vaddâh b. Abdullâh>(عن)Beyân b. Bişr>(عن)Kays b. Ebû Hâzim>(عن)Mirdâs b. Mâlik>R 2722-D

Yahyâ b. Hammâd>Vaddâh b. Abdullâh>(عن)Beyân b. Bişr>(عن)Kays b. Ebû Hâzim>(عن)Mirdâs b. Mâlik>R 6434-B

Yukarıdaki ortak seneddeki müşterek râvi olan Beyân b. Bişr'in muallim olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁶⁷ Hatta İbnü'l-Medinî onun 70 kadar hadis rivayet ettiğini; İclî de 100 hadisten daha az hadis rivâyet ettiğini söylemektedir.¹⁶⁸ Ancak onun hadisleri yazıp yazmadığı veya sahifesinin/cüzünün olup olmadığına dair malumat bulunmamaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 223; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VI, 359/2633; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 252; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 185; İbn Adiy, *el-Kâmil*, II, 231; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 118; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 82

¹⁶⁷ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 133; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XI, 154; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 79; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 424; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 92

¹⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 305

¹⁶⁹ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 331; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 133; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XI, 154; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 79; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 424; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 303–305; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 92

7)

Haccâc b. Minhâl>Hemmâm b. Yahyâ> (عن)Katade b. Diâme>(عن)Enes b. Mâlik>(عن)Ubâde b. Sâmit>R 2759-D

Haccâc b. Minhâl>Hemmâm b. Yahyâ> (حد ثنا)Katâde b. Diâme>(عن)Enes b. Mâlik>(عن)Ubâde b. Sâmit>R 6507-B

8)

Müslim b. İbrâhîm>Ali b. Mes'ade>(حد ثنا)Katâde b. Diâme>(عن)Enes b. Mâlik>R 2730-D

Affân b. Müslim>Hemmâm b. Yahyâ>(حد ثنا)Katâde b. Diâme>(عن)Enes b. Mâlik>R 2739-D

Yezîd b. Hârûn>Şu'be b. Haccâc>(عن)Katâde b. Diâme>(عن)Enes b. Mâlik>R 2743-D

Yezîd b. Hârûn ile Hişâm b. Kâsım>(عن)Katâde b. Diâme>(عن)Enes b. Mâlik>R 2744-D

Müslim b. İbrâhîm>Hişâb b. Ebû Abdullâh>(حد ثنا)Katâde b. Diâme>(عن)Enes b. Mâlik>R 6421-B

Hüdbe b. Hâlid>Hemmâm b. Yahyâ>(حد ثنا)Katâde b. Diâme>(قال)Enes b. Mâlik>V 6457-B

Hüdbe b. Hâlid>Hemmâm b. Yahyâ (عن)Katâde b. Diâme>(حد ثنا)Enes b. Mâlik>R 6559-B

Hişâm b. Abdülmelik>Hemmâm b. Yahyâ>(عن)Katâde b. Diâme>(عن)Enes b. Mâlik>R 6581-B

Yine bu bölümde müşterek râvîsi Katâde olan 2 ortak senedle 10 hadis gelmektedir. Kaynakların bize bildirdiğine göre Katâde'nin kendi eserleri vardı.¹⁷⁰ Ancak bu eserler günümüze ulaşmamıştır.¹⁷¹ Yukarıdaki 10 hadisin 5'ini talebeleri Katâde'den “an” edâ lafzıyla rivayet etmişlerdir. “An” edâ sigasıyla gelen rivayetler ya öğrencilerine intikal

¹⁷⁰ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 273; Sezgin, *GAS*, I, 31; krş. Budak, *Katâde b. Diâme ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 26–29

¹⁷¹ Budak, *Katâde b. Diâme ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 26

eden Katâde'nin eserlerinden ya da Katâde'nin imlâ ettirdiği hadislerden gelmektedir. Yukarıdaki 10 ortak senedin 5'ini de öğrencileri Katâde'den "haddesene" edâ sıgasıyla rivayet etmişlerdir. "Haddese" edâ lafzının kullanıldığı yerlerde asıl nushası olan hocanın kitabından rivâyet söz konusudur. Dolayısıyla bu rivâyetlerin Katâde'nin asıl nushasından gelme ihtimali vardır.

9)

Hişam b. Abdülmelik>Şu'be b. Haccâc>(عن)Mûsâ b. Enes>(عن)Enes b. Mâlik>R
2738-D

Süleymân b. Harb>Şu'be b. Haccâc>(عن)Mûsâ b. Enes>(عن)Enes b. Mâlik>R **6486-B**

Üçüncü râvisinden itibaren ortak olan yukarıdaki senedde müşterek râvi olan Musâ b. Enes'in hadislerinin az olduğu belirtilmektedir. Bunun dışında açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁷²

10)

Mekkî b. İbrâhîm>Abdullâh b. Saîd>(سمع)Saîd b. Ebû Hind>(عن)Abdullâh b.
Abbâs>R **2710-D**

Mekkî b. İbrâhîm>Abdullâh b. Saîd>(عن)Saîd b. Ebû Hind>(عن)Abdullâh b. Abbâs>R
6412-B

Üçüncü râvisinden itibaren ortak olan senedlerin birinde de müşterek râvî Saîd b. Ebû Hind'dir. Onun sahifesinin veya cüzünün olup olmadığı ile ilgili bilgi bulunamamıştır.¹⁷³

11)

Müslîm b. İbrâhîm>Vüheyb b. Hâlid>(حد ثنا)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa'd>R
2833-D

Ahmed b. el-Mikdâm>Fudayl b. Süleymân>(حد ثنا)Seleme b. Dînâr>(حدثنا)Sehl b.
Sa'd>R **6414-B**

¹⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 192; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 279; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 401; İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 133; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 93; Zehebî, *A'lâmün-nübelâ*, VII, 9

¹⁷³ Bkz. Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, III, 518; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 284; İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 71; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29, 30-31

Abdullâh b. Mesleme> Abdülazîz b. Ebû Hâzim>(عن)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa‘d>R 6415-B

İsmâîl b. Abdullâh>Abdülazîz b. Ebû Hâzim (عن)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa‘d>V 6447-B

Muhammed b. Ebû Bekr>Ömer b. Ali>(سمع)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa‘d>R 6474-B

Ali b. Ayyâş>Ebû Ğassân>(حدثني)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa‘d>V 6493-B

Saîd b. Ebû Meryem>Ebû Ğassân>(حدثنا)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa‘d>R 6503-B

Saîd b. Ebû Meryem>Muhammed b. Ca‘fer>(حدثني)Seleme b. Dînâr>(سمعت)Sehl b. Sa‘d>R 6521-B

Saîd b. Ebû Meryem>Ebû Ğassân>(حدثني)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa‘d>R 6543-B

Kuteybe b. Saîd>Abdülazîz b. Ebû Hâzim>(عن)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa‘d>R 6554-B

Abdullâh b. Mesleme> Abdülazîz b. Ebû Hâzim>(عن)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa‘d>R 6555-B

Saîd b. Ebû Meryem>Muhammed b. Mutarrif>(حدثني)Seleme b. Dînâr>(عن)Sehl b. Sa‘d>R 6583-B

Üçüncü râvisinden itibaren 1 ortak senedde müşterek râvi Ebû Hazim Seleme b. Dînâr’dır. Ebû Hâzim’den itibaren ortak olan bu senedle 12 hadis gelmektedir. Abdülazîz b. Ebû Hâzim babasının sahâbeden sadece Sehl b. Sa‘d’dan hadis dinlediğini söylemektedir.¹⁷⁴ Ebû Hâzim Sehl’den oldukça fazla hadis rivâyet etti. Yukarıda senedleri verilen tüm hadisleri de Sehl’den rivayet etmiştir.

Öte yandan Ebû Hâzim hadisleri yazmıştır. Hadis mecmuaları ölümünden sonra oğlu Abdülazîz b. Ebû Hazim’e intikal etmiştir. Yukarıdaki rivâyetleri talebeleri Ebû Hâzim’den “haddese, semâ ve an” edâ lafızlarıyla rivâyet etmektedirler. Dolayısıyla müşterek senedlerle gelen hadislerin Ebû Hâzim’in imlâ ettirdiği hadis mecmualarından

¹⁷⁴ Zehebî, *A‘lâmü’n-nübelâ*, XI, 419

veya kendi aslından gelme ihtimali vardır.

12)

Müsedded b. Müserhed>Yahyâ b. Saîd el-Kattân>(عن)Süfyân b. Saîd es-Sevrî>(عن)Saîd b. Mesrûk es-Sevrî>(عن)Münzir b. Ya‘lâ>(عن)Rabî‘ b. Huseym>(عن)Abdullâh b. Mesûd>R 2732-D

Sadaka b. Fazl>Yahyâ b. Saîd el-Kattân>(عن)Süfyân b. Saîd es-Sevrî>(حدثني)Saîd b. Mesrûk es-Sevrî>(عن)Münzir b. Ya‘lâ>(عن)Rabî‘ b. Huseym>(عن)Abdullâh b. Mesûd>R 6417-B

Müellif tarafından üçüncü râvisinden itibaren ortak olan bir senedde de müşterek râvi Süfyân es-Sevrî’dir. Bazı rivâyetlere göre Süfyân es-Sevrî topladığı hadislerin onda birinden daha azını rivâyet etmiştir. O’nun kitapları vardı. Hadisleri rivâyet ederken kitaplarına başvurur ezberindekileri tazelemek için de kitaplarını baştan sona okurdu. Hadisleri ezbere okur ve hafızası hakkında şüphesi olduğu zaman talebelerine o hadisi yazdırmazdı. Bir takım hâdiselerden çekinip kitaplarını sakladığı yerden çıkarınca insan göğsüne kadar çıkan dokuz yığın meydana gelmiştir. Yukarıdaki rivayeti Yahyâ b. Saîd hocasından “an” edâ sigasıyla rivayet etmektedir. Hadisleri topladığı ve birçok kitabının olduğu kaydedilen Süfyân b. Saîd’dan hadisler yazmış ve bu hadisleri de rivayet etmiştir.¹⁷⁵ Muhtemelen bu rivâyetler hocasından imla yoluyla oluşturduğu kendi nushasından veya kendisine intikal eden hocasının kitabından gelmektedir.

13)

Fazl b. Dükeyn>Süfyân>(عن)Süleymân b. Mihrân>(عن)Şakîk b. Seleme>(عن)Abdullâh b. Mesûd>R 2749-D

Yahyâ b. Hammâd>el-Vaddâh b. Abdullâh (Ebû Avâne)>(عن)Süleymân b. Mihrân>(عن)Şakîk b. Seleme>(عن)Abdullâh b. Mesud>R 6575-B

Yukarıdaki seneddeki müşterek râvi Süleymân b. Mihrân el-A‘meş, hadisleri bizzat yazmıştır. Ayrıca talebelerine de hadis imlâ ettirmiştir.¹⁷⁶ “An” edâ lafzıyla gelen yukarıdaki rivayetler ya Süleymân b. Mihrân’ın yazdığı sahife/cüzlerden ya da imlâ

¹⁷⁵ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VI, 259; krş. A‘zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 150

¹⁷⁶ A‘zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 93

ettirdiği hadislerden gelmektedir.

14)

Abdullah b. Sâlih>Leys b. Sa‘d>(حدثنا)Ukayl b. Hâlid>(عن)Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî>Saïd b. el-Müseyyeb>(الخبير)Ebu Hüreyre>R 2784-D

Yahyâ b. Bükeyr>Leys b. Sa‘d>(عن)Ukayl b. Hâlid>(عن)Abdullâh b. Şihâb ez-Zührî>Saïd b. el-Müseyyeb>(عن)Ebû Hureyre>R 6485-B

Müellif tarafından üçüncü râvisinden itibaren ortak olan senedde geçen müşterek râvilerden biri de Ukayl b. Hâlid’dir. Ukayl hakkında yaptığımız araştırmalarda şu bilgilere rastladık: Yahyâ b. Yahya tarafından İshâk b. İbrâhîm’e Ukayl mı, yoksa Yûnus mu daha sağlamdır diye sorulduğunda; İshâk: “Ukayl hâfızdır, Yûnus ise sâhibü’l-kitaptır” diye cevap vermiştir.¹⁷⁷ Bu rivayete Ukayl’ın hâfız olduğu vurgulanmaktadır. Şöyle bir rivayet de vardır: Abdurrahmân b. Ebû Hâtim şöyle dedi: Bâbama Ukayl ve Ma‘mer’den hangisinin daha sağlam olduğu soruldu, bâbam şöyle dedi: “Ukayl daha sağlamdır, O sâhibü’l-kitaptır.”¹⁷⁸ Bu rivâyet Ukayl’ın rivayetlerinde daha çok kitaplardan faydalandığını göstermektedir. Çünkü hâfızasından değil de, daha ziyade, muteber bir yolla elde ettiği kitabından hadis rivâyet eden kimse için “sâhibü’l-kitab” terimi kullanılmaktadır. Bu durum, kitaptaki hadislerin ezbere bilinmemesinden veya ezbere bilinse de titizlikten kaynaklanmış olabilmektedir.¹⁷⁹ Ortak senedle gelen iki hadisi de Ukayl Zührî’den rivâyet etmektedir. Bütün bunlar Zührî’nin eserlerinin dolaylı olarak kullanılan müşterek kaynak olduğunu göstermektedir.

Rikâk bölümlerinde üçüncü râvisinden itibaren 14 ortak senedle 51 hadis gelmektedir. Söz konusu 51 hadisi 24’ü Dârimî’de, 27’si de Buhârî’dedir.

Dârimî ile Buhârî İbn Şihâb ez-Zührî’nin öğrencilerine intikal eden kitablarını ya da öğrencilerine imlâ ettirdiği hadisleri, ‘Âmir eş-Şa‘bî’nin imla ettirdiği hadisleri, Katâde’nin ve Ebû Hâzim’in öğrencilerine intikal eden eserlerini ya da imlâ ettirdiği hadisleri, Yahyâ b. Saïd’in hocasından imla yoluyla oluşturduğu kendi nushasını veya

¹⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 244

¹⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü’l-Cerh ve’t-ta’dil*, VII, 43/243; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 244

¹⁷⁹ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 269

kendisine intikal eden hocası Süfyân b. Saîd'in eserlerini ve Süleymân b. Mihrân'ın yazdığı veya imlâ ettirdiği hadisleri hocalarının hocaları vasıtasıyla kullanmışlardır.

Dârimî ve Buhârî'nin rikâk bölümlerinde 5 ortak senedle *Sünen*'de 6 ve *Sahih*'te 4 olmak üzere toplam 10 hadis, müellif tarafından ikinci ravisinden itibaren 10 ortak senedle Dârimî ve Buhârî'de 12'şer olmak üzere toplam 22 hadis, üçüncü râvisinden itibaren 14 ortak senedle *Sünen*'de 24, *Sahih*'te ise 27 olmak üzere toplam 51 hadis gelmektedir. Üçüncü ravileri esas alındığında rikâk bölümlerindeki 315 hadisin 51'inin senedi ortaktır. Bu da rikâk bölümlerindeki hadislerin yaklaşık %16'sının ortak senedle geldiğini göstermektedir. Bu sayısal veri yaklaşık %16 oranında rikâk bölümlerindeki ortak kaynak kullanımını ortaya koymaktadır.

Rikâk bölümlerinde müellif tarafından dördüncü ravisinden itibaren 23 ortak sened, beşinci râvisinden itibaren 15 ortak sened, altıncı râvisinden itibaren 6 ortak sened bulunmaktadır. Müellif tarafından dördüncü ravisinden itibaren 23 ortak senedle 118 hadis, beşinci ravisinden itibaren 15 ortak senedle 131 hadis, altıncı râvisinden itibaren 6 ortak senedle 45 hadis gelmektedir.

BÖLÜM 3: DÂRİMÎ VE BUHÂRÎ’NİN RİKÂK BÖLÜMLERİN DEKİ BÂB BAŞLIKLARI VE HADİSLERİN MUHTEVÂ ANALİZİ

Bu bölümde rikâk bölümlerindeki bâb başlıkları incelenecek ve hadislerin muhtevâ analizi yapılacaktır. Hadislerin muhteva analizi muhtevâları aynı veya benzer olanlar, muhtevâları farklı olanlar, sened ve muhtevâları aynı olanlar diye 3 ana başlık altında yapılacaktır.

3.1. Bâb Başlıklarının Analizi

Buhârî’nin rikâkında 53 bâb başlığı vardır. *el-Câmi’u’s-sahîh*’in “terceme” adı verilen bâb başlıkları ve bu bâbların muhtevâları çok önemlidir. Buhârî fikhî kanaatlerini bâb başlıklarında verdiği için “Buhârî’nin fikhî tercemelerinde bulunur” sözü şöhret bulmuştur.¹⁸⁰ *Sahîh*’te ilgili ayetlerden yapılan başlıklar, zikredilecek hadisin tam lafzıyla veya lafzının bir kısmıyla yahut manasıyla yapılan başlıklar, kendi şartlarına uymayan hadislerle yapılan başlıklar ve sorulu başlıklar görülmektedir.¹⁸¹ Buhârî rikâk bölümünde 8., 21., 46. ve 47. bâb başlıklarını ilgili ayetlerden oluşturmuştur. 2., 4., 5., 10., 13., 15. ve 20. bâb başlıklarının açıklamalarında ilgili ayetleri kullanmıştır. Hadisin tam lafzıyla veya lafzının bir kısmıyla yahut manasıyla yapılan bâb başlıkları ise: 1., 3., 12., 14., 23., 27., 28., 29., 30., 31., 39., 41., 44., 49., 50., 51. ve 52. bâb başlıklarıdır. Buhârî bu başlıklarda ta’lik yoluyla rivayet ettiği hadisleri zikreder. 23., 39. ve 53. bâbların başlıklarında hem ayet hem hadis zikretmektedir. 5., 11., 15., 21., 43., 47. ve 53. bâbların başlıklarında da sahabe sözlerine yer vermiştir.

Dârimî’nin rikâkında 122 bâb başlığı vardır. Dârimî 23., 88. ve 122. bâbların başlıklarında ilgili ayetlerden oluşturmuştur. Dârimî bâb başlıklarında hadislere de yer vermektedir. Ancak Hz. Peygamber’in sözü demeden hadiste geçen ifadeyi bâb başlığında kullanmaktadır. Meselâ 1., 24., 25., 26., 28., 29., 30., 33., 34., 35., 36., 40., 41., 42., 45., 46., 47., 49., 50., 52., 53., 55., 62., 65., 66., 68., 70., 85., 87., 92., 93., 99., 117. ve 120. bâb başlıklarında söz konusu durum vardır.

¹⁸⁰ Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, VII, 115

¹⁸¹ Aydınlı, *Hadis Tarihi*, s. 34

Bab başlıklarında fikhî görüşlerini belirtme, aynı veya benzer başlıkları kullanma¹⁸², aynı bölümlerde aynı hadislere yer verme¹⁸³ gibi Dârimî ile Buhârî'nin benzerlikleri vardır. Bazı araştırmalara göre bütün bu ortak yanlar önceki müşterek bir kaynak ya da kaynaklardan etkilendiklerini göstermektedir.¹⁸⁴

Öte yandan bâb başlıklarında üslup farklılığı dikkat çekmektedir. Dârimî genellikle cümleyi bitirmeden vermekte, Buhârî ise bâb başlıklarında tam bir cümle kurmaktadır. Dârimî'nin bâb başlıkları genellikle yargı ifade etmemektedir. Yargı ifade eden bâb başlıkları ayet veya hadislerden oluşturulmuş bâb başlıklarıdır. Dârimî'nin bâb başlıkları Buhârî'ninkine göre daha sade ve yalındır. Buhârî'deki bazı bâb başlıklarının aksine Dârimî'de bâb başlıklarıyla hadisler arasındaki ortaklık kolayca anlaşılmaktadır. Sayılan bu farklılıklar iki âlimin birbirini taklit etmediklerinin göstergesidir.

Ayrıca her iki âlimin bâb başlıklarındaki muhtevâ benzerliği oldukça dikkat çekmektedir.

Bunu şöyle bir tablo ile gösterebiliriz:

Tablo 2: Dârimî ile Buhârî'nin Rikâkındaki Muhteva Benzerliği Olan Bâb Başlıkları

	DÂRİMÎ'NİN BÂB NUMARASI	BÂB BAŞLIKLARI	BUHÂRÎ'NİN BÂB NUMARASI
1	2	Sağlık ve boş vakit hakkında	1
2	4 ve 5	Dili koruma ve susma hakkında	23
3	10	Dünya nimetleri hakkında	7
4	11	İyilerin ölüp gitmesi hakkında	9

¹⁸² Bâb başlıklarındaki muhteva benzerliği aşağıdaki tabloda ortaya konulmuştur.

¹⁸³ Dârimî, Rikâk 2/2710; Buhârî, Rikâk 1/6412, Dârimî, Rikâk 11/2722; Buhârî, Rikâk 9/6464

¹⁸⁴ Aydınlı, *Sünen-i Dârimî*, I, 58

Tablo 2'nin Devamı

5	20	Arzu ve ümitler hakkında	4
6	26	Bildiğim şeyleri bilseydiniz!	27
7	27	Dünya ve dünya hayatı hakkında	2
8	35	Riyâkarlık hakkında	36
9	37	Dünya çekici ve tatlıdır	11
10	38	Dedikodu hakkında	22
11	43	Allâh'a kavuşmayı sevmek hakkında	41
12	46	Kiyâmetin yakınlığı hakkında	39
13	53	Hz. Peygamber'in "Ben Uhud dağı kadar altınımın olmasını arzu etmem" sözü hakkında	14
14	54	Günahların küçük görülenlerinden sakınılması ve helak edici şeyler hakkında	32
15	62	Mal ile ilgili	10
16	70	Kim bir iyilik yapmaya kesin karar verirse	31
17	79	Sûr'a üflenmesi hakkında	43
18	80	Kiyâmetin durumu hakkında	44
19	82	Haşr hakkında	45

Tablo 2'nin Devamı

20	86	"Ümmetimden yetmişbin kişi cennete hesaba çekilmeden girecek"	50
21	92	Allâh'tan korkma hakkında	25
22	107	Cennet hakkında	51
23	113	Kevser hakkında	53
24	117	Cennethoşlanılmayan, Cehennem ise hoşlanılan şeylerle kuşatılmıştır.	28
25	118	Fakirlik hakkında	16

Tabloda da görüldüğü gibi Dârimî'nin 26 bâb başlığı ile Buhârî'nin 25 bâb başlığının muhtevâları aynı veya benzerdir. 25 bâb başlığı Buhârî'nin rikâkındaki bâb başlıklarının yarısına yakını oluşturur. Çünkü Buhârî'nin rikâkında 53 bâb başlığı vardır. Rikâk bölümlerdeki benzer bâb başlıkları müşterek bir kaynak ya da kaynaklardan etkilendiklerini gösteren başka bir husustur.

3.2. Muhtevâları Aynı veya Benzer Olan Hadisler

Rikâk bölümlerindeki muhtevâları aynı veya benzer olan hadisler ana başlıklar altında ele alınacaktır. Söz konusu ana başlıklar bâb başlıklarından veya hadislerin muhtevalarından oluşturulmuştur. Bu bölümde hadislerin muhteva analizi yapıldığı için hadislerin senedleri zikredilmemiştir.

3.2.1. Sağlık ve Boş Zamanın Değeri

Rasûlüllâh (s.a.) şöyle buyurdu: "Şüphesiz sağlık ve boş zaman Allâh'ın nimetlerinden iki nimettir; (ama) bunlarda insanların çoğu aldanmaktadır."¹⁸⁵ Sağlık ve boş zaman hakkında Dârimî'de ve Buhârî'de¹⁸⁶ birer hadis vardır. Bu iki hadisin muhtevâsı aynı olmakla birlikte bu muhtevaların ifade edilmişinde takdîm-te'hîr ve kelimelerde bazı küçük farklılıklar bulunmaktadır.

¹⁸⁵ Dârimî, Rikâk 2/2710

¹⁸⁶ Buhârî, Rikâk 1/6412

3.2.2. Dil ile Eli Koruma ve Susma

Dil ile eli koruma ve susma,¹⁸⁷ gıybet etmeme¹⁸⁸ ve yalan söylememe¹⁸⁹ gibi bazı vücut âzâlarını yasaklardan koruma ile ilgili rikâk bölümlerinde Dârimî’de 7, Buhârî’de 9 olmak üzere toplam 16 hadis bulunmaktadır. Gıybet ve yalanla alakalı hadisler sadece *Sünen*’de yer almaktadır. Ancak *Sahih*’te dili korumayla alakalı hadislerin bulunması, gıybet ve yalanın da dil ile alakalı olması sebebiyle ilgili hadisler bu ana başlık altında verilmiştir.

3.2.3. Dünya ve Dünya Malı

Mal ve mevki hırsının dini bozduğu,¹⁹⁰ dünyanın Allâh katındaki önemsizliği,¹⁹¹ dünyanın tatlı ve çekici olduğu,¹⁹² insanoğlunun iki vâdi dolu malı olsa yine istiyeyeceği,¹⁹³ dünyâ hayâtının ancak bir oyun, bir eğlence... olduğu,¹⁹⁴ cennetteki küçük bir yerin dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğu,¹⁹⁵ dünya nimetlerine aşırı rağbet gösterilmemesi,¹⁹⁶ mal fitnesinden sakınılması gerektiği,¹⁹⁷ insanın kendi malından önceden gönderdiklerinin kendisinin olacağı¹⁹⁸ ve (mallarını Allâh yolunda harcamayıp) çoğaltanların (sevaplarını) azaltanlar olduğu¹⁹⁹ gibi dünya ve dünya malı hususunda muhtevaları aynı veya benzer olan Dârimî’de 6 ve Buhârî’de 31 olmak üzere toplam 37 hadis vardır. Rikâk bölümünde bu konuyla ilgili Dârimî’deki hadislerin sayısı Buhârî’ye oranla oldukça azdır. Buhârî’de sadece “dünyaya aşırı rağbet gösterilmemesi” konusunda 18 tane hadis vardır. Yukarıdaki hadislerin hepsinin muhtevası dünya ve dünya mallarına/nimetlerine aşırı rağbet göstermeme olduğu için aynı başlık altında verilmiştir.

¹⁸⁷ Dârimî, Rikâk 4/2713–2715, 5/2716, 8/2719; Buhârî, Rikâk 22/6473, 23/6474–6478, 26/6484

¹⁸⁸ Dârimî, Rikâk 6/2717

¹⁸⁹ Dârimî, Rikâk 7/2718

¹⁹⁰ Dârimî, Rikâk 21/2733

¹⁹¹ Dârimî, Rikâk 27/2740

¹⁹² Dârimî, Rikâk 37/2753; Buhârî, Rikâk 11/6441

¹⁹³ Dârimî, Rikâk 62/2781; Buhârî, Rikâk 10/6436–6440

¹⁹⁴ Buhârî, Rikâk 8/6433

¹⁹⁵ Dârimî, Rikâk 99/2823; Buhârî, Rikâk 2/6415

¹⁹⁶ Buhârî, Rikâk 7/6425–6432, 17/6452–6460, 20/6470

¹⁹⁷ Buhârî, Rikâk 10/6435

¹⁹⁸ Buhârî, Rikâk 12/6442

¹⁹⁹ Dârimî, Rikâk 53/2770; Buhârî, Rikâk 13/6443, 14/6444, 6445

3.2.4. İyilerin Ölüp Gitmesi

Rasûlüllah (s.a.) şöyle buyurdu: “İyiler, nesil nesil ölüp gider, geriye, arpa yahut hurma atığı gibi işe yaramaz atıklar kalır ki, Allâh onlara hiçbir değer vermez.”²⁰⁰ Darimî iyilerin ölüp gitmesiyle alakalı hadisi²⁰¹ Saîd b. Mansûr’dan rivayet ederken Buhârî Yahyâ b. Hammâd’dan rivayet etmektedir.

3.2.5. Arzu ve Ümitler

Rikâk bölümünde insanın arzu ve ümitlerinin peşinde koşarken âniden ecelinin gelmesi ile alakalı²⁰² Dârimî’de 1, ve Buhârî’de 2 olmak üzere toplam 3 hadis vardır. Bu hadislerin muhtevâsı aynı olmasına rağmen lafızlarında oldukça farklılıklar bulunmaktadır.

3.2.6. Aşırıktan Kaçınıp Orta Yolu Tutma

Aşırıktan kaçınıp orta yolu tutma ve hiç bir kişiyi kendi amelinin kurtarmayacağı konusunda Dârimî’de²⁰³ 1, Buhârî’de²⁰⁴ 3 hadis vardır. Bunların hepsinde rivayet farklılıkları görülmektedir. Ancak bu 4 hadisin muhtevâları aynıdır. Buhârî’nin 6464. hadisi hem aşırıktan kaçınıp orta yolu tutma hem de sâlih amele devâm etme hakkındadır.

3.2.7. Bildiğim Şeyleri Bilseydiniz!

Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Bildiğim şeyleri bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız!”²⁰⁵ Bu konuda *Sünen*’deki 2 hadisle *Sahîh*’teki 2 hadisin lafızları da aynıdır.

3.2.8. Allâh Teâlâ Hakkındaki Hadisler

Allâh Teâlâ ile ilgili hadisler birkaç ana başlık altında ele alınacaktır.

3.2.8.1. Allâh Teâlâ’ya Kavuşmayı Sevmek

Rasûlüllâh (s.a.) şöyle buyurdu: “Kim Allâh’a kavuşmayı severse, Allâh da ona kavuşmayı sever. Kim de Allâh’a kavuşmayı istemezse, Allâh da ona kavuşmayı

²⁰⁰ Buhârî, Rikâk 9/6434

²⁰¹ Dârimî, Rikâk 11/2722

²⁰² Dârimî, Rikâk 20/2732; Buhârî, Rikâk, 4/6417, 6418

²⁰³ Dârimî, Rikâk 24/2736

²⁰⁴ Buhârî, Rikâk 18/6463, 6464, 6467

²⁰⁵ Dârimî, Rikâk 26/2738–2739; Buhârî, Rikâk 27/6485, 6486

istemez!”²⁰⁶ Bu muhtevâda Dârimî’de²⁰⁷ 1, Buhârî’de²⁰⁸ 2 olmak üzere toplam 3 hadis vardır. *Sünen*’deki rivayetle *Sahîh*’teki 6507. rivayet son kısımlarına kadar aynı gelmekte, son kısımlarında ise lafız açısından küçük farklılıklar taşımaktadır.

3.2.8.2. Allâh Teâlâ’nın Rahmet ve Merhameti

Rikâk bölümlerinde Allâh Teâlâ’nın rahmetli ve merhametinin çok olduğu,²⁰⁹ Allâh’ın rahmetinden dolayı cehennemden çıkaracağı kimseler²¹⁰ ve iyiliğin on katı ile karşılık göreceği²¹¹ gibi hususlarda Dârimî’de 4 ve Buhârî’de de 2 hadis vardır. Yukarıdaki hadislerin hepsinin muhtevâsı Allah Teâlâ’nın rahmeti ve merhametiyle ilgilidir.

3.2.8.3. Allâh Teâlâ’dan Korkma

Allâh için ibadet etmeyen, Allâh korkusundan dolayı öldüğümde beni ateşte yakın diye vasiyette bulunan, bu davranışından dolayı Allâh tarafından affedilen kimse²¹² ile alakalı Dârimî’de 1 ve Buhârî’de 2 olmak üzere toplam 3 hadis vardır.

3.2.8.4. Allâh Teâlâ’yı Görme

Rikâk bölümlerinde Allâh Teâlâ’nın kıyâmet günü görüleceği²¹³ ile alakalı 3 hadis vardır. Buhârî’deki rivayetler oldukça uzun ve farklı bir konuyu içermektedir.

3.2.9. Kıyâmet

Ebû Hureyre şöyle dedi: Ben Rasûlüllah’ı (s.a.) şöyle buyururken işittim: “Allâh (Kıyâmet günü) yeri avucuna alacak, göğü sağ eliyle dürececek, sonra da şöyle buyuracak: Hükümdar benim. Nerde yeryüzünün hükümdarları?”²¹⁴ Bu rivayet iki eserde de aynı lafızlarla gelmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.) kıyâmete yakın bir zamanda Peygamber gönderildiği,²¹⁵ Yüce Allâh’ın mahşer günü kürsüsüne ineceği,²¹⁶ kıyâmetin

²⁰⁶ Buhârî, Rikâk 41/6508

²⁰⁷ Dârimî, Rikâk 43/2759

²⁰⁸ Buhârî, Rikâk 41/6507, 6508

²⁰⁹ Dârimî, Rikâk 69/2788, 70/2789; Buhârî, Rikâk 19/6469

²¹⁰ Dârimî, Rikâk 96/2820; Buhârî, Rikâk 51/6558

²¹¹ Dârimî, Rikâk 50/2766; Buhârî, Rikâk 31/6491

²¹² Dârimî, Rikâk 92/2816; Buhârî, Rikâk 25/6480, 6481

²¹³ Dârimî, Rikâk 81/2804; Buhârî, Rikâk 52/6573, 6574

²¹⁴ Dârimî, Rikâk 80/2802; Buhârî, Rikâk 44/6519

²¹⁵ Dârimî, Rikâk 46/2762; Buhârî, Rikâk 39/6503–6505

²¹⁶ Dârimî, Rikâk 80/2803

durumu²¹⁷ ve kıyâmet gönü yerin ve göklerin deđiştirileceđi²¹⁸ gibi kıyâmetle ilgili muhtevaları aynı veya benzer olan Dârimî’de 5 ve Buhârî’de 6 olmak üzere toplam 11 hadis bulunmaktadır.

3.2.10. Helak Edici Şeyler

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: “Sizler muhakkak birçok ameller yapmaktasınız ki, onlar sizin gözlerinizde kıldan incedir. Şu muhakkak ki, bizler Peygamber’in (s.a.) zamanında onları helak edici günâhlar sayardık.²¹⁹ Aynı muhtevâda *Sünen*’de²²⁰ de 2 hadis vardır.

3.2.11. Cennet ve Cehennem

Hz. Peygamber’in ümmetinden yetmiş bin kişinin cennete hesap vermeden gireceği,²²¹ cennetteki küçük bir yerin dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğu,²²² cennetin yapısı,²²³ cennet halkı ve rahatlığı,²²⁴ cennetin köşkleri,²²⁵ cennet ehlinin safları,²²⁶ cennetin nehirleri,²²⁷ cennetin ağaçları,²²⁸ cennetin hoşlanılmayan şeylerle, cehennem ise arzu ve istek uyandıran şeylerle kuşatıldığı,²²⁹ cennet ve cehennem ehline, artık ebediliğin olup asla ölümün olmadığının ilanı,²³⁰ cehennem ehlinin en hafif işkence göreni²³¹ ve cehennemden korunma²³² gibi cennet ve cehennemle alakalı Dârimî’deki 18 hadis ile Buhârî’deki 22 hadisin muhtevaları aynı veya benzerdir.

3.2.12. Riyâkârlık

Riyâkârlık yapan kimsenin riyâkârlığını Allâh Teâlâ’nın ortaya çıkaracađı²³³ ile alakalı rikâk bölümlerinde 2 hadis vardır. Bu iki rivayette lafız farklılıkları vardır.

²¹⁷ Dârimî, Rikâk 80/2803; Buhârî, Rikâk 44/6520, 6521

²¹⁸ Dârimî, Rikâk 88/2812

²¹⁹ Buhârî, Rikâk 32/6492

²²⁰ Dârimî, Rikâk 17/2729, 54/2771

²²¹ Dârimî, Rikâk 86/2810; Buhârî, Rikâk 21/6472, 50/6541–6543

²²² Dârimî, Rikâk 99/2823; Buhârî, Rikâk 2/6515

²²³ Dârimî, Rikâk 100/2824

²²⁴ Dârimî, Rikâk 98/2822, 104/2828–2830

²²⁵ Dârimî, Rikâk 107/2833, 2834; Buhârî, Rikâk 51/6555, 6556

²²⁶ Dârimî, Rikâk 111/2838; Buhârî, Rikâk 51/139

²²⁷ Dârimî, Rikâk 112/2839, 113/2840; Buhârî, Rikâk 53/6582

²²⁸ Dârimî, Rikâk 114/2841, 2842; Buhârî, Rikâk 51/6551–6553

²²⁹ Dârimî, Rikâk 117/2846; Buhârî, Rikâk 28/6487

²³⁰ Dârimî, Rikâk 90/2814, 104/2827; Buhârî, Rikâk 50/6544, 6545, 51/6548

²³¹ Dârimî, Rikâk 121/2851; Buhârî, Rikâk 51/6557, 6561, 6562

²³² Buhârî, Rikâk 20/6468, 49/6540, 51/6563

²³³ Dârimî, Rikâk 35/2751; Buhârî, Rikâk 36/6499

3.2.13. Dedikodunun Kerih Görülmesi

Rasûlullah'ın (s.a.) kızların diri diri gömülmesini, annelere itaatsizlik edilmesini, (verilmesi gereken şeylerin) verilmemesini, (hak edilmeyen şeylerin) istenmesini, dedikodu yapılmasını, (gereksiz olarak) çok soru sorulmasını ve malın zayi edilmesini yasakladığı²³⁴ ile ilgili 2 rivayet vardır. Bu iki rivayetin yer aldığı bâb başlıkları da dedikodunun kerih görülmesiyle alakalıdır. Buhârî'deki rivayet daha uzundur. Hadislerde lafız farklılıkları da mevcuttur.

3.2.14. Haşr

Rasûlullah (s.a.) (birgün) bir konuşma yapmış ve şöyle buyurmuştu: “Ey insanlar! Hiç şüphe yok ki, sizler yalınayak, çırılçıplak ve sünnetsiz olarak yüce Allâh'ın huzuruna toplanılacaksınız!” (Hz. Peygamber) sonra şu ayeti okumuştur: “-Yaratmaya ilk başladığımız gibi, üzerimize aldığımız bir söz olarak, onu tekrar var edeceğiz. Biz (bunu) gerçekten yapıcıyızdır!”²³⁵ Aynı muhtevada *Sahîh*'te²³⁶ de 4 hadis bulunmaktadır.

3.2.15. Kevser

“Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik!” ayeti indiğinde Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “O , (yani Kevser), Cennet'te bir nehirdir. Onun iki kenarı altındandır. O, inci ile yakut üzerinde akar. Onun toprağı misk kokusundan daha güzel, tadı baldan daha tatlı, suyu kardan daha beyazdır!”²³⁷ *Sahih*'te de kevserin cennette bir nehir olduğu hususunda bir rivayet vardır.²³⁸

3.2.16. İbâdetler

Oruca ve namaza kurallarına uyarak devam etme,²³⁹ gece kalkıp ibâdet etme,²⁴⁰ sâlih amele devâm etme²⁴¹ ve kulun Allâh'a farz ve nâfilelerle yaklaşmaya çalışması gerektiği²⁴² hususlarında rikâk bölümlerinde toplam 8 benzer muhtevalı hadis mevcuttur.

²³⁴ Dârimî, Rikâk 38/2754; Buhârî, Rikâk 22/6473

²³⁵ Dârimî, Rikâk 82/2805

²³⁶ Buhârî, Rikâk 45/6524–6527

²³⁷ Dârimî, Rikâk 113/2840

²³⁸ Buhârî, Rikâk 53/6578

²³⁹ Dârimî, Rikâk 12/2723, 13/2724

²⁴⁰ Dârimî, Rikâk 14/2725

²⁴¹ Buhârî, Rikâk 18/6461, 6462, 6465, 6466

3.2.17. Şefaât

Kıyâmet günü şefaât²⁴³ hususunda Dârimî'de ve Buhârî'de birer hadis vardır.

Sonuç olarak, rikâk bölümlerindeki hadisler 17 ana başlık altında toplandığında; 315 hadisten 157'sinin benzer muhtevalı olduğu anlaşılmaktadır. Rikâk bölümlerindeki hadislerin yaklaşık %50'sinin muhtevâsı aynı veya benzerdir. Bu oran bize Dârimî ile Buhârî'nin rikâk anlayışlarının birbirine yaklaşık %50 oranında benzediğini göstermektedir. Çünkü rikâk bölümlerindeki hadislerin yaklaşık yarısı aynı muhtevadadır.

3.3. Muhtevâları Farklı Olan Hadisler

3.3.1. Sadece Sünen'de Yer Alan Hadisler

3.3.1.1. İlim, İman, İbadet ve Ahlak

Allâh'ın iyiliğini istediği kimseye din hakkında derin anlayış vereceği²⁴⁴ ve Kurân'ı hatırdan çıkarmayıp koruyup gözetme²⁴⁵ gibi ilim hususunda *Sünen*'de iki hadis bulunmaktadır. Allâh'a karşı gelmekten sakınma,²⁴⁶ Allâh hakkında güzel düşünceler taşıma,²⁴⁷ dinin iyilik istemeden ibâret olduğu,²⁴⁸ iyiliğin güzel ahlak, kötülüğünse gönüle dokunan ve duyulması istenilmeyen şey olduğu,²⁴⁹ ahlak güzelliği²⁵⁰ ve şefkatli olma²⁵¹ gibi ahlak hususunda 10 hadis yer almaktadır. Amellerin en faziletlisinin içinde hiçbir şüphe bulunmayan iman²⁵² ile O'nun yolunda çalışmak olduğu,²⁵³ kişinin kendisi için sevdiği şeyi din kardeşi için de sevmedikçe gerçek mü'min olamayacağı²⁵⁴ ve kişinin mü'min olabilmesi için Hz. Peygamber'i herkesten çok sevmesi gerektiği²⁵⁵ gibi iman hususlarında da hadisler vardır.

²⁴² Buhârî, Rikâk 38/6502

²⁴³ Dârimî, Rikâk 84/2807; Buhârî, Rikâk 51/6565

²⁴⁴ Dârimî, Rikâk 1/2709

²⁴⁵ Dârimî, Rikâk 32/2748

²⁴⁶ Dârimî, Rikâk 16/2727, 2728

²⁴⁷ Dârimî, Rikâk 22/2734

²⁴⁸ Dârimî, Rikâk 41/2757

²⁴⁹ Dârimî, Rikâk 73/2792, 2793

²⁵⁰ Dârimî, Rikâk 74/2794, 2795

²⁵¹ Dârimî, Rikâk 75/2796, 2797

²⁵² Dârimî, Rikâk 28/2742

²⁵³ Dârimî, Rikâk 28/2741

²⁵⁴ Dârimî, Rikâk 29/2743

²⁵⁵ Dârimî, Rikâk 29/2744

Ömrü uzun, ameli güzel olan kimsenin insanların en hayırlısı olduğu,²⁵⁶ her müslümanın sadaka vermesi gerektiği,²⁵⁷ haksızlık eden de olsa, haksızlık edilen de olsa, din kardeşine yardım edilmesi gerektiği,²⁵⁸ Hz. Peygamber'e salavât getirmenin fazileti²⁵⁹ ve mü'minin her işinin kendisi için hayırlı olduğu²⁶⁰ gibi ibâdet hususlarında da *Sünen*'de hadisler bulunmaktadır.

3.3.1.2. Vücut Âzâlarını Yasaklardan Koruma

Gözü haramdan koruma,²⁶¹ konuşmalarının duyulmasını istemeyen bir topluluğun konuşmasına kulak vermeme,²⁶² helâl yeme²⁶³ ve haram yememe,²⁶⁴ “Şu yıldızdan dolayı yağmur yağdı” deme yasağı²⁶⁵ ve ikiyüzlü kimsenin kıyâmet günü ateşten iki dili olacağı²⁶⁶ gibi rikâk bölümlerinde vücut âzâlarını yasaklardan koruma ile alakalı hadisler vardır.

3.3.1.3. Cennet ve Cehennem

Humma hastalığının cehennem kaynamasından bir parça olduğu,²⁶⁷ mü'minlerin kıyâmet günü secde edeceği ve cennete götürüleceği,²⁶⁸ Hz. Peygamber'in ümmetinden bir adamın şefaatiyle yetmiş bin kişinin cennete gireceği,²⁶⁹ cehennem ateşine uğrama,²⁷⁰ cehennem ateşinden sakındırma,²⁷¹ bir kadının bir kediden dolayı cehenneme girmesi²⁷² cehennemliklerin işkencesinin şiddeti,²⁷³ cehennem vâdileri,²⁷⁴ cennetin kapıları,²⁷⁵ cehennem soluklandırılması,²⁷⁶ ateşin, cehennem ateşinden bir

²⁵⁶ Dârimî, Rikâk 30/2745, 2746

²⁵⁷ Dârimî, Rikâk 34/2750

²⁵⁸ Dârimî, Rikâk 40/2756

²⁵⁹ Dârimî, Rikâk 58/2775–2777

²⁶⁰ Dârimî, Rikâk 61/2780

²⁶¹ Dârimî, Rikâk 3/2712

²⁶² Dârimî, Rikâk 3/2711

²⁶³ Dârimî, Rikâk 9/2720

²⁶⁴ Dârimî, Rikâk 60/2779

²⁶⁵ Dârimî, Rikâk 49/2765

²⁶⁶ Dârimî, Rikâk 51/2767

²⁶⁷ Dârimî, Rikâk 55/2772

²⁶⁸ Dârimî, Rikâk 83/2806

²⁶⁹ Dârimî, Rikâk 87/2811

²⁷⁰ Dârimî, Rikâk 89/2813

²⁷¹ Dârimî, Rikâk 91/2815

²⁷² Dârimî, Rikâk 93/2817

²⁷³ Dârimî, Rikâk 94/2818

²⁷⁴ Dârimî, Rikâk 95/2819

²⁷⁵ Dârimî, Rikâk 97/2821

²⁷⁶ Dârimî, Rikâk 119/2848, 2849

parça olduğu,²⁷⁷ firdevs cennetleri,²⁷⁸ cennete ilk girecek topluluk,²⁷⁹ Allâh'ın iyi kullarına hazırladığı şeyler,²⁸⁰ cennet ehlinin yer bakımından en aşağıda olanı,²⁸¹ cennette hiçbir bekarın olmayacağı,²⁸² cennetin çadırları,²⁸³ cennet ehlinin çocuğu,²⁸⁴ acve hurmasının cennetten olması,²⁸⁵ cennetin çarşısı²⁸⁶ ve cehennemın “daha var mı” sözü²⁸⁷ gibi cennet ve cehennem konularında *Sünen*'de pek çok hadis bulunmaktadır.

3.3.1.4. Fakirlik ve Zenginlik

Dünyada insana bir hizmetçi ile bir bineğin yeterli olacağı²⁸⁸ ve fakirlerin zenginlerden önce cennete girmesi²⁸⁹ hususlarında *Sünen*'de 2 hadis vardır.

3.3.1.5. Hz. Peygamber ve Peygamberler

Hz Peygamber'e akrabalarını uyar emrinin gelişi,²⁹⁰ Hz. Peygamber'in ümmetinin sonunun fazileti,²⁹¹ Hz Peygamber'in: “Hiç kimseye, benim, Yunus b. Mettâ'dan daha hayırlı olduğumu söylemesi yakışmaz” sözü,²⁹² Hz Peygamber'in; “Hangi müslümana lanet etmişsem veya kötü söz söylemişsem...” sözü,²⁹³ Hz Peygamber'in isimleri,²⁹⁴ Hz Peygamber'in; “Beni aşırı şekilde övmeyin!” sözü,²⁹⁵ ve her peygamberin kabul olunan bir duasının olduğu²⁹⁶ gibi Hz. Peygamber ve Peygamberler hususunda da hadisler bulunmaktadır.

Sadece *Sünen*'de şu konularda da hadisler gelmektedir:

²⁷⁷ Dârimî, Rikâk 120/2450
²⁷⁸ Dârimî, Rikâk 101/2825
²⁷⁹ Dârimî, Rikâk 102/2826
²⁸⁰ Dârimî, Rikâk 105/2831
²⁸¹ Dârimî, Rikâk 106/2832
²⁸² Dârimî, Rikâk 108/2835
²⁸³ Dârimî, Rikâk 109/2836
²⁸⁴ Dârimî, Rikâk 110/2837
²⁸⁵ Dârimî, Rikâk 115/2843
²⁸⁶ Dârimî, Rikâk 116/2844, 2845
²⁸⁷ Dârimî, Rikâk 122/2852
²⁸⁸ Dârimî, Rikâk 10/2721
²⁸⁹ Dârimî, Rikâk 118/2847
²⁹⁰ Dârimî, Rikâk 23/2735
²⁹¹ Dârimî, Rikâk 31/2747, 47/2763
²⁹² Dârimî, Rikâk 33/2749
²⁹³ Dârimî, Rikâk 52/2768, 2769
²⁹⁴ Dârimî, Rikâk 59/2778
²⁹⁵ Dârimî, Rikâk 68/2787
²⁹⁶ Dârimî, Rikâk 85/2808, 2809

Tevbe hakkında,²⁹⁷ herkesin beraberinde cinni bir arkadaşının olduğu,²⁹⁸ saptırıcı önderler,²⁹⁹ mü'min ve kâfirin durumu,³⁰⁰ müslümanlığın garip bir şekilde başladığı,³⁰¹ birbirini Allâh için sevenler,³⁰² ölmeyi istememe,³⁰³ Bedir savaşına katılanların fazileti,³⁰⁴ hastalığın günahlara keffaret olduğu,³⁰⁵ hasta olan kimseden günahların dökülmesi,³⁰⁶ hikâye anlatıp öğüt verme yasağı ve hikâye anlatıp öğüt vermeye mücadele,³⁰⁷ mü'minin bir haşerât deliğinden iki defa sokulmayacağı,³⁰⁸ şeytanın insanoğlunda kanın akışı gibi aktığı,³⁰⁹ belâlara en çok uğrayan insanlar,³¹⁰ kişinin sevdiği kimse ile beraber olacağı,³¹¹ gözü kör olup da sabreden kimse,³¹² yönetilenler arasında adaletli davranma,³¹³ yöneticiye itaat ve cemaat³¹⁴ ve sûra üflenmesi³¹⁵ gibi ana başlıklar altında toplanmaya uygun olmayan hususlarda da hadisler bulunmaktadır.

3.3.2. Sadece *Sahih*'te Yer Alan Hadisler

3.3.2.1. Dünya ve Dünya Malı

Yaşamın, ancak âhiret yaşamı olduğu,³¹⁶ dünyada insanın yolcu veya yabancı gibi olması gerektiği³¹⁷ ve dünya nimeti bakımından kişinin kendinden aşağıda olana bakması gerektiği³¹⁸ hususlarında *Sahih*'te 4 hadis bulunmaktadır.

²⁹⁷ Dârimî, Rikâk 15/2726, 18/2730, 19/2731

²⁹⁸ Dârimî, Rikâk 25/2737

²⁹⁹ Dârimî, Rikâk 39/2755

³⁰⁰ Dârimî, Rikâk 36/2752

³⁰¹ Dârimî, Rikâk 42/2758

³⁰² Dârimî, Rikâk 44/2760

³⁰³ Dârimî, Rikâk 45/2761

³⁰⁴ Dârimî, Rikâk 48/2764

³⁰⁵ Dârimî, Rikâk 56/2773

³⁰⁶ Dârimî, Rikâk 57/2774

³⁰⁷ Dârimî, Rikâk 63/2782, 64/2783

³⁰⁸ Dârimî, Rikâk 65/2784

³⁰⁹ Dârimî, Rikâk 66/2785

³¹⁰ Dârimî, Rikâk 67/2786

³¹¹ Dârimî, Rikâk 71/2790

³¹² Dârimî, Rikâk 76/2798

³¹³ Dârimî, Rikâk 77/2799

³¹⁴ Dârimî, Rikâk 78/2800

³¹⁵ Dârimî, Rikâk 79/2801

³¹⁶ Buhârî, Rikâk 1/6413, 6414

³¹⁷ Buhârî, Rikâk 3/6416

³¹⁸ Buhârî, Rikâk 30/6490

3.3.2.2. Arzu ve Ümitler

İhtiyar kimsenin gönlünün dünya sevgisinde ve emel uzunluğunda her zaman genç olduğu³¹⁹ ve insanoğluyla beraber mal sevgisi ve ömür uzunluğu temennisinin büyüdüğü³²⁰ gibi arzu ve ümitler hususunda 2 hadis gelmektedir.

3.3.2.3. İmân, İbâdet ve Ahlak

Allâh rızâsı için yapılan amelin fazileti,³²¹ Hz. Peygamber'in sözüne inanıp ona itaat etme,³²² Allâh'a itaat ve ibadet edenlere azab edilmeyeceği,³²³ âkıbetinden (netîcesinden) endişe edilen ameller,³²⁴ Allâh'tan başka her şeyin bâtil olduğu,³²⁵ insanların iyi olanlarının az olduğu,³²⁶ alçak gönüllü olma³²⁷ ve kalbinde hardal tohumu ağırlığınca imanı olan kimsenin cehennemden çıkarılacağı³²⁸ gibi iman, ibâdet ve ahlak konusunda hadisler vardır.

3.3.2.4. Cennet ve Cehennem

Mü'min bir kulun ailesinden en sevdiği kişi elinden alınan mü'minin mükâfatının cennet olacağı,³²⁹ cennetin ve cehennem herkes kendi ayakkabısının bağından daha yakın olduğu,³³⁰ cennet ahâlisinin çoğunun fakirler, cehennem ahâlisinin çoğunun kadınlar olduğu,³³¹ cennet ehlinin Allâhın rızasını kazandığı,³³² bir çok cennetin olduğu,³³³ "cehennemlikler" diye isim verilenler³³⁴ ve cennetlikler ve cehennemlikler hakkında³³⁵ bir çok hadis vardır.

³¹⁹ Buhârî, Rikâk 5/6420

³²⁰ Buhârî, Rikâk 5/6421

³²¹ Buhârî, Rikâk 6/6423

³²² Buhârî, Rikâk 26/6482, 6483

³²³ Buhârî, Rikâk 37/6500

³²⁴ Buhârî, Rikâk 33/6493

³²⁵ Buhârî, Rikâk 29/6489

³²⁶ Buhârî, Rikâk 35/6498

³²⁷ Buhârî, Rikâk 38/6501

³²⁸ Buhârî, Rikâk 51/6560

³²⁹ Buhârî, Rikâk 6/6424

³³⁰ Buhârî, Rikâk 29/6488

³³¹ Buhârî, Rikâk 51/6546, 6547

³³² Buhârî, Rikâk 51/6549

³³³ Buhârî, Rikâk 51/6550, 6567, 6568

³³⁴ Buhârî, Rikâk 51/6559

³³⁵ Buhârî, Rikâk 51/6569, 6571

3.3.2.5. Fakirlik ve Zenginlik

Asıl zenginliğin gönül zenginliği olduğu³³⁶ ve fakirliğin fazileti³³⁷ gibi fakirlik ve zenginlik konularında 6 hadis vardır.

3.3.2.6. Kıyâmet

Allâh için ağlayanın kıyâmet günü gölgelendirileceği,³³⁸ kıyâmetin ansızın kopacağı,³³⁹ güneş batıdan doğuncaya kadar kıyâmetin kopmayacağı,³⁴⁰ kıyâmet günü insanların bayılıp düşeceği,³⁴¹ insanların mahşerde üç fırka olarak toplanacağı,³⁴² kâfirin kıyâmet günü nasıl haşrolunacağı,³⁴³ kıyâmet günü kâfirin durumu,³⁴⁴ kıyâmet sarsıntısının çok büyük olacağı,³⁴⁵ kıyâmette herkese hakkının verileceği³⁴⁶ insanların kıyâmet günü büyük bir sıkıntı içinde olacakları³⁴⁷ gibi kıyamet hususunda pek çok hadis bulunmaktadır.

3.3.2.7. Hz Peygamber ve Peygamberler

Hz. Peygamber'in şükredici bir kul olduğu,³⁴⁸ Hz. Peygamberin ümmetinin cennet ehlinin yarısı olacağı³⁴⁹ cennetteki kalacağı yeri görmedikçe hiçbir Peygamber'in ruhunun alınmadığı³⁵⁰ ve Hz. Peygamber'in kıyamet günü amcasına şefaati³⁵¹ gibi Peygamberler konusunda hadisler de vardır.

3.3.2.8. Kevser

Kevserin başından bazı sahâbilerin kaldırılacağı,³⁵² kevserin çok geniş olduğu³⁵³ ve kevseri özellikleri³⁵⁴ gibi hususlarda hadisler vardır.

³³⁶ Buhârî, Rikâk 15/6446

³³⁷ Buhârî, Rikâk 16/6447–6451

³³⁸ Buhârî, Rikâk 24/6479

³³⁹ Buhârî, Rikâk 40/6506

³⁴⁰ Buhârî, Rikâk 40/6506

³⁴¹ Buhârî, Rikâk 43/6517, 6518

³⁴² Buhârî, Rikâk 45/6522

³⁴³ Buhârî, Rikâk 45/6523

³⁴⁴ Buhârî, Rikâk 49/6539

³⁴⁵ Buhârî, Rikâk 46/6530

³⁴⁶ Buhârî, Rikâk 48/6533–6535

³⁴⁷ Buhârî, Rikâk 47/6531, 6532

³⁴⁸ Buhârî, Rikâk 20/6471

³⁴⁹ Buhârî, Rikâk 45/6529

³⁵⁰ Buhârî, Rikâk 41/6509

³⁵¹ Buhârî, Rikâk 51/6564, 6572

³⁵² Buhârî, Rikâk 53/6575, 6576, 6582–6587

Ayrıca sadece *Sahih*'te şu hadisler de bulunmaktadır:

Allâh'ın (cc.) 60 sene yaşayan kimsenin ömür hususundaki mazeretini reddettiği,³⁵⁵ yalnız yaşamanın kötülere karışmaktan rahat olduğu,³⁵⁶ emânetin kaldırılması,³⁵⁷ ölüm ve ölümler.³⁵⁸

Sonuç olarak; 315 hadisten 167'sinin muhtevası farklıdır. Dârimî ile Buhârî'nin rikâkındaki hadislerin yaklaşık yarısı farklı muhtevadadır.

Rikâk bölümlerinde cennet ve cehennem hakkında 72, dünya ve dünya nimetlerine aşırı rağbet etmeme hususunda 47, ilim, iman, ibadet ve ahlak konusunda 25, kıyametle ilgili 23, Allah Teâlâ ile alakalı 22 ve Kevser hakkında 21 hadis bulunmaktadır. Bu altı konuda toplam 210 hadis gelmektedir. Bu konular rikâkın temel konularıdır. Rikâk bölümlerinde en çok hadis cennet ve cehennem konusunda gelmekte olup bu konu rikâkın en temel konusudur.

3.4. Senedleri ve Muhtevaları Aynı Olan Hadisler

Rikâk bölümlerindeki senedleri ortak ve muhtevaları aynı olan hadisler; senedinin tamamı ortak ve muhtevaları aynı olan hadisler, müellif tarafından ikinci ravisinden itibaren senedi ortak ve muhtevaları aynı olan hadisler ve müellif tarafından üçüncü ravisinden itibaren senedi ortak ve muhtevaları aynı olan hadisler diye 3 ana başlık altında ele alınıp değerlendirilecektir.

3.4.1. Sened ve Muhtevaları Aynı Olan Hadisler

Rikâk bölümlerindeki senedleri ortak olup muhtevaları aynı olan hadisler şunlardır:

1- Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn>Zekeriyâ b. Ebû Zâide>Âmir eş-Şa'bî>Abdullâh b. Amr>Rasûlüllâh (s.a.)³⁵⁹: “Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların güvenlik içinde oldukları kimsedir. Muhâcir de Allâh'ın nehyettiği şeyleri terk edendir.”³⁶⁰

³⁵³ Buhârî, Rikâk 53/6577, 6580, 6591, 6592

³⁵⁴ Buhârî, Rikâk 53/6579, 6588–6590

³⁵⁵ Buhârî, Rikâk 5/6419

³⁵⁶ Buhârî, Rikâk 34/6494, 6495

³⁵⁷ Buhârî, Rikâk 35/6496, 6497

³⁵⁸ Buhârî, Rikâk 42/6510–6516

³⁵⁹ Dârimî, Rikâk 8/2719; Buhârî, Rikâk 26/6484

³⁶⁰ Buhârî, Rikâk 26/6484

Senedi aynı ve metni benzer olan Dârimî'deki rivayette³⁶¹ “muhâcir” ile ilgili bölüm yoktur. Muhâcir ile ilgili bölüme kadar iki eserdeki hadislerin lafızları da aynıdır.

2- Ebü'l-Yemân Hakem b. Nâfi' > Şuayb b. Ebû Hamza > İbn Şihâb ez-Zührî > Saîd b. el-Müseyyeb ile Atâ b. Yezîd el-Leysî > Ebû Hureyre³⁶²: İnsanlar Rasûlüllâh'a (s.a.); “Rabbimizi Kıyâmet Günü görecek miyiz?” diye sordular. Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurdu: “Kamerî ayın ondördüncü (bedir) gecesi önünde bulut olmayan ayı görmekte şüpheye düşer, (münakaşa eder) misiniz?” (Sahâbe-i Kiram); “hayır, yâ Rasûlüllâh” dediler. (Hz. Peygamber); “Peki, önünde bulut olmayan güneşi (görmekte) şüpheye düşer, (münakaşa eder) misiniz?” buyurdu. Onlar yine; “hayır” dediler. (O zaman Hz. Peygamber) şöyle buyurdu: “İşte hiç şüphe yok ki, siz de O'nu bu şekilde göreceksiniz!”³⁶³ Buhârî'deki³⁶⁴ aynı muhtevadaki hadis daha uzun ve bir kaç yan konuyu barındırmaktadır.

Senedi ve ana konusu aynı olan iki hadisin farklı rivayetle gelmesinin iki ihtimâli vardır. Ya Dârimî hadisin sadece belli bir kısmını eserinde verdi. Zaten Dârimî kitabının hacmini büyütmek için bu şekilde taktik ve ihtisarlar yapmıştır.³⁶⁵ Ya da Ebû Hureyre'den aynı muhtevada iki farklı rivâyet gelmektedir. Bu farklı rivâyetlerden biri *Sünen*'de diğeri de *Sahih*'te yer almaktadır.

3- Haccac b. Minhâl > Hemmâm b. Yahyâ > Katâde b. Diâme > Enes b. Mâlik > Ubâde b. Sâmit > Rasûlüllâh (s.a.)³⁶⁶: “Kim Allâh'a kavuşmayı severse, Allâh da ona kavuşmayı sever. Kim de Allâh'a kavuşmayı istemezse, Allâh da ona kavuşmayı istemez!” O zaman Hz. Aişe -veya (Hz. Peygamber'in) hanımlarından biri-, “doğrusu biz gerçekten ölmeyi istemeyiz” dedi de O, şöyle buyurdu: “-(Benim söylemek istediğim) bu değil! Fakat (şunu söylemek istiyorum): Mü'mine ölüm (ânı) geldiğinde o, Allâh'ın hoşnudluğu ve bağıışı ile müjdelendir. Artık onun için, önünde (gördüğü) şeylerden daha sevimli hiçbir şey yoktur. Bu sebeple Allâh'a kavuşmayı sever, Allâh da ona kavuşmayı sever. Şüphesiz kâfire ölüm (ânı) geldiğinde ise o, Allâh'ın işkencesi ve cezası ile müjdelendir! Artık ona, önünde (gördüğü) şeylerden daha kerih gelen hiçbir

³⁶¹ Dârimî Rikâk, 8/2719

³⁶² Dârimî Rikâk, 81/2804; Buhârî, Rikâk 52/6573

³⁶³ Dârimî Rikâk, 81/2804

³⁶⁴ Buhârî Rikâk, 52/6573

³⁶⁵ Aydın, *Sünen-i Dârimî*, I., 64

³⁶⁶ Dârimî, Rikâk 43/2759; Buhârî, Rikâk 41/6507

şey yoktur. Bunun için Allâh'a kavuşmayı istemez, Allâh da ona kavuşmayı istemez!³⁶⁷
Sünen'deki rivayetle *Sahîh*'teki³⁶⁸ rivayet son kısımlarına kadar aynı gelmekte, son kısımlarında ise küçük lafız farklılıklar taşımaktadır.

4- Mekkî b. İbrâhîm>Abdullâh b Saîd b. Ebû Hind>bâbası (Saîd b. Ebû Hind)> (Abdullâh) İbn Abbâs>Nebî (s.a.)³⁶⁹ : “Şüphesiz sağlık ve boş zaman Allâh'ın nimetlerinden iki nimettir; (ama) bunlarda insanların çoğu aldanmaktadır.”³⁷⁰ Dârimî'de ve Buhârî'deki³⁷¹ hadisin muhtevâsı aynı olmakla birlikte lafızlarında küçük farklılıklar bulunmaktadır. Bu hadis ya İbn Abbâs'tan iki şekilde gelmekte ya da ma'nen rivâyet söz konusudur.

Ortak senedli 10 hadisin 8'inin muhtevaları da aynıdır. Muhtevaları aynı olan bu 8 hadisin 4'ü *Sünen*'de, 4'ü ise *Sahih*'tedir. Rikâk bölümlerinde Dârimî'de 144, Buhârî'de 171 olmak üzere toplam 315 hadis vardır. 315 hadis içerisinde ortak senedle gelen 8 hadisin muhtevaları da aynıdır. Ayrıca Allah Teâlâ'yı görmekle alakalı iki rivayet hariç diğer 6 rivayetın metninde büyük oranda ortaklık vardır. Hem senedler hem de metinlerdeki ortaklık bu hadislerin kaynağının aynı olduğunu göstermektedir. Senedin tamamı ortak ve muhtevaları aynı olan hadisler üzerinde yapılan analizden Dârimî ile Buhârî'nin rikâk bölümlerinde yaklaşık %2,5 oranında ortak kaynak kullandıkları anlaşılmıştır.

3.4.2. Müellif Tarafından İkinci Ravisinden İtibaren Senedi Ortak ve Muhtevaları Aynı Olan Hadisler

Bu başlık altında rikâk bölümlerindeki müellif tarafından ikinci ravisinden itibaren senedi ortak olup muhtevaları aynı olan hadislere yer verilecektir. Bir önceki başlıkta ele alınan senedleri ortak ve muhtevaları aynı olan 8 hadis aynı zamanda ikinci ravisinden itibaren senedi ortak ve muhtevaları da aynıdır. Söz konusu hadislere yukarıda değinildiği için burada tekrar verilmeyecek ama sayım ve değerlendirmelerde bunlar dikkate alınacaktır.

³⁶⁷ Darimî, Rikâk 43/2759

³⁶⁸ Buhârî, Rikâk 41/6507

³⁶⁹ Dârimî, Rikâk 2/2710; Buhârî, Rikâk 1/6412

³⁷⁰ Dârimî, Rikâk 2/2710

³⁷¹ Buhârî, Rikâk 1/6412

1- Ebû Avâne el-Vaddâh b. Abdullâh>Beyân b. Bişr el-Ahmesî>Kays b. Ebû Hâzim>Mirdâs el-Eslemî>Rasûlüllâh (s.a.)³⁷²: “İyiler, nesil nesil ölüp gider, geriye, arpa yahut hurma atığı gibi işe yaramaz atıklar kalır ki, Allâh onlara hiçbir değer vermez.”³⁷³ Darimî iyilerin ölüp gitmesiyle alakalı hadisi³⁷⁴ Saîd b. Mansûr’dan rivayet ederken Buhârî, Yahyâ b. Hammâd’dan rivayet etmektedir. Senedin geri kalan kısmı aynı olmasına karşın hadisin lafızlarında küçük farklılıklar vardır. Buhârî’de “Allâh onlara hiçbir değer vermez” ibaresi de varken, Dârimî’de bu ibare yoktur.

2- Şu‘be (b. Haccâc)>Mûsâ b. Enes>Enes (b. Mâlik)>Hz. Peygamber (s.a.v): “Bildiğim şeyleri bilseydiniz, az güler çok ağladınız!”³⁷⁵ Bu hadisin hem senedi hem de metni aynıdır. Lafızlarında da hiç bir fark yoktur.

3- Yahyâ b. Saîd el-Kattân>Süfyân b. Saîd es-Sevrî>Saîd b. Mesrûk es-Sevrî>Münzir b. Ya‘lâ>Rabi‘ b. Huseym>Abdullâh b. Mesûd senediyle gelen insanın arzu ve ümitlerinin peşinde koşarken âniden ecelinin geleceği³⁷⁶ konusundaki hadis ortak senedli ve benzer metnlidir.

Rikâk bölümlerinde müellif tarafından ikinci ravilerinden itibaren 10 ortak senedle gelen 22 hadisin 14’ünün muhtevaları aynı, 8’inin ise muhtevaları farklıdır.

3.4.3. Müellif tarafından Üçüncü Ravisinden İtibaren Senedi Ortak ve Muhtevaları Aynı Olan Hadisler

Daha önceki iki başlıkta ele alınıp değerlendirilen 14 hadisin, üçüncü ravisinden itibaren senedleri ortak, metinleri de benzerdir. Ancak bu başlık altında bu hadislere tekrar yer verilmeyecektir. Rikâk bölümlerindeki müellif tarafından üçüncü ravisinden itibaren senedi ortak olup muhtevaları aynı olan rivayetler şunlardır.

1- Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr>Sehl b. Sa‘d es-Sâidî>Rasûlüllâh (s.a.)³⁷⁷: “Gerçekten Cennet ehli (Cennet’in yüksek yerlerindeki) köşklerin sakinlerini, sizin gökte inci gibi (parlayan) yıldızları görmeniz gibi göreceklerdir.”³⁷⁸ *Sahîh*’teki³⁷⁹ rivayette “köşklerin

³⁷² Dârimî, Rikâk 11/2722; Buhârî, Rikâk 9/6434

³⁷³ Buhârî, Rikâk 9/6434

³⁷⁴ Dârimî, Rikâk 11/2722

³⁷⁵ Dârimî, Rikâk 26/2738; Buhârî, Rikâk 27/6486

³⁷⁶ Dârimî, Rikâk 20/2732; Buhârî, Rikâk 4/6417

³⁷⁷ Dârimî, Rikâk 107/2833; Buhârî, Rikâk 51/6555

³⁷⁸ Darimî, Rikâk 107/2833

sakinleri” yerine “köşkler” ifadesi yer almaktadır. İki rivayette ufak lafız farkları vardır.

Rikâk bölümlerinde müellif tarafından üçüncü ravisinden itibaren senedi ortak ve muhtevaları aynı olan 16 hadis vardır. Rikâk bölümlerinde senedin tamamı ortak ve muhtevaları aynı olan 8 hadis, ikinci ravisinden itibaren senedi ortak ve muhtevaları aynı olan 14 hadis, üçüncü ravisinden itibaren senedi ortak ve muhtevaları aynı olan 16 hadis vardır.

Dördüncü ravisinden itibaren senedi ortak olan 118 hadisin 21’inin, beşinci ravisinden itibaren senedi ortak olan 131 hadisin 25’inin, altıncı râvisinden itibaren senedi ortak olan 45 hadisin 18’inin muhtevaları da aynıdır.

³⁷⁹ Buhârî, Rikâk 51/6555

SONUÇ

Bu araştırmada, Dârimî'nin *Sünen*'i ile Buhârî'nin *Sahih*'inde yer alan rikâk bölümlerinin mukayeseli bir tahlili yapılmıştır.

İki eserde de “كتاب الرقاق” adıyla birer ana bölüm bulunmaktadır. Rikâk ve rekâik, rakîk kelimesinin cemileridir. Rakîk, rahmet, merhamet, şefkat, ince yumuşak manalarına geldiği gibi köle/câriye ve yufka yürekli/yumuşak kalbli anlamlarına da gelmektedir.

Sözlük anlamlarına uygun olarak rakîk, hadislerde ince, köle/câriye ve yufka yürekli, yumuşak kalpli olmak üzere üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Dârimî ve Buhârî'nin rikâk bölümlerini kelimenin yufka yürekli, yumuşak kalpli manasından yola çıkarak oluşturdukları anlaşılmaktadır. Çünkü her iki rikâk bölümlerinde kişinin kalbini yumuşatan, yüreğini yufkalaştıran hususlarla ilgili hadisler bulunmaktadır.

Hadis eserlerinde “Kitâbü'r-rikâk”, kişiyi âhirete yönelten, iyiliğe teşvik eden ve kötülüklerden sakındıran hadisleri içermektedir. Rikâk bölümlerindeki hadisler kişinin kalbinde yumuşama ve yufkalaşma meydana getirecek özelliktedir. Rikâk bölümü, cennet ve cehennem, dünyanın ve nimetlerinin değerersizliği, vücut âzalarını yasaklardan koruma, kıyamet ve kevser gibi hususlarda hadislerin yoğunlaştığı, kişiyi Allah Teâlâ'ya ve ahirete yönelten ve onun kalbinin yumuşamasına, yufkalaşmasına vesile olan hususlardan haber veren, zühdle de yakından alakalı bir bölümdür. Rikâk bölümündeki hadisler bir yandan kıyâmetin dehşetinden ve cehennem azâbının çetinliğinden bahsederken diğer taraftan hak edenleri cennette bekleyen mükâfatlardan haberdar ederek insanın kalbinin yumuşamasını ve yufkalaşmasını sağlamaktadır.

Kütüb-i sitte'de “كتاب الرقاق” adıyla müstakil bir ana bölüm sadece Buhârî'nin *Sahih*'inde bulunmaktadır. Ayrıca Dârimî'nin *Sünen*'inde de “كتاب الرقاق” vardır. Rikâk bölümü bulunmayan hadis eserlerinde rikâk hadisleri en fazla zühd bölümünde geçmektedir. Meselâ dünya ve dünya malının değerersizliği, bedeni bütün yasaklardan koruma, kıyâmetin durumu, cennet ve cehennem, riyakârlıktan sakınma, haşır, kevser, fakirlik ve zenginlik gibi bahisler ve burada sayılmayan daha başkaları hem rikâk hem de zühd bölümlerinin ortak konularıdır. Bu iki bölümdeki hadislerin büyük çoğunluğu yukarıda ifade edilen temel konular hakkındadır. Bazı eserlerde “zühd ve rekâik” birlikte bir ana bölümün ismi olmuştur. Müslim'in *Sahih*'inde “kitâbü'z-zühd ve'r-

rekâik” diye bir bölüm bulunmaktadır. Müslim’in bu iki bölümü birbirinden ayırmayıp birlikte vermesi zühd ile rikâk arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Yine Tirmizî’nin *Sünen*’inde “kıyâmetin sıfatları, rekâik ve verâ” bölümü “zühd” bölümünün hemen ardından gelmektedir. Tirmizî’nin bu bölümleri bu şekilde sıralaması da bu iki bölüm arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Rikâk bölümleriyle zühd bölümleri arasında benzerlik olduğu gibi farklılıklar da vardır. Zühd bölümlerinde hased, hayâ, hilm, niyet, şüpheli şeylerden sakınma, verilen rızka kanaat etme, giyim ve kişiyi güzel huylarıyla anma gibi rikâk bölümlerinde bulunmayan konularda hadisler bulunmaktadır.

Rikâk ve zühd bölümlerinin bulunmadığı hadis eserlerinde rikâk hadisleri daha çok iman, cennet, edep, tefsir ve birr bölümlerinde yer almaktadır.

Dârimî ve Buhârî’nin rikâk bölümlerinde 5 ortak senedle *Sünen*’de 6 ve *Sahih*’te 4 olmak üzere toplam 10 hadis, müellif tarafından ikinci râvisinden itibaren 10 ortak senedle Dârimî ve Buhârî’de 12’şer olmak üzere toplam 22 hadis, üçüncü râvisinden itibaren 14 ortak senedle *Sünen*’de 24, *Sahih*’te ise 27 olmak üzere toplam 51 hadis gelmektedir. Üçüncü ravileri esas alındığında rikâk bölümlerindeki 315 hadisin 51’inin senedi ortaktır. Bu da rikâk bölümlerindeki hadislerin yaklaşık %16’sının ortak senedle geldiğini göstermektedir. Bu sayısal veri yaklaşık %16 oranında rikâk bölümlerindeki ortak kaynak kullanımını ortaya koymaktadır.

Rikâk bölümlerinde 5 ortak senedle gelen 10 hadisin 8’inin muhtevaları da aynıdır. Yâni Dârimî’de ve Buhârî’de 4 ortak senedle gelen hadislerin muhtevaları da aynıdır. Ayrıca Allah Teâlâ’yı görmeye alakalı iki rivayet hariç diğer 6 rivayetin metninde büyük oranda benzerlikler vardır. Sened ve metinlerdeki benzerlikler bu hadislerin kaynağının aynı olduğuna işaret etmektedir.

Rikâk bölümlerinde müellif tarafından ikinci ravilerinden itibaren 10 ortak senedle gelen 22 hadisin 14’ünün muhtevaları aynı, 8’inin ise muhtevaları farklıdır.

Rikâk bölümlerinde üçüncü râvislerinden itibaren 14 ortak senedle gelen 51 hadisin 16’sının muhtevaları da aynıdır.

Müellif tarafından ilk üç râvisi esas alındığında toplam 29 ortak senedle 83 hadis gelmektedir. Buna göre toplam 315 hadis içinde 83 hadisin senedi ortaktır. Bu ortak senedle gelen 83 hadisin 16’sının muhtevaları da aynıdır.

Rikâk bölümlerindeki ortak senedler, müellif tarafından ikinci ravilerinden ve üçüncü ravilerinden itibaren ortak senedler, müşterek râviler ve kullanılan edâ lafızları incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

Dârimî ve Buhârî Fazl b. Dükeyn'in ya da Fazl b. Dükeyn'e ulaşan hocası Zekeriyâ b. Ebû Zâide'nin asıl nushasından ve Ebû'l-Yemân Hakem b. Nâfi'nin kendi kitabı veya hocası Şuayb b. Ebû Hamza'nın kitaplarından istifâde etmişlerdir. Bu istifâde hocalarının kendi eserlerinden veya hocalarından elde ettikleri asıl nushalardan hadisleri okuyarak rivâyet etmesiyle gerçekleşmiştir.

Dârimî ve Buhârî, Hemmâm b. Yahyâ'nın hocası Katâde'den imlâ yoluyla aldığı hadislerden oluşturduğu kendi aslından rivâyet ettiği hadisleri hocaları vasıtasıyla kullanmışlardır. Aynı şekilde İbn Şihâb ve onun gibi bir çok muhaddisin özel koleksiyonlarına sahip olan Leys b. Sa'd'ın hadis mecmualarından, Şu'be b. Haccâc'ın hocasından imlâ yoluyla aldığı hadislerden oluşturduğu kendi nushasından ya da kendisine intikal eden hocası Mûsâ b. Enes'in eserlerinden ve Yahyâ b. Saîd'in yazdığı hadislerden hocaları vasıtasıyla yararlanmışlardır. Şuayb b. Ebû Hamza'nın hocası ez-Zührî'nin eserlerinden istinsah ettiği kitablarından ve hocasından imlâ yoluyla oluşturduğu kendi aslından ve kendisine intikal eden ez-Zührî'nin asıl nushasından hocaları Hakem b. Nâfi' vasıtasıyla istifâde etmişlerdir. Âmir eş-Şa'bi'den hadis imlâ edenlerin aslından hocaları aracılığıyla hadis almışlardır.

Dârimî ile Buhârî İbn Şihâb ez-Zührî'nin öğrencilerine intikal eden kitablarını ya da öğrencilerine imlâ ettirdiği hadisleri, Katâde'nin ve Ebû Hâzim'in öğrencilerine intikal eden eserlerini ya da imlâ ettirdiği hadisleri, Yahyâ b. Saîd'in hocasından imla yoluyla oluşturduğu kendi nushasını veya kendisine intikal eden hocası Süfyân b. Saîd'in eserlerini ve Süleymân b. Mihrân'ın yazdığı veya imlâ ettirdiği hadisleri hocalarının hocaları vasıtasıyla kullanmışlardır.

Her iki âlim de bâb başlıklarını ilgili ayetlerden, zikredilecek hadisin tam lafzı veya lafzının bir kısmı yahut manasından oluşturmuşlardır. Bab başlıklarında fikhî görüşlerini belirtme, aynı veya benzer başlıkları kullanma, aynı bölümlerde aynı hadislere yer verme gibi Dârimî ile Buhârî'nin benzerlikleri vardır.

Diğer taraftan bâb başlıklarında üslûp farklılığı dikkat çekmektedir. Dârimî genellikle cümleyi bitirmeden vermekte, Buhârî ise bâb başlıklarında tam bir cümle kurmaktadır. Dârimî'nin bâb başlıkları genellikle yargı ifade etmemektedir. Yargı ifade eden bâb başlıkları ayet veya hadislerden oluşturulmuş olanlardır. Dârimî'nin bâb başlıkları Buhârî'ninkine göre daha sade ve yalındır. Bundan dolayı Dârimî'deki bâb başlıklarıyla hadisler arasındaki ilgi kolayca anlaşılmaktadır.

Ayrıca her iki bölümde yer alan bâb başlıklarındaki muhtevâ benzerliği oldukça dikkat çekmektedir. Dârimî'nin 26 bâb başlığı ile Buhârî'nin 25 bâb başlığının muhtevâları benzerdir. 25 bâb başlığı Buhârî'nin rikâkındaki bâb başlıklarının yarısına yakını oluşturur. Çünkü Buhârî'nin rikâkında 53 bâb başlığı vardır. Rikâk bölümlerindeki benzer bâb başlıkları müşterek bir kaynak ya da kaynaklardan etkilendiklerinin göstergesi olabilir.

Rikâk bölümlerindeki hadisler muhtevaları açısından 17 ana başlık altında toplandığında; 315 hadisten 157'sinin benzer muhtevalı olduğu tespit edilmiştir. Rikâk bölümlerindeki hadislerin yaklaşık %50'sinin muhtevâsı aynı veya benzerdir. Bu oran bize Dârimî ile Buhârî'nin rikâk anlayışlarının yaklaşık %50 oranında benzeştiğini göstermektedir. Çünkü rikâk bölümlerindeki hadislerin yaklaşık yarısı aynı muhtevadadır. 315 hadisten 167'sinin muhtevâsı farklıdır. Dârimî ile Buhârî'nin rikâkındaki hadislerin yaklaşık yarısı farklı muhtevadadır.

Yapılan araştırma sonucunda, Dârimî ile Buhârî'nin kullandıkları ortak kaynaklar tespit edildi. *Sünen* ile *Sahih*'in birkaç ana bölümünün daha geniş bir mukayeseye ele alınması durumunda daha önemli neticeler ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd (2001), *el-Mu‘cemü’l-Müfehres li el-fâzi’l-Kur‘ân*, Dâru’l-Hadîs, Kâhire
- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullâh (1992), *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Çağrı yay., İstanbul
- ÂSİM EFENDÎ (H.1305), *Kâmus Tercemesi*, I-IV, İstanbul
- AYDINLI, Abdullah (1993), “Dârimî”, *DİA*, VIII, 494–495
- AYDINLI, Abdullah (1994), *Sünen-i Dârimî (Tercüme, Şerh, Tahkîk)*, I-VI, İstanbul
- AYDINLI, Abdullah (1997), “Hadis Rivâyetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul
- AYDINLI, Abdullah (2006), *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul
- AYDINLI, Abdullah *Hadis Târihi* (Basılmamış Ders Notları)
- AYNÎ, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed (ty.), *Umdetü’l-kârî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, I-XX, Kâhire,
- A‘ZAMÎ, Muhammed Mustafa el-A‘zamî (1992), “Buhârî”, *DİA*, VI, 368–376
- A‘ZAMÎ, Muhammed Mustafa el-A‘zamî (1981), *Dirâsât fi’l-Hadîsi’n-Nebevî ve Târihi Tedvînihi*, I-II, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrût
- A‘ZAMÎ, Muhammed Mustafa el-A‘zamî (1993), *İlk Devir Hadis Edebiyatı* (trc. Hulûsi Yavuz), İstanbul
- BUDAK, Ali (2002), *Katâde b. Diâme ve Hadis İlmindeki Yeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (1977), *et-Târihu’s-Sağîr* (thk. Mahmud İbrâhim Zâyed), I-II, Mektebetü dâri’t-türâsi, Haleb
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (1992), *Sahîhu’l-Buhârî*, I-VIII, Çağrı yay., İstanbul
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ty.), *et-Târihu’l-Kebîr*, I-IX
- CEVHERÎ, İsmâîl b. Hammâd (1982), *es-Sihâh tâcü’l-lüğa ve sihâhu’l-arabiyye* (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), I-V, Kâhire
- ÇAKAN, İsmâîl Lütî (2003), *Hadis Edebiyatı (Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri)*, İFAV, İstanbul
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. Fazl ed-Dârimî (1992), *Sünenü’d-Dârimî*, I-II, Çağrı yay., İstanbul

- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Eş‘as es-Sicistânî (1992), *Sünenü Ebi Dâvûd*, I-IV, Çağrı yay., İstanbul
- HATÎB, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî (1997), *Târîhu Bağdâd* (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), I-XXII, Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, Beyrût
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Hâtım er-Râzî (ty.), *Kitâbü’l-cerh ve’t-ta’dîl*, I-IX, Meclisü Dâirati’l-Meârif, Haydârabât
- İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (1975), *Takrîbü’t-Tehzîb* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), I-II, Beyrût
- İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (1988), *Fethu’l-bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, I-XIII, Dâru’l-beyân l’it-türâs, Kâhire
- İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (1996) *Tehzîbü’t-Tehzîb* (thk., Halîl Me’mûn), I-VI, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtım Muhammed (1975), *Kitâbü’s-sikât*, I-IX, Dâru’l-Fikr, yy.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (1992), *Sünenü İbn Mâce* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî) Çağrı yay., I-II, İstanbul
- İBN MANZÛR, Ebû Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (1990), *Lisânü’l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrût
- İBN SA‘D, Ebû Abdullâh Muhammed (1958), *et-Tabakâtü’l-kübrâ* (nşr. İhsân Abbâs), I-IX, Dâru Sâdır, Beyrût
- İBNÜ’L-ESÎR, Mecdüddîn Ebü’s-Saadât el-Mübârek b. Muhammed (H. 1397), *en-Nihâye fî ğarîbi’l-hadîs ve’l-eser* (thk. Muhammed et-Tenâhî), I-V, Müessesetü’l-İslâmiyye, yy.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1993), “el-Câmiu’s-Sahîh”, *DİA*, VII, 114–123
- KANDEMİR, M. Yaşar (1994), “Ebû Nuaym, Fazl b. Dükeyn”, *DİA*, X, 200–201
- KETTÂNÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ca‘fer b. İdrîs (1994), *Hadis Literatürü, er-Risâletü’l-müstedrafe li beyâni meşhûri kütübî’s-sünneti’l-müşerrafe* (ilavelerle trc. Yusuf Özbek), İstanbul
- KOÇYİĞİT, Talat (1997), *Hadis Târîhi*, DİB yay., Ankara
- KÖTEN, Âkif, “Ebü’l-Yemân”, *DİA*, X, 350–351
- MÂLİK B. ENES (1992), *el-Muvattâ*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Çağrı yay., İstanbul

- MİRAS, KÂMİL (ty.), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Terceme ve Şerhi*, DİB yay.
- MİZZÎ, Ebû'l Haccâc Yûsuf b. Zekî Abdurrahmân el-Mizzî (1985), *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût
- MÜSLİM, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (1992), *Sahîhu Müslim* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-V, Çağrı yay., İstanbul
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (1992), *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, Çağrı yay., İstanbul
- SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'îd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî (1981), *el-Ensâb* (nşr. Muhammed Emin), I-X Beyrût
- SEZGİN, M. Fuad (2000), *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât, Ankara,
- SOFUOĞLU, Mehmed (1988), *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, I-XVI, Ötüken, İstanbul
- SUBHÎ SÂLİH (2007), *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* (trc. Yaşar Kandemir), İFAV, İstanbul
- SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Suyûtî (1983), *Tabakâtü'l-huffâz*, Beyrût
- TÂHİR AHMED EZ-ZÂVÎ (ty.), *Tertîbü Kâmûsü'l-Mühît*, I-II, yy.
- TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî (1992), *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, Çağrı yay., İstanbul
- YILDIRIM, Ahmet (1990), *Dârimî ve Sünen'i* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa
- YÜCEL, Ahmet (2000), "İhbâr", DİA, XXI, 528–529
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullâh Şemseddin b. Muhammed ez-Zehebî (1955), *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Haydarabâd
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullâh Şemseddin b. Muhammed ez-Zehebî (t.y.), *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şu'ayb el-Arnâût v. dğr.), Müessesetü'r-Risâle

ÖZGEÇMİŞ

Sadettin YÜCE, 01.12.1980 yılında Kastamonu'nun Tosya ilçesine bağlı Zincirlikuyu köyünde doğdu. İlkokulu köyünde tamamladıktan sonra İstanbul Avcılar Merkez Kurân Kursu'da hafızlık yaptı, 1995 yılında Tosya İmam Hatip Lisesi'ne kaydoldu. 2001 yılında buradan mezun olup aynı yıl İstanbul Üniversitesi İlahiyât Fakültesi'ni kazandı. 2006 yılında bu fakülteden mezun oldu. Aynı yıl içerisinde Diyânet İşleri Başkanlığında İmam-Hatip olarak göreve başladı. Halen bu görevine devam eden YÜCE, evli ve bir çocuk babasıdır.